

VIGILIA

FELELŐS SZERKESZTŐ:

SÍK SÁNDOR

ÁGOSTON IMRE
BALÁSSY LÁSZLÓ
CAVALLIER JÓZSEF
ERDEY FERENC
ERŐSS ISTVÁN
FEKETE ISTVÁN
KUNSZERY GYULA
LUGOSFALVI VIKTOR
MENTES MIHÁLY
PASSUTH LÁSZLÓ
PÉNZES BALDUIN
QUASIMODO SALVATORE
SZÖRÉNYI ANDOR
TIMKÓ IMRE
VASADI PÉTER

írásai

1961 MÁJUS

Ára 5 forint

TARTALOM

	Oldal
Szörényi Andor: Esszénusok, kereszténység, társadalom	257
Vasadi Péter: Rohanás, Őszi búcsúzás, Esti varázs (Versek)	268
Timkó Imre: A római és a bizánci ókeresztény egyházművészet kapcsolatai	269
Salvatore Quasimodo: Az új holdnak (Vers, Farkas Miklós fordítása) ...	278
Balássy László: Tiéd a kor (Vers)	278
Passuth László: Visszatérés Itáliába	279
Agoston Imre: Miskolci képeslap (Vers)	283
Mentes Mihály: O beata Trinitas, Csak a hegy nagyobb, Húsz év után, A szent jelen, Ó régi utcák ... (Versek)	285
Fekete István: Tél (Elbeszélés)	286
Mihelics Vid: Esmék és tények (Vallás és ideológia)	289
Eglis István: A kis út (A Mária-tisztelet helyes felfogása)	293

NAPLÓ:

Az ember a világűr kapujában (*Cavallier József*) 295; Horváth János hagyatéka (*Pénzes Balduin*) 296; Az élet keletkezése a földön (*Lugosfalvi Viktor*) 299; Az olvasó naplója (*Rónay György*) 301; Színházi örjárat (*Possonyi László*) 304; Képzőművészet (*Haits Géza, Dévényi Iván*) 307; Zenei jegyzetek (*Rónay László*) 311; Francis Bacon emlékezete (*Erdey Ferenc*) 314; „Krisztus Filátus előtt.” (*Kunszery Gyula*) 315; XIV. századbéli győri kódex a kremsieri könyvtárban (*Erőss István*) 318; Jegyzetlapok (r. gy.) 319 295

Felelős szerkesztő:

Sík Sándor

Szerkeszti: Mihelics Vid

Főmunkatársak: Doromby Károly, Pfeifer János, Possonyi László, Radó Polikárp

Felelős kiadó: Saád Béla

Kiadja a Vigilia munkaközösség.

Kéziratokat Budapest 4. Postafiók 152. címre kell küldeni. Kéziratokat nem őrzünk meg és nem adunk vissza. Kiadóhivatal: Budapest V., Koosuth Lajos utca 1. A Vigilia postatakarékpénztári csekk száma: 37.343. Külföldi előfizetések: Posta Központi Hírlapiroda, Budapest V., József nádor tér 1. Ügyfélszolgálat.

Megjelenik minden hónap elején.

Ara: 5,— forint.

ESSZÉNUSOK, KERESZTÉNYSÉG, TÁRSADALOM

A keresztény időszámítás lényege az, hogy nem vesz fel *kiindulópontot*, amelytől folyamatosan előrehaladva számolná az esztendőket, hanem egy *középpontot*, Krisztus születésének évét, s ettől az 1-gyel jelzett időponttól az azt követő éveket előrehaladva, a megelőzőket pedig visszafelé számolva jelzi, és így Krisztus előtti és utáni időről beszél. Ennek az időszámításnak alapját 525-ben Dioniziusz Exiguusz római apát vetette meg, aki azonban két hibát is elkövetett: egyrészt az Úr Jézus születési évét Róma alapításától számított 754. esztendőre tette, másrészt nem vett föl 0 évet, amelyet a Kr. u. 1. év követne s a Kr. e. 1. év előzne meg. Sem a Máté, sem a Lukács evangéliumban közölt adatok nem elegendők arra, hogy Krisztus Urunk születésének idejét pontosan meghatározhassuk: a Quiriniusz főhatósága alatt lefolyt és Augustusz császár által elrendelt népszámlálás (*Lk.* 2, 1—2) és Nagy Heródes halála, a napkeleti bölcsek hódolata az újszülött Kisded előtt (*Mt.* 2, 1—12), csak arra engednek következtetni, hogy az Úr Jézus a Róma alapításától számított 746—748. esztendőben született (tehát Kr. e. 6—8 között!). Egyik evangélista sem volt ugyanis „kronografus”, őket nem az időpont, hanem maga a tény: az Istenfia megtestesülése érdekelte. Éppen ezért az időpont meghatározásában fennálló bizonytalanság nem érinti sem az időszámításunk alapjául vett valóságot, sem annak történelmi hitelességét. Érdekes különben, hogy nincs tudomásunk arról, mintha bárki is kételkednék Zarathustra létezésében és működésében, jóllehet a tudósok máig sem tudták eldönteni, vajon a Kr. e. VI. vagy X. évszázadban valósította-e meg hatalmas vallási reformját.

A keresztény időszámításban azonban nem a középpont kronológiai meghatározásának kismértékű bizonytalansága a fontos, hanem az abban kifejezésre jutó *teológiai tanítás*. Ez a teológiai alaptétel nem abban a meggyőződésünkben áll, hogy a Krisztus-történet döntő fordulópontot jelent az emberiség történetében, hanem, amint O. Cullmann írja, abban, hogy „*ettől a középponttól (t. i. Krisztustól) kiindulva kell az egész történelmet értelmezni és megítélni*. Hogy az 1-gyel jelzett esemény minden megelőző és következő történésnek végső értelme és kritériuma, és hogy a mindkét részről föl sorakozó végnélküli számsorokat tartalmilag az 1-gyel jelzett dologgal kapcsolatosan és onnan kell megmagyarázni” (*Christus und die Zeit*,² 1948, 15. old.). Röviden: a keresztény időszámítás teológiai alaptanítása az, hogy a történelem középpontja Krisztus, hogy a világtörténelem évezredei és még elkövetkezendő eseményei nem mások, mint az igazi és nagyszerű „*Divina Commedia*”, isteni színjáték, melynek középpontja, célja és értelme a mi Urunk Jézus Krisztus.

Ennek a teológiai alapgógmának azonban csak akkor van létjogosultsága és értelme, ha elfogadjuk, hogy Jézus Krisztusban az Isten abszolút kinyilatkoztatása jelent meg, hogy a názáreti Jézus történetileg megállapítható életében és működésében az Isten állt be a történelembe, s az örök isteni Logosz, Ige, emberileg érzékelhetően, dátumszerűen meghatározhatóan „történelem lett”... Ebből következik az, hogy a mi álláspontunk szerint a *kereszténység elsősorban nem tanítás és „ideológia”, hanem lényegileg történelem* (megtestesülés, megváltás, kereszthalál, föltámadás, mennybemenetel, a Szentlélek eljövetele, az egyház alapítása stb.), s éppen ezért a kereszténység nemcsak a hitnek, hanem a történet kutatásnak is tárgya.

A kereszténység eredete

O. Cullmann találóan jegyzi meg, hogy a keresztény teológiának ez a történet-igénye „botrány” a történettudós szemében, aki joggal mondhatja azt, hogy egy ilyen abszolút normatív dogmának elfogadása nem az ő feladata és nem tartozik a tisztán történetileg megállapítható dolgok közé... De ugyanakkor hozzáfűzi Cullmann azt is, hogy az objektív történetésnek ugyanilyen semleges álláspontot kellene elfoglalnia minden egyéb „történetfilozófiával” szemben is, mely ugyancsak filozófiai vagy vallásfilozófiai alapokból kiindulva próbál ítéletet mondani a történeti események fölött. „A valóságban azonban ma az a helyzet, hogy a történetész egy utólagos filozófiai történeteszemléletet szívesebben elfogad, mint a keresztényt...” (i. m. 17. old.) Ennek az oka igen egyszerű: a Szentírásban foglalt kinyilatkoztatás, a Jézus Krisztusban megvalósult megváltás, az evangéliumi örömhír a maga történetiségében az egész keresztény hit alapja, és ezt azok, akik a kereszténységet elvetik, igen sokszor jobban megértették, mint maguk a hívők; ezért igyekeztek az elmúlt század óta különböző *eredet-elméletekkel* a kereszténységet természetes úton, történelmi fejlődés és társadalmi okok alapján megmagyarázni.

Az ún. vallástörténeti iskola képviselőinek mindegyike azt hitte, hogy a saját magyarázata egyedül alkalmas a kereszténység titkának megfejtésére. A Holt tengertől nyugatra fekvő *Júda sivatagjának Chirbet Qumranban feltárt leletei, az ún. holttengeri tekercsek* azóta újabb ösztönzést adtak a vallástörténeti kritikusok és kutatók számára, hogy a kereszténység eredetét most már ne a megelőző pogány vallások mitológiájában és valláserkölcsi nézeteiben, ne a hellenista, gnosztikus filozófiában és a keleti misztériumvallásokban, hanem a Chirbet Qumranban élt esszénus közösség szellemiségében keressék. Egymásután kerültek nyilvánosságra a különböző hipotézisek, noha a tekercsek nagy része még most sem áll a kutatók rendelkezésére. Addig pedig, amíg a teljes anyagot nem ismerjük, aligha alkothatunk végleges ítéletet az ottani esszénus közösség eszmévilágáról.

Minden vallástörténeti elméletnek elengedhetetlen kelléke, hogy szilárd alapra támaszkodjék s ilyen alap csak egy lehet: *a valóság*. Mátrai László igen helyesen írja a *Világosság* novemberi számában: „Az igazság mindig konkrét: ami igaz, az a valóság hív visszatükrözése.” A hipotéziseknek is határt szab a *történeti tények adottsága*. A protestáns *Theológiai Szemle* 1950, 11—12. számában Pákozdy L. Márton közel 30 oldalas nagy értekezést közölt „A qumráni esszénusok és az ősegyház” címmel. A leletek tartalmát és hatalmas irodalmat kiválóan feldolgozó tanulmányának bevezetőjében méltán szögezi le: „*Hívők és nem-hívők tetszésük szerint élhetnek a történetkutatás eredményeivel, de történeti tényeken sem a hívők, sem a nem-hívők nem változtathatnak*. Nem minden kortárs, sőt tanítvány „hitt’ Jézusban (Judás !), jöllehet sokkal jobb „történeti” ismeretük volt róla, mint nekünk; de azok is hihetnek benne, akik nem látták szemtől-szembe, mint a szemtanúk...”

Ha valakinek, akkor a tudósnak kell tudomásul vennie a tényeket, mert hiszen enélkül semmilyen kritika és elmélet sem lehet „tárgyilagos”. Az alábbi sorok célja nem a merő vita és polémia, bár a nyugodt vita — mint Mátrai is hangsúlyozza — sosem megy a tudomány kárára, hanem, ahogy *Mihelics Vid* találóan fejezte ki a *Vigilia* idei januári számában, a „dialogus”, melyről azt írja: „ezt a megjelölést tartom én szerencsésnek, mert azt a kíváncsiságot fejezi ki, hogy az ellentétes felfogású emberek ne külön-külön és egymás mellé monologizáljanak, hanem próbáljanak okosan és jóakarattal el is beszélgetni egymással.”

A történeti kutatás forrásai

Ami az esszénusok lelkiségét és annak a krisztusi hittel való összefüggését illeti, a források ebben a kérdésben nem lehetnek mások, mint az ujszövetségi szentíratok, továbbá a chirbet-qumrani tekercsek közül azok, melyek az esszénusok életére, valláserkölcsei tanításaira, szervezeteire és szabályaira vetnek fényt. Utóbbiak között legfontosabbak: a *Szekta-szabályzat* (mások *Gyülekezeti rendtartásnak* vagy *Gyülekezeti szabályzatnak* nevezik; tudományos jelzése IQS !); a *Gyülekezési előírás* (tud. jelzése IQSa); az ún. *Damaszkuszirat* (tud. jelzése CD); a *Háború rendje* (tud. jelzése IQM); a *Habakuk-kommentár* (tud. jelzése IQpHab); a *Himnuszok könyve* (tud. jelzése IQH). Források még az *Alexandriai Philo* följegyzései (*Quod omnis probus liber*, 75—91; *De vita contemplativa*; *Apologia pro Judaeis*), *Josephus Flavius* (*Zsidó háború*, II. VIII. 119—161 és *Zsidó régiségek* XVIII, I, 11—22); id. *Plinius* (*Historia naturalis* V, 17, 73); végül a *Talmud* és a *Midrások*.

Az ujszövetségi Szentírás különböző könyveinek racionalista kritikája nem újkeletű. Tételeinek egy része — noha mi ezeket filozófiai előítéletekre vezetjük vissza — úgy szólna tudományos dogma lett a nemhívók körében. Az ókeresztény irodalomnak és kornak behatódott tanulmányozása és az utolsó félévszázad leletei sokat meg is cáfoltak ezekből a racionalista teóriákból. Megdőlt például az az állítás, hogy az evangéliumok a Kr. u. II. század elején, vagy esetleg még később íródtak; a *Papyrus Rylands* és *Egerton* alapján a legkésőbb készült Szent János-evangéliumot sem lehet Kr. u. 100-nál későbből keltezni. Bebizonyosodott, hogy a Kr. u. 96-ban vértanúhalált halt *Római Szent Kelemen* szentkönyvként használja Máté evangéliumát, ugyanígy a 107-ben meghalt *Antióchiai Szent Ignác* is. Éppen ezért nem fogadhatjuk el például *Hahn Istvánnak* azt az állítását, hogy „az evangéliumok... a II. század elején kialakult gyülekezetek álláspontját tükrözik” (*Világosság*, 1960. nov. 10. old.). Hasonló okok miatt tartjuk tévesnek az *Apostolok cselekedetei* könyvét a „II. század első évtizedeiből” eredeztetni (uo. 9. old.), s arról beszélni, hogy a „Pál apostolnak tulajdonított levelek” az evangéliumoknál is későbbi fejlődést tételeznek föl (uo. 10. old.), s azokat a *Világosság* T. I. jelzésű kritikájával „a II. század első feléből” származtatni (uo. 61. old.). T. I. maga is idézi Szent Pál 1 Kor. 8, 5—6-t — fönti megállapítása után —, azt a levelet, melyet a már említett Római Szent Kelemen az I. század végén kimondottan és névszerint idéz, levelének 47. fejezetében. De ugyanez a Kelemen felhasználja írásában a Rómaiakhoz és Zsidókhoz írt levelet is, az ugyancsak említett Szent Ignác pedig a *Róm.*, *1 Kor.*, *Gal.* és az *Ef.* írt levelet, s valószínűleg a *Kol.*, *1 Tessz.*, *1 Tim.* és *Tit.* levelet is. Arról nem is kívánok szólni, hogy T. I. szerint a II. század első felében, az *1 Kor.* keletkezésének állítólagos idején „nemcsak hogy a judaizmussal való szakítás nem volt még teljes, de a monoteizmus sem volt következetes ez időben” (uo. 61. old.). Ez csupán elírás lehet a cikkíró részéről, mert hiszen a monoteizmus legalább 600 évvel korábban, s hozzá következetesen megvolt a zsidóságnál, még a leghiteltlenebb történetírók szerint is, sőt az egykorú hiteles pogány források szerint is.

Ami viszont az ujszövetségi Szentírás kezünkben lévő szövegét illeti, bizvást megállapíthatjuk, hogy nincs az ókornak egyetlen olyan irodalmi terméke, mely oly sok és oly régi szövegtanúval rendelkezne, mint a Biblia; amelynek a szövege tehát kritikai szempontból annyira ellenőrizhető és megbízható volna. A régi racionalista elméletekben nagy szerepet játszott az az állítás, hogy az újszövetségi iratok, nevezetesen az

evangéliumok szövegét idők folyamán számtalanszor megváltoztatták, a kor kívánalmainak megfelelően kihagytak belőle, vagy hozzátoldottak új részeket. Ehhez hasonló állítások is szerepelnek nem egyszer a kereszténység eredetével foglalkozó, nem-hívő álláspontot képviselő könyvekben. A krisztusi hitet természetesen nem fogadhatja el egy ellentétes világnézetet képviselő író, de a történeti tényeket neki is mérlegelnie kell... A tény pedig az, hogy a görög-római klasszikus írók műveinek keletkezése és a ránkmaradt legősbibb másolatok között átlagosan több mint ezer év különbség van s a meglévő szövegtanúk száma igen csekély (pl. a Kr. e. 347-ben meghalt híres görög filozófusnak, Platonnak, legrégibb kézirata Kr. u. 895-ből származik!). Ezzel szemben az Ujszövetség legrégibb szövegtanúja, a *Papyrus Rylands* Kr. u. 130 előtt íródott; a legutoljára, az I. század vége felé keletkezett IV. evangéliumnak ma már kezünkben van egy Kr. u. 200 körül írt, majdnem teljes másolata: a *Papyrus Bodmer II.*, s a legújabb adatok szerint 242 nagybetűs, 2570 kisbetűs kódex, 1909 lectionarium és 75 papyrus szövegtanunk van az Ujszövetségről. S ezeket kivétel nélkül keresztények, papok és szerzetesek másolták — mint ahogy legnagyobbreszt az ókor görög-római klasszikusait is (azokat is, melyek a kereszténységgel tökéletesen szembenálló felfogást képviselnek s a krisztusi erkölccsel homlokegyenest ellenkeznek)... Így tehát talán mégis kissé túlzó az az állítás, hogy a kereszténység eredetével kapcsolatos „közvetlen forrásokat, — s nemcsak a „pogány”, hanem az őskeresztény forrásokat is — valósággal kiirtotta a koraközépkori vakbuzgó klérus...” (*Világosság*, uo. 60. old.)

A qumrani tekercsek

Az un. holttengeri tekercsekkel kapcsolatban a világhírű keletnémet tudós, *Bardtke* professzor állapította meg: „Igen hozzáértő tudósok óvnak attól, hogy ezt a kérdést (ti. az esszénusok és a kereszténység közötti párhuzam kérdését) egyáltalában fölvelessék, mivel a közösség történetét még föl nem kutatták, s nem minden leletet betűztek ki, fordítottak le, magyaráztak meg és publikáltak... Éppen ezért tulajdonképpen túl korai „Qumran és a kereszténység” problémájáról valamit mondani.” (*Die Handschriftenfunde am Toten Meer II.* 1958, 204—6. old.) Figyelmeztetés ez arra, hogy tartózkodjunk az elsietett és végleges ítélettől.

Mihelics Vid már idézett *Vigilia*-beli cikkében azt is írja: „Hogy a *Világosság* első számánál maradjak, teológus barátaim azt állítják, hogy egyes tanulmányokban tárgyi tévedések vannak; bizonyára helyesen tennek tehát, ha mindkét oldal hasznára helyreigazítanak azokat.” Bevallom, hogy a teológusok között az egyik e sorok írója volt. Nos, hogy a holttengeri tekercsekre térjek át, tévesnek tartom a következő állítást: „Egyes keresztény világnézetű tudósok azt igyekeznek bizonyítani, hogy a kumrani tekercsek „őskeresztény” emlékek, következésképpen a kereszténység már az I. sz. első felében fennállott. Ezt a feltevést azonban a szigorúan tudományos módszerrel dolgozó kutatók határozottan megcáfolták” (*Világosság* 1. sz. 61. old.). Mert ha minden keresztény világnézetű tudós valóban állítja is, hogy a krisztusi hit már az I. század első felében megvolt, igazolni ezt még egyetlen komoly, Qumrannal foglalkozó keresztény tudós sem próbálta, vagy próbálja a holttengeri tekercsekkel, s még kevésbé hajlandó ezeket őskeresztény iratokként beállítani. *Bardtke* professzor helyesen írja, hogy — a fenti állítással éppen ellentétben — bizonyos (s éppen nem „keresztény világnézetű”) körökben egy „pánqumranizmus” kezd kialakulni, mely mindent, ami az Ujszövetségben található, Qumranból próbál megmagyarázni (i. m. 205. old.).

Kétségkívül nagy a kísértés bizonyos összehasonlítások megtételére, hiszen először kerültek napvilágra olyan dokumentumok, melyek egykorúak, vagy részben meg is előzik a kereszténységet, s ennek a csábításnak világhírű professzorok sem tudtak ellenállni, mint pl. *J. M. Allegro*, vagy *Dupont-Sommer*. Mindkettőnek írásaiban vannak olyan elhamarkodott, téves fordításon vagy önkényes kiegészítéseken alapuló nézetek, melyeket aztán később maguk is kénytelenek voltak helyesbíteni. Nem csodálkozhatunk tehát azon, hogy tévedések nálunk is előfordulnak, mint *Hahn Istvánnak* cikkében, amelyet „A holttengeri közösségtől az őskeresztény vagyonszövetség” címmel a *Világosság* közölt (1. sz. 8—17. old.). Erről az értekezésről írja *Pákozdy L. Márton* már idézett tanulmányában, hogy „nem talál rá a qumrániak vagyonszövetségének az ideológiai gyökerére...”, majd később *Hahn* egyik állításával kapcsolatban: „Egy ilyen mondatát pedig, mint a következő: ... s ezt a nézetet fogadja el a hivatalos protestáns álláspontot tükröző *Realenzyklopädie* legújabb (1959. évi) kiadása... — nem tudja honnan eredeztetni a szakember. Van egyáltalában hivatalos protestáns álláspont? Láta a szerző valaha a *Realenzyklopädie* — így szokták röviden említeni a *Herzog-Hauck*-féle *Realenzyklopädie für protestantische Theologie und Kirche*³ c. lexikont, amelynek legutolsó kötete, a 24. kötet, még 1913-ban jelent meg — az 1959-es kiadásában?” (*Theológiai Szemle*, 1960, 11—12. 361. old.).

De a szakember más súlyosabb kérdéseket is kénytelen fölvetni *Hahn István* értekezésével kapcsolatban. Nem egyszer idéz a qumrani különböző tekercsekből, s azokat vagy rosszul jelöli, vagy rosszul fordítja és értelmezi. Így például a 12. oldalon idézőjelben közli a *Habakuk kommentár* X, 9-et, amelyben — szerinte — a szerző szociális vádat emel a szektán kívüli társadalommal szemben, nevezetesen a „hazug prófétával” szemben, aki „sokakat fársztott felesleges robotmunkával”... Az idézet jelzése is, fordítása is rossz. Mert a X, 9-ben ugyan a kommentátor elkezd a *Hab.* 2, 12—13-at magyarázni, s a próféta szavait alkalmazza a hazug prófétára, aki „sokakat félrevezetett”, de ezzel már végződik is a 9. sor! A 11.-ben azonban folytatván az alkalmazást, azt írja a qumrani szerző, hogy a „hazug próféta”... „sokakat befogott a hamisság munkájára”... A szerző tehát nem „robotmunkáról”, hanem istentelen, hazug, erkölcstelen munkáról, tevékenységről beszél, amelyre a hazug próféta rávette a követőit.

Rosszul jelzi és fordítja *Hahn István* a *Gyülekezeti szabályzat* V, 14, VIII, 23, illetve VI, 6—8-at is. Az V, 14-et és VIII, 23-at, mely helyeken a szektaszabályzat megtiltja a gyülekezet tagjainak azt, hogy a közösségen kívüli emberrel összeköttetésben, kapcsolatban legyenek, munkában, tanácsban, vagyonában, úgy értelmezi, hogy e helyeken a szekta tagjainak vagyonáról van szó (következésképpen a szekta tagjainak volt magántulajdonuk). Viszont a szövegek egész világosan a *szektán kívül álló személyek vagyonáról, magántulajdonáról beszélnek* és — mint minden egyéb más közösséget — az abban való közösködést is megtiltják a „világosság fiainak”, azaz az esszéus szekta tagjainak. A VI, 6—8-ban viszont semmiféle vagyoni kérdésről sincs szó, mint tévesen állítja *Hahn István*. Beszél a szabályzat valami vagyoni jogi kérdésről a VII, 6—8-ban, de a tekercsnek ez a része annyira töredékes, hogy a legkülönbözőbb kiegészítési kísérleteket alkalmazzák a tudósok az értelem megállapítására. Annyi bizonyos, hogy a szöveg olyan valakiről beszél, aki kárt tesz a közösség vagyonában, azt jóvá kell tennie. Ha nem bírja megtéríteni, 60 napig büntetésben marad... E szövegből sem lehet arra következtetni, hogy a szekta tagjainak magántulajdonuk lett volna.

Nem kétséges, hogy a qumrani, szerzetesi közösségben élő, esszénusoknál megvolt a — minden szervezetben szükséges és elengedhetetlen — hierarchikus építmény: kellett vezetőknek lenniök. Chirbet Qumranban a legfőbb irányítás az ároni papság kezében volt, de az országban szétszórta élő esszénusoknál is, amennyiben 10-en voltak egy helyen, kellett egy papnak lennie, aki a kis „tábornak” vezetője és tanítója volt. (*Szektaszabályzat* VI, 2—7.) De sem az IQS, sem a Hahn István által „Kiegészítő szabályzatnak” nevezett IQSa nem „sejteti” a vezető, „irányító szerepet betöltő papságnak kizsákmányoló jellegű szerepét” (i. m. 13. old.).

Qumran és az őskeresztény „vagyonközösség”

A jeruzsálemi ősegyház szeretet-közössége régtől fogva tárgya tudósok és egyszerű hívők, szociológusok és politikusok, keresztények és nem-hívők kutatásának. Erről számol be az *Apostolok cselekedetei* könyve a 2, 44—45; 4, 32—37 és részben az 5, 1—11-ben. A felemlített szövegekből egész világosan kitűnik, hogy a jeruzsálemi ősegyházban, ellentétben a qumrani közösséggel, nem volt sem általános, sem kötelező vagyonközösség. A „mindenük közös volt” (2, 44 és 4, 32) kifejezés a keleti nyelvhasználatban általánosságban mozgó és kiemelő értelemmel rendelkezik, melynek pontos jelentését csak az összefüggésből lehet megállapítani. Ebből pedig egész világos az, hogy Jeruzsálemben a sok szegény, nyomorgó hívő segélyezésére a tehetősek jó része eladta vagyonát, s azt részben, vagy teljes egészében átadta az ősegyháznak, mely az apostolok vezetése alatt gondoskodott arról, hogy ne legyen a gyülekezetben szűkölködő, nélkülöző. „Mindegyiknek annyit osztottak ki, amennyire kinek-kinek szüksége volt” (4, 35). Nagyon helyesen állapítja meg Hahn István, hogy nem beszélhetünk a jeruzsálemi ősegyház vagyonközösségéről, hanem „legjobb esetben is csupán egyszeri vagyonfelosztáson alapuló *fogyasztási* kommunizmusról”; s később — újra találóan írja: „Legjobb esetben is *vagyon*i egyenlőségről, nem pedig *vagyonközösségről* beszélhetünk...” (i. m. 9. old.)

Azt is jól látja Hahn, hogy „az őskeresztény gyülekezetek belső berendezése... még szubjektíve, még *elgondolásában* sem szolgált valamely új, magasabbrendűnek tervezett társadalmi berendezés kiindulópontjaként” (i. m. 9. old.). Mert az őskeresztény tehetősek közül sem adta el mindenki a tulajdonában lévő vagyon értékét és adta oda (részben vagy egészben) a szegények számára, hanem csak az, aki akarta, és annyit adott át, amennyit erre a segélyezésre szánt. Ezért dicséri meg az *Apostolok cselekedetei* a ciprusi származású József-Barnabást, aki egész vagyonát eladta és átadta az apostoloknak a közösség céljaira (4, 36—37). És Ananiás meg Szafira példája is világosan beszél: ők csalárdul visszatartottak maguknak az eladott föld árából, s úgy tüntették föl, mintha mindenüket odaadták volna közcélokra. Mikor Szent Péter megfeddi őket, akkor világosan megmondja: „... magadé maradhatott volna (ti. a föld), ha pedig eladod, te rendelkezhetnél vele” (5, 4). Ennek a nagy entuziazmusnak, mellyel sokan mindenüket eladták s a szegények fölsegélyezésére fordították, nem az eschatologikus végítélet közelségének a hite volt az alapja — mint azt Hahn István véli (bár ilyen motívumok is közrejátszhattak egyes hívőkben), hanem az a krisztusi szeretet, mely szétáradt szívükben, mert „a hívők sokaságának egy volt a szíve-lelke” (4, 32), mert megértették az Úr Jézus új és főparancsának a jelentőségét, ahogy a szeretett tanítvány írja: „Szeretteim, szeressük egymást, mert a szeretet Istentől van. Mindaz, aki szeret, Istentől született, és ismeri az Istent. Aki nem szeret, nem ismeri az Istent, mert az Isten szeretet!” (1 Ján. 4, 7—8).

Azért beszéltem e rész elején „szeretet-közösségről”, melyet például egy olyan kritikus vizsgáló is egyáltalában nem „pozitív” hívó, mint a híres *Eduard Norden* is észrevett, amikor megállapítja, hogy a kereszténység hódított és legyőzte a világot, nem mint az „alétheia”-nak (az igazságnak), hanem mint az „agapé”-nak (a szeretetnek) a vallása...

És éppen ezért téves Hahn Istvánnak a következtetése, melyben abból a tényből, hogy az *Apostolok cselekedetei* 6, 1-ben arról van szó, hogy a diaszporai, hellénista zsidó-keresztények között zúgolódás támadt a palesztinai zsidókkal szemben, mert „özvegyeiket elhanyagolták a mindennapi alamizsnaosztogatásnál”, azt a kérdést veti föl: „vagyonközösség volt-e hát, vagyoni egyenlőség-e, vagy csupán a szűkölködők támogatására szolgáló segélypénztár?”. Mert előzőleg már maga is megadta a választ erre az állítólagos ellentmondásra azzal, hogy „legjobb esetben is vagyoni egyenlőségről beszélhetünk... itt...”, de tulajdonképpen az sem volt, hanem csupán önkéntes szeretet-közösség, szeretetből fakadó (ha úgy tetszik) „segélypénztár”... (Lásd erre vonatkozólag a *Theol. Wörterbuch* z. N. T. VI. 885—915. oldalát.) Az *Apostolok cselekedetei* nem „a II. század első évtizedeiben íródott” munka — mint ahogy ezt Hahn István véli —, hiszen ismeri és felhasználja már a többször idézett Római Szent Kelemen és Szent Ignác is. Nincsen benne az őskeresztény közösség életével kapcsolatosan semmi „valószínűtlenség és ellentmondás” (i. m. 9. old.). Ebben Hahn István csupán követi egypár racionalista kritikus régi teóriáját, melyet azonban nem tekinthetünk a „biblikalista általánosan elfogadott eredményének” (i. m. 9. old.). Nem az *Apostolok cselekedetei*, hanem maga a szerző mond ellen önmagának, amikor dolgozatának vége felé azt írja: „így nyerhetett megörökítést az „őskeresztény vagyonközösségről” szóló idealizált s az egykori valóságot eltorzító hagyomány az *Apostolok cselekedeteiben*...” (i. m. 16. old.), hiszen az előzőekben Hahn már világosan kifejtette, hogy a Szentírás nem beszél vagyonközösségről...

Éppen ezért túlzás azt állítani, hogy „a kereszténységen belül az — őszintén vagy színleg — haladó és a nyíltan reakciós törekvéseknek egyik próbaköve éppen az „őskeresztény vagyonközösség” volt” (Hahn i. m. 8. old.). E sorok írója akkor harcolt szóban és írásban az egész társadalom, feudalizmus és kapitalizmus gyökeres reformjáért, amikor ezért minden járt (pl. ügyészégi eljárás is), csak nem dicséret és elismerés; de sem akkor, sem most nem hajlandó álláspontját egy állítólagos „őskeresztény kommunizmussal” alátámasztani. Mint ahogy a *Világosság* szerzője sem reakciós azért, mert tagadja az őskeresztény vagyonközösséget.

Chirbet Qumranban azonban az esszénusok — legalábbis az első időszakban — kötelező és általános vagyonközösségben, még pedig nemcsak fogyasztási, hanem termelési közösségben is éltek. Ezt bizonyítják a *Szekta-szabályzat* pontos és félreérthetetlen előírásai (1QS I, 11—12; VI, 16—20; V, 16—17; VI, 24—25; IX, 8—9); a *Himnuszok könyvében* kifejezésre jutó önkéntes szegénységi ideál (1QH II, 31—32; V, 22; XV, 23) s ugyanarra mutatnak a *Háború rendje* tanításai (1QM XI, 7—9; XIII, 14); sőt e könyvben a XIV, 7-ben megtaláljuk a „*lelki szegények*” kifejezést is (*anwe ruah*), amellyel a szekta tagjai önmagukat jelölték, nevezték.

Hahn István helyesen állapítja meg, hogy a *Damaszkusz-irat* egy későbbi fejlődési stádiumot képvisel, amelyben az egyes tagoknak van magántulajdonuk is — mint ahogy a Zsidóországbán szétszórta élő esszénusoknak is megvolt a magántulajdonuk —, de a *Gyülekezeti Szabályzat*-ból (ahogy Hahn nevezi az 1QS-t) csak téves fordítással és értelmezéssel lehet magántulajdonra következtetni az esszénusok zárt, qumrani közösségében.

Az evangélium feladata

Amikor az ember azokat az újabbkori műveket és megnyilatkozókat olvassa, melyek az evangéliumot, a keresztény hitet teszik kritika tárgyává, akkor rendszerint megállapíthatjuk, hogy az evangéliumot, a kereszténységet *társadalmi mozgalomnak, társadalomépítési vagy szociálpolitikai programnak, gazdasági rendszert adó, helyeslő vagy elítélő „ideológiának”* tételezik föl.

Ez a kiindulópont található meg *Hahn István* cikkében is, amikor például arról ír, hogy „az evangéliumok... *elvileg* megmaradnak a magántulajdonon és rabszolgaságon alapuló társadalom keretei között...”; s később Szent Pál leveleivel kapcsolatban: „*elvileg* ezek a levelek éppenséggel teljesen a rabszolgatartó társadalom talaján állnak...”, s az Újtestamentum „... végső soron a fennálló társadalmi ellentéteket konzeráló s a szegényeket helyzetükkal megbékíteni hivatott módszereket ajánl, illetve ezeket tartja természetesnek” (i. m. 10. old.). *T. I.* pedig, aki cikkében helyesen állapítja meg, hogy „a keresztény iratok sosem hirdették a fennálló társadalmi rendszer megváltoztatását...”, a későbbiekben a fejlődő kereszténységet az evangéliumok szövegének megváltoztatásával és meghamisításával vádolja meg. „Kétségtelen — úgy mond —, hogy a legrégebbi keresztény irodalomban jóval több és élesebb kitétel szerepel a gazdagok ellen, de később, amikor a kereszténység már a vagyonosabb rétegek meghódítását tűzte ki céljául, ezeket az élesebb hangnemből megfogalmazott passzusokat erősen kigyomláhták” (i. m. 62. old.).

Most ne beszéljünk arról, hogy a rengeteg ráánkmaradt szövegtanú egyikében sem lehet semmiféle „kigyomlálás” nyomait fölfedezni, s a gazdagok, a földi vagyon, a kizsákmányolás elleni éles ítéletek (mint pl. *Lk.* 6, 24—26; *Mt.* 25, 41—45; 23, 14; *Jak.* 5, 1—6 stb.) a legrégebbi kéziratoktól a legújabbakig kivétel nélkül megtalálhatók... Mert nem ez a lényeg. Hanem az, hogy *Hahn Istvánnak, T. I.-nek* és sok más szerzőnek kiinduló pontja az a hit, hogy az evangélium társadalmi, gazdasági, szociális rendszert próbál nyújtani, hogy „*elvileg*” egy bizonyos rendszernek és ideológiának a képviselője.

Sajnos, ebben az alap-feltételezésben mi keresztények is hibásak vagyunk. A *Quadregesimo* anno pápai enciklika már maga is élesen elítélte azokat a katolikusokat, akik „spanyolfalnak” szeretnék fölhasználni a vallást, hogy mögötte annál szemérmetlenebbül szolgálhassák saját önző anyagi érdekeiket. A hiba tehát bennünk is keresendő. Mert múltban és jelenben egyaránt voltak és vannak emberek, akik az evangéliumot társadalomépítési, gazdaságpolitikai programként hirdetik az emberek felé, s a kereszténységet felhasználják politikai és pártcélokra. Az evangélium, a krisztusi hit azonban nem szociológiai, nem gazdasági, nem társadalmi s legkevésbé pártprogram. A hívő embernek kötelessége mindenkor és mindenhol, egyéni, családi, társadalmi életében is hűségesen élni az evangéliumot. A politikában sem tagadhatja meg a hitét: ez igaz. De ugyanakkor tudnia kell, hogy hite nem pártideológia, hogy ilyen értelemben „keresztény párt” tulajdonképpen fából vaskarika... Ahogy igen helyesen írja a világhírű exegéta, *R. Schnackenburg*: „Aki a Hegyi Beszéd „világtól idegen”, megalkuvás-nélküli parancsait egy evlági új rend programjaként kívánja értelmezni, az tökéletesen félreérti azokat. Mert Jézus nem hirdet társadalmi forradalmat, mégcsak egy fokozatos fejlődéssel megvalósuló földi békebirodalmat sem, hanem követeli, akarja magának az embernek forradalmasítását, hogy az eljövendő istenuralom részesévé lehessen...” (*Gottesherrschaft und Reich*, 72. old.).

Isten „országa” és az egyház

Hogy az imént mondottakat jobban megértsük, ahhoz okvetlenül szükséges az igen sokszor félreértett és meghamisított „Isten-ország” és egyház-fogalmat helyes, krisztusi — és éppen ezért evangéliumi megvilágításba helyezni.

A „Bazileia tou Theou” vagy „Bazileia tón ouranón” evangéliumi kifejezéseket általában „Isten országával”, vagy „mennyeek országával” szokták volt fordítani és ennek megfelelően evilági, földi intézményként magyarázták sokan. Ez az értelmezés azonban nem helyes. Kétségtelen, hogy az Úr Jézus prédikációjának központja a „Bazileia tou Theou”, vagy „tón ouranón”, az előbbi kifejezés kb. 60-szor fordul elő a három szinoptikus evangéliumban, az utóbbi 34-szer Máténál. A „bazileia” szó a görögben elsősorban nem „országot” jelöl, nem „királyságot” földrajzi értelemben, hanem „királyi uralmat”, hatalmat, de mivel a földi uralom rendszerint egy többé-kevésbé pontosan körülhatárolt terület fölött valósul meg, azért a „bazileia” másodlagosan jelent királyságot, „országot” is. Az Úr Jézus prédikációjában a „bazileia” semmiképpen sem jelent „királyságot”, „országot”, hanem Istennek, az általa küldött Megváltónak „uralmát”, királyi hatalmát, mely Krisztusban már elővételezve jelen van. Ezért ő „az Eljövendő”, és nem kell, nem lehet „mást várni” (Mt. 11, 4—5 !); ezért „boldogok a szemek, melyek látják, amit ti láttok...” (Mt. 13, 16); innen magyarázható a Hegyi Beszéd radikális és feltétel nélküli erkölcsi normája, melyet Isten királyi uralma támaszt az emberekkel szemben. Ezért kell *hinni* Krisztusban, *megténni Istenhez*; innen magyarázható egyedül a nyolc boldogság teljes és abszolút Istenre való hagyatkozása; a földi élet ezer baja, problémája és gondja közé állított parancs: „keresétek először az Isten uralmát és annak igazságát...” (Mt. 6, 33).

Ez az isteni uralom azonban még „rejtett”, még nem „kivirágzott” és teljes, és csak majd a paruziakor, a világ végén valósul meg a maga föntségében és teljességében, amikor az egész „kozmoszban” az isteni kegyelem, megváltás, szeretet és jószág uralkodik, amikor az isteni „uralom” valóban „ország” lesz. Ez a „bazileia” tehát a jövő reménysége, amelyért imádkozni kell: „jöjjön el a te országod !” (Mt. 6, 10), ez a kiválasztottak, a hívők „reménye” s „a szentek fönstéges öröksége” (Ef. 1, 19); ez után „sóhajtozik az egész természet”, mert „meg vagyunk ugyan váltva, de még reménységben élünk” (Róm. 8, 22. 24). Az isteni „bazileia” tehát kétarcú: tisztán vallási és általános, ugyanakkor jelenvalóság és jövő esemény is egyszerre. Ahogy helyesen írja R. Schnackenburg: „Mivel Jézusban és az ő működésében már jelen vannak az Isten-uralomnak üdvözítő erői, azért ennek az uralomnak teljes kinyilvánítása biztos; de azért ez az uralom mégis csak a remény tárgya marad és minden jelenlegi kegyelmi történés csak kezdete, jele, elővételezése az Eljövendőnek” (Bibeltheol. Vörterbuch, 654. old.).

Eppen ezért nem lehet egyenlőségi jelet tenni az egyház és „Isten országa”, vagy akár „Krisztus uralma” közé. „Az én országom nem e világból való”... mondja az Úr Pilátusnak (Ján. 18, 36); s Krisztus uralma nem is valósul meg ebben az „ajón”-ban, ezen a világon, itt a földön. Következésképpen az egyház itt él ugyan a világban, de nem politikai, gazdasági vagy társadalmi intézmény, nem evilági bajok és problémák „panacea”, nem „a világot”, hanem az embereket akarja és hivatott megváltoztatni, megváltani... Van világi, látható formája is, van történeti megnyilvánulása, mint ahogy Krisztus is beleállt a történelembe,

van jogrendszere és alkotmánya, de lényege nem ez, hanem az, hogy Krisztus misztikus teste.

Ahogy a Krisztus-uralom is azáltal valósult meg, hogy benne az Isten és az ember egy személyben egyesült, úgy az egyház is csak annyiban közlője a megváltás kegyelmeinek, amennyiben belenőtt, eggyé nőtt Krisztussal (Róm. 6, 3–5), ahogy az 1 Kor. írja: „Ti Krisztus teste vagytok s egyenként tagjai” (12, 27). Ezzel az erővel és kegyelemmel osztogatja az egyház Krisztus megváltásának, előkészítője a „teljes megváltásnak”; időfeletti és természetfölötti üdv-intézmény, magja az eljövendő nagy, határtalan és kozmikus „Isten-országnak”. Az egyház a jelenben és a földön él, de a diadalmas jövőnek és természetfölötti uralomnak feszül neki, annak a Krisztusnak erejével, aki az egyház feje s aki „örökségünk foglalója, amíg Isten dicsőségének magasztalására teljesen meg nem váltja tulajdonát” (Ef. 1, 14). De az egyházon belül is, a „világon” belül is az evangélium jó magja, termése és örök életet adó kegyelme mellett ott van a konkoly is (Mt. 13, 24–30), s ez az „aratásig”, a paruziáig ott is lesz s ez jellemzője történeti megjelenési formájának. Ezért — ahogy Krisztus keresztje botrány és oktalanság, örültség volt az emberek szemében, úgy a történeti létnek, emberi megjelenési és gyengeségi formának keresztjét hordozó egyház is igen sokszor botrány és oktalanság a nem-hívők előtt (v. ö. 1 Kor. 1, 22–24).

Ha az egyházat így nézzük, már pedig így kell nézni, ha megértjük, hogy a Krisztus-uralom és ország nem evilági valóság, nem a jelenben megvalósítható és történeti formákba öltöztethető tény, akkor megértjük, hogy a kereszténység és az evangélium „elvileg”, lényegileg nem lehet semmiféle társadalmi, politikai vagy gazdasági rendszer „ideológiai” bázisa. Az egyház nem forradalmi és társadalomépítési mozgalom, nem foglalkozik a fennálló politikai és társadalmi rend megváltoztatásának kérdésével. A sokat emlegetett rabszolgaság kérdésében is az igazság az, hogy az Úr Jézus nem egyszer vesz hasonlatot korának viszonyaiból, így a rabszolga és az úr viszonyából is, azonban „elvileg” e társadalmi berendezkedésről nem beszél, sem ellene, sem mellette állást nem foglal. Az ő prédikációjában ez a kérdés csak mint evilági ismert tényből vett hasonlat szerepel, hogy természetfölötti igazságot szemléletessé tegyen. Mint ahogy az Úr Jézus beszél példabeszédében az éjszakai tolvajról is, anélkül, hogy a tolvaj foglalkozását alátámasztaná, vagy elfogadná... De ugyanakkor hit- és erkölcsbeli tanításában *alapokat* ad, melyekre lehet igazságos, emberi méltóságra alapított társadalmat építeni. Nem olyan értelemben, mintha különböző korok változó gazdasági és szociális, technikai és társadalompolitikai problémáira állandó sémát, evangéliumi „receptet” nyújtana, hanem úgy, hogy az „Istenfiúság”, az Isten előtt való egyenlőség, a megváltásban megvalósult általános testvériség, a szeretet új és főparancsának alaptétele, s az Isten előtti föltétlen felelősség tanítása által az elnyomást, kizsákmányolást, rabszolgaságot gyökerében elveti.

Nem kétséges, hogy Szent Pál egy helyen egyenesen azt írja: „éljen mindenki úgy, ahogy az Úr megadta neki s ahogy az Isten meghívta... Maradjon meg mindenki abban a hivatásban, amelyet kapott. Ha rabszolgahivatást kaptál, ne bánkódjál miatta, még ha szabaddá is lehetnél, maradj meg benne” (1 Kor. 7, 17. 20–21). E szavakkal azonban Szent Pál egyáltalában nem azt akarja tanítani, hogy a rabszolgaság helyes, megengedett dolog, s a rabszolgák sorsán nem kell változtatni. Az apostol a „meghívás”, az örök „Isten-ország” szempontjából nézi mindenegyes ember helyzetét, a rabszolgáét is; s a rabszolgáknak azt mondja, hogy az Isten hívása nem néz semmiféle rangbeli, szociális, társadalmi, műveltsé-

gi vagy népi különbséget: a meghívás, az isteni kiválasztás, Krisztus megváltása kivétel nélkül minden embernek szól. S éppen ezért semmiféle állás, rang, méltóság, vagyon, szolgaság vagy szabadság nem fontos az örök élet, a Krisztusban való részesedés szempontjából.

A főelv az, hogy Krisztus által egyformán meg van váltva a rabszolga is, a szabad is; Krisztus egyházában nincs különbség társadalmi állás, faj, műveltség, gazdag vagy szegény között: mindannyian testvérek vagyunk s mindannyian Isten előtt felelősek vagyunk testvérünkért. Sőt az örök kozmikus Istenországban való részesedés lényeges előfeltétele, alapvető kritériuma a főparancsnak tettekben való megvalósítása: „Mert éheztem és ennem adtatok, szomjuhoztam és innom adtatok... meztelen voltam és fölruháztatok... Bizony, mondom nektek, amit e legkisebb testvéreim közül egynek is tettek, nekem tettétek!” (Mt. 25, 35—36. 40). Éppen azért, amikor Szent Pál előtt — nem társadalom-fölépítési elv alapján, hanem az evangéliumi erkölcs szerint — gyakorlatilag fölmerül a rabszolga helyzete, akkor a megszökött rabszolgát — akit az akkori római jog szerint meg lehetett ölni — „fiának” nevezi, akiért a fogság bilincseiben könyörög Filemonhoz, a gazdához... Onezimuszt, a rabszolgát úgy küldi vissza Filemonhoz „mint saját szívét”, „mint szeretett testvért”, akit Filemonnak úgy kell fogadnia, mint az „apostolt magát”... (Fil. 10. 12. 16. 17). Helyesen írja Rengstorf, hogy az Újszövetségnek a rabszolgaság szociális tényével szemben mutatott relativ érdektelensége nem abban bírja alapját, hogy az ifjú kereszténység számára megváltozhatatlan volt a külső rendszer, mégcsak elsősorban nem is eschatologikus feszültségében, amelyben élt, hanem az Úr Jézus megváltó tetteiben, mely minden embernek, származási vagy állásbeli különbség nélkül, egyformán szól, mert mindegyikük egyformán rászorul... Így a „küriosz” (úr) és „doulosz” (rabszolga) közötti különbségnek csak relativ jelentősége lehet azzal a közösséggel szemben, mely mindkettőjüknek a Krisztusban való részesedést adja meg” (Theol. Wörterbuch z. N. T. II. 275. old.).

Ez az evangéliumnak, ez Krisztusnak tanítása a társadalmi kérdéssel kapcsolatosan. S igen szükséges volna, hogy ezt hívők és nem-hívők egyaránt figyelembe vegyék. Nagyon jól tudja e sorok írója, hogy egy materialista, nem-hívő ember számára nem sokat mondanak, még kevesebbet számítanak ezek a természetfölötti alapokon nyugvó kifejtések. De a keresztény hívők szemében a hit igazságai, az evangélium tanításai ezek, melyek az ő számukra tények és igazságok akkor is, ha más világnézeten levők nem fogadják el azokat... Megismétlem, hogy én ezekben a kérdésekben nem a saját hitemet kívánom másokra rákényszeríteni, hanem azt a dialógust folytatni, melyet Mihelics Vid megkezdett, s melyhez én a keresztény teológia alapján szóltam hozzá. S meggyőződésem, hogy egy materialista is figyelemmel lehet erre a természetfölötti szemléletre, mint ahogy az igazán keresztény ember is elismeri és tiszteli mindazt, amit a szociális társadalompolitika terén a materialista állam megvalósított.

VASADI PÉTER VERSEI

ROHANÁS

Futottunk át a réten ketten
megittasult aranycsikók
Hajadban zizegett a napfény
az ég s a föld tüzet csiholt

Velünk futott a hársfaerdő
egymásba botló sok gyökér
s bokánkra szíromláncot fűzött
a kankalin s a pipitér

Velünk futottak a kerítés
kereplő fény-árny lécei
mint billentyűsor, mely dallamát
rajtunk, szép hurjain veri.

Velünk futott a tavi part is
otthagya féltékeny vizét
s mohos haját megsuhogtatva
hozádsimult egy kicsikét

S velünk zümmögtek a darazsak
mint potrohos kis csillagok
és láthatatlan fonalakon
szekérként húzták a napot

S megindultak a hegytetőről
a sziklák is, köfergeteg
s ledöntve egymást, tülekedtek
hogy utad köve legyenek

És úgy futottál ott előttünk
mint könnyű fény a föld felett
s egy órjas lepke ezüstsárnya:
karod, villogva repdesett

Es zengett, zúgott velünk minden
Egyetlen hömpölygő menet
sodródott pusztító varázsban
amerre lángod vezetett

Futott lihegve, fuldokolva
az örületes rohanás
és hirtelen megtorpant minden
mert eltűntél, te látomás

ŐSZI BÜCSÚZÁS

Kis kesztyűd húzod. Vége van
Arcodba hull egy árnyék
Az utcáról felzsong a zaj
Babrálsz a csönddel. Vársz még

A szél befúj az ablakon
s a függöny félrelibben
Kezed lassan emelkedik
Fény ül a rézkilincsen

Vársz még. Talán a tálalón
megroppan most a korsó
s hasadt hangjával lesz tele
e néma, zárt koporsó

Apránként fordulsz búcsúzóul
s a pamlagomra nézel
Feléd lódul a lomha csönd
idomtalan fejével

Táskád megcsillan, félve lépsz
A szoba csupa pára
Kabátod leng, cipőd kopog
s kattán az ajtó zárja

Hajókürt bűg. Az udvaron
nagy szőnyeget porolnak
Esőkabátban, sárosan
toppan elé a holnap.

ESTI VARÁZS

A csend hullott, mint az eső. Szemergett
Aztán kiáradt, szétfolyt hirtelen
és a kis kert fonott sövénye mellett
ledőlt az út is. Elfáradt s pihep

A fák megálltak. Nem moccant az ág
és zizegett a hold a galyakon
Gyöngéd varázsban úszott a világ
s tömény ezüstben ült a domb, vakon

A ketrecekből szuszogás sem hallott
és toll fehérlett két rossz lécz között
Fény és árnyék szegélyén a partok
könnyen rezegtek. Kis fehér ködök

olvadtak el a fénylő föld felett
s most lány ringással szötte őket össze
az enyhe szél, mint csipkeszőnyeget

Valami egység ölelte a tájat
lassan terjedve, rezzenéstelen
s mint messzeségből érkező alázat

fölém hajolt a néma végtelen

A RÓMAI ÉS A BIZÁNCI ÓKERESZTÉNY EGYHÁZMŰVÉSZET KAPCSOLATAI

Az „ókeresztény”, „római”, vagy „bizánci” fogalmak többnyire om-ladozó és ódon templomokkal, merevtartású és ünnepélyes szentek mo-zaikképeivel, vagy kopott pergamenek gyermekded miniatúráival kapcsolódnak egybe. Vannak, akik úgy gondolják és érzik, hogy mindezek tér-ben és időben már nagyon távol esnek a mai ember érdeklődésétől, mo-dern korunk számára pedig értelmetlenek és hasznavehetetlenek lettek. A történelem tapasztalható tanúsága ezekkel szemben mégis azt igazolja, hogy minden emberi közösség lelki-szellemi-kulturális megújulásának le-hetőségeit, újjászületésének feltételeit mindig eredeti és tiszta forrásai-nál, vagyis történelmi ősiségénél kereste és valószínűleg ott fogja keresni a jövőben is. Mint emberi közösségnél így találjuk ezt az egyház eseté-ben is.

Az a szellemi folyamat, amely a legújabb kor figyelmét ismét a hősi mult felé fordította — vagyis az a szoros értelemben vett „revízió”, mely a „religio” érdekében történt — a XIX. század második felével kezdődött, továbbbi kutatásaiban, szorgalmas feltárásaiban és azok tudományos ér-tékelésében pedig napjainkig tart. Ez egyszersmind az a történelmi pe-riódus is, melynek során az egyház tudományosságának, benső hitéletének és kultuszának megújításán fáradozva, ókeresztény hagyományait is fel-elevenítette. Ekkor találkozott megint szemtől-szembe első századaí szent hagyatékával, közösségi istentisztelete eredeti formáival és az azt körül-ölelő egyházművészet emlékeivel. Éppen e művészet „örök modernségé-nek” felismerése ösztönözte a tudósokat arra, hogy e múltbatúnt századok monumentális hagyatékát feltárják, adatait rendszerezék és az értékelt eredményeket széles körben ismertessék.

Ugyanezekben az évtizedekben szab Scheeben új irányt a dogmatiká-ban és hatására a spekulatív teológia szinte újként fedezi fel a patrisz-tikát, az ókeresztény egyházi írók emlékeit, a szent hagyományok egyik fő forrását és kimeríthetetlen kincsesházát. A megújult tudományos teológia éppen ezek segítségével teremthette meg — a racionalista-mo-dernista áramlatokkal szemben — új tudományágát: a katolikus dogma-történetet.

Nem véletlen az sem, hogy a múlt század közepén a beuroni bencés monostor szerzetesei Szent Benedek Regulája eredeti szellemének felele-venítésén fáradozva, visszatálnak az ókeresztény aszketikus ideálhoz, mint az ősi keresztény élet mintaképéhez. Germain Morin, a tudós belga bencés a „kétezeréves életstílust” az első század keresztény közösségének történeti ismereteiből mutatja be és annak termékenyítő erejét az újkori szerzetesség számára kamatoztatja. Maredsous apátja, Columba Marmion írásaiban az újjáéledő közösségi életforma arculatára rajzol patrisztikus vonásokat.

A beuroni szerzetes- és liturgia reform megtalálja az egyházművészet felé vezető utat is. Desiderius Lenz, a festő-szerzetes, művészeti iskolát alapít, melynek műhelyeiben nemcsak a Krisztus-arc és az Istenszülő vo-násai elevenednek meg a katakombák freskói és az ókeresztény mozaikok stílusában, de a szentek egyénisége és üdvösségünk történetének egyes mozzanataí is úgy lépnek eléánk, ahogyan első századaink műemlékei meg-őrizték.

Századunk elején egy másik szerzetes-művész, a vallon Wilibrord Verkade, a „tökéletesség arculatát” — eszmei és művészi szempontok összekapcsolásával — úgy vázolja elénk, hogy a „szent” legihletettebb tolmácsolóját az ókeresztény-bizánci egyházművészet „szép”-ideáljában jelöli meg. A Beuron-maredsous-i szerzetesreform és kultikus megújulás eredményeit Ildefonz Herwegen apát vezetésével a Maria-Laach-i monostor gyűjti egybe — már nemcsak a zárt falak között élő szerzetesek, hanem — a szellemi közösségbe vont világi papság számára is. Odo Casel, a misztériumok teológiájának híressé vált tudósa mellett e körben találjuk Pius Parsch-t is, ki Wunderle, Werhun, Tyciak és sok más teológus-munkatársa közreműködésével — a klosterneuburg-i liturgikus központ révén — teszi közzincssé az ősi-egyház szellemi értékeit.

Ugyancsak a XX. század első évtizedeiben alakul meg Belgiumban az Amay-sur-Meuse-i apátság, melynek falai között két-ritusú szerzetesek nemcsak gyakorlatilag művelik a latin- és a bizánci liturgiát, de kiadványaikban és művésziskolájuk reprodukálásaiban tárják elénk a kultusz ősi formáit és az egyházművészet értékes emlékeit.

Ez a szellemi-hitéleti áramlat szoros összefüggésben állott a múlt század általános tudományos-kulturális érdeklődésével, mely világi és egyházi tudósokat egyaránt ösztönzött az ókor emlékeinek felkutatására, azok rendszeres feltárására és a monumentális adatok tudományos rendszerezésére. Ez az időszak éppen a közel- és távolkeleti régészet felvirágzásának kora is: Egyiptom, Mezopotámia, Indus-völgy, valamint Közép-Amerika és más feledésbement civilizációk „újrafelfedezésének” időszaka. Ekkor ébred fel a keresztény ösiség ismeretének vágya is, hogy a napvilágra került emlékek fénye mellett dokumentálhassa az általánosságban ugyan ismert, de sok részletében és mozzanatóban feledésbemerült és tudományos igazolásra váró múltját.

Már 1632-ből ismeretes ugyan Bosio műve, a XIX. század 60-as éveitől mégsem mutatkozik különösebb érdeklődés az első keresztény századok földalá rejtőzött emlékei iránt. Mikor azonban a lelkes olasz régész: De Rossi hozzálát a katakombák — az ősi földalatti keresztény temetkezőhelyek — feltárásához, már az első eredmények publikálása nemvárt érdeklődésre tarthatott számot. Egyháziak és világiak olyan lelkesedéssel és buzgósággal látnak a további kutatáshoz és a felszínre került adatok rendszerezéséhez, hogy az ókeresztény archeológia néhány évtized múlva, mint jól megalapozott szaktudomány, léphetett az általános régészet színterére. Műtörténészek, irodalmárok és nyelvészek vállvetve állottak a régészek segítségére és értékelték közösen az első századok építészeti, festészeti, mozaik- és miniaturás leleteit, fejtették meg és magyarázták a feliratok szövegét és értelmét, datálták korok szerint a műemlékek eredetét és hasonlították össze azokat a vonatkozó irodalmi- és liturgiátörténeti adatokkal. Ebből az időből különösen két neves szaktudóst kell megemlítenünk, kiknek művei a keresztény régiségtudomány ma is alapvető kézikönyvei. Ez a két tudós az olasz Marucchi és a német Wilpert.

Az első publikációkat már tudományos viták követték, a további rendszerezések és értékelések sokfélesége pedig rövidesen iskolákra különítette el a szaktudósokat. A különféle teóriák bősége és a vonatkozó irodalom ma már szinte áttekinthetetlen. Mégis, hogy a sokrétű probléma és vitatott kérdés soraiban rendet teremthessünk, a főbb témákat így foglaljuk össze:

1. Honnan származott az ókeresztény egyházművészet? Kelet, vagy Nyugat a kultuszt körülvevő szép világának életadó forrása?

2. Hogyan és milyen építészeti elemekből, továbbá milyen hatások

összegezéséből alakult ki az ókeresztény kultusz háza, az ún. „bazilika”-építmény?

3. Hol keresendők és milyen emlékekben jelölhetők meg a kultusszal kapcsolatos képábrázolás ősi típusai? Milyen szellemiség irányította az ókeresztény ikonográfia kialakulását?

4. Beszélhetünk-e eredeti és önállóságában hatóképes, sajátosan bizánci művészetről, mely új stílust teremtett; vagy nem lehet másról szó, mint az ókeresztény stíluselemek megjelenési formájáról, mely a szerves fejlődés egy változataként jelent csak meg?

Ezek a kérdések azok, melyek a századforduló óta érdeklik a szak tudósokat és amelyek miatt iskolákat formáló erővel állottak és állanak szemben egymással ma is. Ezek továbbá azok a vitatott problémák is, amelyek vizsgálatában és tudományosan igazolható megoldásaiban szeretnénk röviden bemutatni az ókeresztény régészet tudományágának mai állását.

Viták az ókeresztény művészet eredetéről

Már ebben az alapvető kérdésben is két — felfogásában szögesen elentétes — iskola áll egymással szemben. Az első alapítója, a már említett De Rossi, kezdetől fogva nagy tekintéllyel vallotta minden ókeresztény művészet itáliai, illetve Róma-városi, tágabb értelemben nyugati eredetét. A „nyugati hipotézis”-hez, többek között, olyan tekintélyes tudósok csatlakoztak, mint Marucchi és Wilpert.

A XX. század első évtizedeiben azonban az iskola kizárólagos tekintélye halálos sebet kapott. Az első világháború éveiben ugyanis napvilágra került a szíriai Dura Europos — jóval Krisztus előtti századokból származó — zsinagóga-épülete. Ennek falain ószövegségi-biblikus témájú falfestményeket találtak. A szigorú tilalommal szemben — úgy látszik hellén hatásra — némely zsidó kultuszközösség alkalmazta a képábrázolást. A gondos vizsgálat továbbá azt is megállapította, hogy Dura Europos freskóinak ikonográfiája sokkal fejlettebb, mint akár a későbbi századok katakombai festményeinek stílusa és technikája. Nyugat, Itália, illetve Róma, nem tekinthető többé az ókeresztény egyházművészet kizárólagos szülőföldjének.

Ezek az új szempontok — a további feltárások eredményeire támaszkodva — más iskolát hoztak létre. Alapítója és éltető lelke: Strzygowsky professzor, adatok sokaságával és nagy tudományos felkészültséggel bizonyította minden ókeresztény művészet keleti származását. A „keleti hipotézis” hitvallóinak sorából ismerjük a neves Sybel-t; a műtörténeten kívül a dogma- és irodalomtörténet területén is kimagasló Leclercq-t; a bizantinológiában alapvető munkásságot végző Charles Diehl-t; továbbá a keleti műtörténet és az orosz régészet nagy rendszerezőjét Alpatov-ot. A keleti iskola sem kialakulásában, sem vallott nézeteiben nem volt olyan egységes, mint a nyugati. Strzygowsky első műveiben még maga sem dönt véglegesen, vajon Kelet a kizárólagos forrás, vagy Bizánc? 1918-ban megjelent két hatalmas kötetében azonban már iskolaformáló erővel fejti ki véleményét: az ókeresztény művészetek — különösen a templomépítészet — ősi hazája Szíria és Armenia. Az iskola másik, benső irányzatának vezére: Millet, makacs határozottsággal Bizáncot jelöli meg, mint az ókeresztény művészet bölcsőjét. Baumstark, az összehasonlító liturgiátörténet területén is neves tudós, a középutat keresi. Véleménye szerint Bizánc alkotta meg azt a Kelet és Nyugat számára egységes stílust, mely —

bár a keletei elem benne az uralkodó — lényegében ókereszténynek nevezhető.

Az elsőnek felvetett probléma megoldását csak úgy adhatjuk meg, ha a további kérdéseket is már gondos vizsgálat tárgyává tettük. Azok boncolgatása alakíthatja csak ki az ezen a helyen adható feleletet.

Az ókeresztény bazilika kialakulása

A földalatti kultushelyek, a katakombák feltárása, többek között, a földfeletti templomépítmények eredetének és struktúrájának kérdését is felvetette. Az, ugyanis, történelmi tény, hogy a keresztény-üldözések végével, közösségi istentiszteletek céljára, templomok épültek gyakorta neves katakombák híres martír-sírhelyei felett. Evvel a ténnyel meg is jelöltük J. P. Richter által képviselt irányzatot, mely azt vallja, hogy az ókeresztény hosszanti templomépítmény alapelrendezését és apsisos szentély kialakítását a katakombák folyosóiból és azok végződéseiben kör- vagy sokszög alakban kiszélesedő ún. „cubiculum csoportok”-ból örökölte. Így vélekedik De Rossin kívül Ciampiani és a híres Kirsch professzor is.

Más véleményen vannak azok, akik Dehio kutatásai és Besold-dal együtt írott publikációi alapján az ókeresztény bazilika őseit a görög-római-szír lakóház „atrium-perystilon” épületrészében keresik és azt állítják, hogy a kora keresztény időkben a közösségi istentiszteletek céljaira rendelt magánházak: az „ecclesia domesica”-k a későbbi templomházak: a „domus ecclesiae”-nek őstípusai. A vélemény tudományos támogatást kapott a német Holtzinger-rel és Weingartner-rel egyvonalban kell megemlítenünk az olasz Marucchi-t és Costarósá-t, valamint az ókeresztény régészet magyarhoni úttörőjét és művelőjét, az ókeresztény topográfia tudományszakának alapító és nagy tudású kezdeményezőjét: Artner Edgárt.

Kraus és iskolája, az ókori építésze: Vitruvius-ra hivatkozva, azt bizonyítja, hogy a görög-római fórumai bazilikák, a „basilicae forenses”, nemkülönbön a magánpaloták beltér-elrendezése adta meg a korai keresztény templom alapvető építészeti szerkezetét, oszlopsorokkal hajókra tagolt formáját.

Kreuser az ószövétségi zsinagóga-épületben, illetve az ún. „egyiptomi terem” szerkezetében; Strzygowsky a keleti paloták „trichorion”-jában — lóhere alakú, apsisos térmegoldásában — és az ezzel kapcsolatos tróntermek struktúrájában véli felfedezni a kultikus építkezés mintáját. Végül Zestermann, Hübsch és még sokan mások nem fogadnak el más alakító tényezőt az ókeresztény bazilika létrejöttében, mint magát a kultuszt, az istentisztelet kívánalmait, mely saját igénye szerint formálta ki a közösség házának szerkezeti felépítését és térmegoldását.

A különféle vélemények és iskolák sokféleségében, a napjainkig folyamatban lévő feltárások irodalmi eredményeinek alapján, milyen tudományos álláspontot alakíthatunk ki a magunk számára a hosszanti elrendezésű, oszlopsorokkal hajókra tagolt ókeresztény kultuszépítmény eredetét illetően?

Kétségtelen, hogy a kereszténység első gyülekezőhelyei a zsinagógák, és a Palesztinában — Szíriában szokásos ún. „terem-építmények” voltak. Történetileg azonban az is bizonyítható, hogy az újszövétségi kultusz rövidesen elkülönült az ószövétségitől és a magánházak tágas, központi helyiségeit vette igénybe istentiszteletei céljára. Az Apostolok Cselekedeteinek tanúsága szerint is el kell ismernünk, hogy a görög-római-szír

lakóházak beltere — bizonyos helyeken és körülmények között — valóban integrális öse volt az ókeresztény templom architektonikájának.

Pontos adatok alapján viszont az is ellenőrizhető, hogy a IV. századtól kezdve Nagy Konstantin és utódai nemcsak hogy igénybe vették a pogánykori fórum bazilikákat istentiszteleti célokra, hanem ilyen stílusban új bazilikák építését is elrendelték. Így, az Egyiptomtól örökölt, majd az egész római birodalom területén görög közvetítés útján típusossá vált oszlopsoros, többhajós térmegoldás közvetlen hatást gyakorolt a bazilikális építmények további fejlődésére. A hellén elnevezés: „stoa basileos”, — mellyel a nyilvános középületeket nevezték — mint névadó ős is áthagyományozta emlékét a „baziliká”-ra, mely ettől kezdve nem „császári” értelemben hordta nevét, hanem mint az Isten háza és temploma.

Ugyancsak a IV. századtól kezdve sok emléktemplom — ún. „memoria”, vagy „memorialis bazilika” — épült a híresebb martirok sírja felett. Hogy ezek a templomépítmények valóban követték az alattuk húzódó földalatti térségek rendjét, tanúsítják az ókeresztény bazilikák „confessio”-i — a főoltárok alatti kripták —, melyek mint a továbbra is tisztelőben tartott vértanú-ereklyék nyugvóhelyei, a bazilika-építményeknek szerves tektonikai részévé váltak. El kell tehát fogadnunk azt is, hogy bizonyos helyeken és körülmények között, az üldözés-kori kereszténység földalatti gyülekezőhelyei hatást gyakoroltak a későbbi, föléjük épített kultuszépítmények alapelrendezésére.

Ami a liturgikus-kultikus hatásezempontot illeti, az is kétségtelen, hogy a hosszanti oszlopsoros építmények belső tagolásában: a szentélyhajó-előcsarnok, nemcsak a dicsőséges-küzdő-szenvedő egyház hármasságának szimbóluma, hanem a korakeresztény közösség hierarchikus tagolása: papság-hívő nép-hittanulók megoszlásának is kifejezője lett. Éppen a szentély módosulása — melyet a pogány bazilikák kis bálvány-fülkéivel szemben észlelhetünk — hittani-kultikus hatásra történt, hiszen a templomnak ez a része az ujszövetségi istentisztelet közösségi- és áldozat-jellege miatt bővült szükségszerűen, mert megváltozott rendeltetése is.

Összefoglalva megállapíthatjuk tehát, hogy a felsorolt és ismertetett sokféle műtörténeti irányzat és vélemény nem téves, hiszen mindegyik történeti tényekre és igazságokra támaszkodik. Hibája mégis mindegyiknek az, hogy egy-egy hatáskérdésben sarkit és ezen poláris álláspontját ugyanakkor általánosítja is, holott az igazság az, hogy — hely és idő szerint — hol egyik, hol másik ősi építészeti forma, architektonikus ős érezette hatását, gyakorolta befolyásoló és alakító erejét. A klasszikus ősminták tehát előbb csak, — mint integrális elemek — vegyülve, később szervesen összeolvadva, végül új formában jelennek meg az ókeresztény bazilika építményében. A korakeresztény idők kultuszhelye tehát a IV. századtól kezdve nem egyik, vagy másik ókori építmény típusát fejleszti csak tovább, hanem — mint szintézis, a kultusz kívánalmai szerint — önálló egészévé érik.

A keresztény képábrázolás születése

A múlt század második felétől kezdve feltárt katakombák nemcsak templomépítészeti problémákat vetettek fel, hanem új, vitatható kérdést is hoztak felszínre: Hol keresendők és milyen emlékekben jelölhetők meg a kultusszal kapcsolatos képábrázolás típusai? A kérdés nem egyszerű, mert már az első századok alkotásaiban az antik világ szinte minden, a hellenizmus korában összegyűjtött, elemét megtalálhatjuk. A megoldást és feleletet kereső vélemények itt is két nagy csoportra oszlanak:

A „Róma-városi” iskola — De Rossi, Wilpert és Marucchi véleményére támaszkodva, Dura Europos feltárásaig — szinte veretlenül és cáfolhatatlanul hirdette, hogy a keresztény képábrázolás szülőföldje Róma, esetleg tágabb értelemben véve Itália. Az valóban kétségen felül áll, hogy azok a művészek, kiknek kezenyomát a katakombák falai őrzik, zömükben a klasszikus falfestészet szellemében nevelkedtek. A katakombák falain fellelhető legrégibb ábrázolások összevetése azokkal a festészeti emlékekkel, melyek Pompeji, Tivoli, vagy más klasszikus lelőhelyek házaiban napvilágra kerültek, nemkülönben a Mithras-kultusz földalatti helyiségeinek festészeti stílusa, arra mutathat, hogy ősök után nem kell másfelé kutatni. De ha figyelembe vesszük, hogy az ókori világváros lakói között — éppen a kereszténység megjelenésének idejében — nagy tömegben éltek görögök, alexandriaiak, szírek, sőt a Közel-Kelet más tájainak és kultúráinak képviselői is, a klasszikus etruszk-római falfestészeti hagyományok kizárólagos átöröklésének teóriája nem fogadható el. A legkorábbi Róma-városi keresztény képábrázolási emlékek között ugyanis éppen úgy fellelhetők a hellén-egyiptomi portréfestészet alkotásai, mint a keresztény kereszt jele mellett az egyiptomi halhatatlanság-jelkép: az „ank”; a sokfelé elterjedt ósárja napkerék: a „swastika”, vagy a sassanida művészet emlékeit őrző sok szimbólum közül a galamb, a páva, a fönix, vagy szarvas ábrázolásai. Kizárólagos római-eredetet vallani — különösen a Dura Europos-ban feltárt, Krisztus előtti korból származó, igen fejlett művészeti emlékek ismeretének birtokában — ma már tudománytalan elfogultság és elfogadhatatlan túlzás lenne.

A „keleti eredet” iskolája itt is, — mint a templomépítész, vagy az általános műtörténet kérdésében is, — sarkit. Strzygowsky és Baumstark, az iskola más képviselőivel együtt, arra esküsznek, hogy az ókereszténység ezzel együtt a bizánci képábrázolás mindenestől a hellén Keletről származik. Kaufmann Egyiptomban keresi az ősmintákat, Vogué expedíciós útjának végső megállapítása pedig az, hogy minden ikonografiai emlék ősisége Szíriában keresendő. A feltárt kappadoki barlang-kolostorok freskóit tartja a kultikus képábrázolás keresztény típusának. Ugyanezen iskolához tartozó neves tudósok, mint Oskar Wulff, Victor Schultze és mások csak kisebb részletekben térnek el a fent vázolt elgondolásoktól.

Mint a templomépítész kérdésében, itt is meg kell találnunk a történelmileg igazolható és tudományosan bizonyítható utat az ellentétes vélemények sokaságában. Ezt az utat egy rövid chronologiai áttekintés világíthatja meg számunkra. Általánosságban elfogadott ugyanis, hogy a katakombák korával együtt négy periódusra szokta osztani a szaktudomány az ókeresztény képábrázolás történetét.

Az első kor — mely az I—III. századokat foglalja magába — időszakának kezdetén a földalatti sírhelyek díszítőelemei alig térnek el a polgári festészet ismert ábrázolásaitól. Később — a II. század folyamán — az egyház tanításának terjedésével a sírfeliratok szövegei között, vagy önálló ábrázolásokban megjelennek a jelképek, a hit titkainak foglalatjai. Az üldözések utolsó periódusában pedig már teológiai képsorozatokkal találkozhatunk: az utolsó vacsora, a feltámadás és az örökkévalóság megjelenítései a késő katakombális festészet jellegzetességei. A keresztény művészet ezen fiatal kezdeményezésében ugyanolyan mértékben lelhetők fel a klasszikus képábrázolás hagyományai, mint a keleti szimbolizmus jellegzetességei.

Az ókeresztény képábrázolás második periódusában — mely a IV—V. századokat öleli fel — új téma jelenik meg: a szentírásból merített üdv-történeti tények kialakult kompozíciói. Az ikonográfia tulajdonképpeni

megszületésének kora ez, mely már nem a sírkamrák falain, hanem az újonnan épített bazilikák nagy beltér-felületein hirdeti az üdvösség tényeit. Nagy Konstantin és utódainak kora ez, a bizánci Hagia Sophia mozaikjainak és az azokból táplálkozó templomi képábrázolásnak alakuló szakasza. Ekkor épülnek Rómától Bizáncig, Kis-Ázsiától Észak-Afrikáig a nagy bazilikák. Az ókeresztény képábrázolás templomi mozaikdiszítésének ebből a kezdeti idejéből ismerjük a konstantinápolyi Apostolok Bazilikája, a Hagia Eiréné és más templomok — nagyrészt pusztulásra ítélt — képeit. A Balkánon ehhez a hatókörhöz tartozik Thessaloniké (Saloniki) régebbi templomainak monumentális ábrázolás sorozata. Ezekkel rokonok és jobbára görög mesterek alkotásai a Róma-városi Santa Costanza és a Santa Prudenziána mozaikjai. Az első, stílusa és hatásai szerint regisztrálható ikonográfiai korszak sugárzó központja tehát Bizánc volt. Stílusát és mozaik készítő módszerét keleteli mesterek viszik át Nyugatra.

A VI—VIII. századok között eltelt időszakot a szaktudomány a képábrázolás harmadik-, vagy virág-korának szokta nevezni. Ekkor épül újjá a földrengés pusztította Hagia Sophia és falain új mozaikképek ragyognak fel. Míg Keleten ebből a periódusból származó emlékek majdnem mind elpusztultak, a bizánci művésziskolák emlékét híven és büszkén őrzi Nyugat. Ravennában az ariánus-gót hatalom hamar felismeri a kultúra értékeit és Bizánchoz fordul művészekért. Ezek díszítik fel aranytől csillogó mozaikkal a San Apollinare Nuovo-t, a San Apollinare in Classe-t és a San Vitale keresztкупolás bazilikáját. A Róma-városi templomok közül az ókeresztény ikonográfia fénykorának műtörténeti tanúi a Via Nomentana-i San Agnese, a Cosma e Damiano és a San Lorenzo bazilikáknak falai.

A negyedik korszak — a IX—XII. századok — vége már belenyúlik a korai középkorba. Ez részben másodvirágzása, részben hanyatlása a keresztény ikonográfiának. Az új elemeket is magábaolvasztó stílus korszak elejét ismét a bizánci Hagia Sophia — most már második — restaurálása jelzi. Mint stílusforrásnak, ennek képábrázolásait tartja szem előtt Daphni, Nea Moni, Mistra és a híres Hosios Lukas templomainak mozaik díszítője. Ebbe a korbba tartozik a szorosan konstantinápolyi hagyományokat őrző ún. kiewi-Oroszország egyházművészete is, melynek alapító és megindító mesterei görögök voltak. A kor emlékeinek értékes része ma is látható a kiewi Szofijszkij Szobor falain. Keleten a Sina-hegyi kolostortemplom és az Athos-hegy számos keresztкупolás bazilikája őrzi a korszak emlékeit. Nyugaton Velence a továbbbadó központ. Több száz négyzetméterre terjedő falfelületen ragyognak a görög mesterek mozaikjai a San Marco székesegyházban. Innen meríti témáit és stílusát Torcello és Parenzo festői mozaik sorozata, a szicíliai Palermo Dómja és a Capella Palatina falképei. További emlékek Monreale-ban és Cefalù-ban hagyományozták át számukra a Nyugaton olyan szívesen befogadott keleti képábrázoló művészetet. Rómában a San Giovanni in Laterano keresztelő kápolnája és a Santa Maria in Trastevere a stílust képviselő remekművek őrzői.

Az ókeresztény-bizánci mozaik hatások a freskófestészetben élnek tovább. Az Athos-hegy monostorai lettek ezen hagyományok szellemi és technikai továbbfolytatói. Híres festőkodexünkben a „Hermeneia tés zográfikés”-ben megtalálható a hagyományos képábrázolás hittani-kulturális kánona. A Balkánon Szerbia és Bulgária, majd a csatlakozó Románia folytatja tovább a sok nyugati és nemzeti hatással elegyített ókeresztény és bizánci hagyományt. Oroszországban Feofán Grek és a nagy tanítvány: Rublyov a stílus meghonosítói.

Történet-kronológiai áttekintésünk alapján hogyan formálhatjuk meg

véleményünket? Mindenekelőtt meg kell állapítanunk, hogy a képen ábrázolás igénye és alkotásra sarkaló ösztöne egyidős a történelmi emberrel. A legősibb korokban is rajzolt, ábrázolt, megjelenített és képekben rögzített az ember. Tulajdonképpen minden írásbeliség kezdete is a „képírás”-ban keresendő. Azt sem szabad viszont szem elől tévesztenünk, hogy a nyugati szellemiséggel szemben a keleti ember kultúrájában sokkal több igény mutatkozott a képábrázolásra, sokkal több adottság fedezhető fel a képen kifejezésre. Számára a megjelenítésre való törekvés teremti meg azt a tapasztalható eszközt, mely az ideális, a láthatatlan — vallási szempontból — a természetfeletti értelmi megközelítését lehetővé teszi. Ebből az is megérthető, hogy a keleti szellemiség miért érezte mindig inkább sajátjának a platonikus filozófiát, inkább azt használta fel és alkalmazta. Ezért világ- és életfelfogása másképpen is alakult, mint a reális tényeket és a tapasztalati igazságokat alkalmasabban megragadó Nyugaté, mely inkább Aristoteles bölcséletével érzett benső rokonságot. A platonikus filozófia ugyanis minden ismeret megszerzésének alapját és eszközét az ideális létből részesedő képen: az „eikón”-ban jelöli meg. A hittani ábrázolásokhoz, a kinyilatkoztatás tényeinek és üdvtörténetünk eseményeinek megjelenítéséhez tehát a keresztény Kelet sem találhatott alkalmasabb közvetítőt, mint a „szent képet”, a kultusszal kapcsolatos egyházi ikont. Ennek igazolását találhatjuk már Damaszkuszi Szent János 3 híres beszédében is, mely nemcsak az egyházi képek védelmét tartalmazza a képrombolókkal szemben, de egyben az ökeresztény hagyományokból táplálkozó ikonográfiának hittani-kultikus kátéja is.

Összefoglalva tehát megállapíthatjuk, hogy az ősi keresztény képábrázolás — melynek katakombális emlékeiben Kelet és Nyugat festészeti elemei még közösen jelennek meg — a IV. századtól kezdve tág teret nyit a mozaikban, majd freskófestészetben is felvirágzó bizánci ikonográfia hatásainak. A Konstantinápolyban keleti elemekkel gazdagodott egyházi kép átkerül Nyugatra és megtermékenyíti, egészen a korai renaissanceig, a képekben megjelenített üdvtörténet ábrázolásait.

Önálló művészet-e a bizánci?

Ennek a negyedik kérdésnek válasza lenne egyben a bevezető probléma megoldásának kulcsa is. Beszélhetünk-e tehát sajátos bizánci egyházművészetről, mely újat alkotott, vagy a bizánci egyházművészet csak az általános ökereszténynek egyik, történetileg a megfelelő helyre sorolható, megnyilatkozása csupán?

A kultikus építmény, a bazilika kérdésében megállapítottuk már, hogy először Bizánc örökölt Rómától. Az újonnan épülő császárváros átveszi történelme kezdetén az antik Róma kulturkincseit — többek között — a hosszanti elrendezésű, oszlopsorokkal hajókra tagolt bazilika-típusát is. Ezt az építészeti módon azonban rövidesen, a Keleten honosabb központi építési móddal, oly szerencsésen társította, hogy az egyesítésből valami egészen új megoldás született. A két kereszthajót ugyanis — a szir-görög hagyományokon nevelkedett építészek — úgy rendezték egybe, hogy az egyenlőszárú kereszt metszéséből adódó sokszöget csegelyek — oszlopkötegekre támaszkodó gömbcikk — segítségével koralapú kupolával koronázhatták meg. Így jött létre a két hosszanti hajó adta szimmetrikus építmény — az ún. „kereszt kupolás” bazilika —, mely a bizánci Hagia Sophia templom építményében jelenik meg először, mint önálló és hatóképes építészeti stílusforma. Ahogyan kezdetben Bizánc örökölte Róma hosszanti építészeti stílusát, most visszaajándékozta a kölcsönzöttet, mint szervessé

formált újat Nyugatnak. A konstantinápolyi Sergios és Bakchos templom mintáját láthatjuk megelevenedni a ravennai San Vitale keresztкупolás építményében, az aacheni palotatemplom, vagy a frankhoni Perigueux stílusában. A keresztкупolás architektonika nem vész el az ókorral, tovább él nemcsak Michelangelo tervezte, de Bramante kivitelezte római San Pietro csodálatos épület-szerkezetében.

Az ikonográfiában viszont Róma, illetve Nyugat a kölcsönző. A kezdeti földalatti kultuszhelyek festészeti kora után többnyire bizánci mesterek — vagy azok iskoláiból kikerült művészek — stílusát, színeit és formáit őrzik a Róma-városi és itáliai mozaikok. Ezek alakítják az ókeresztény képábrázolást Nyugaton is egészen a középkor kezdetéig. A történelem különleges játéka az, hogy míg szülőházájában — a keresztény Keleten — a mozaikképek és freskók nagy része elpusztult, addig az egészen korai emlékek szép és sértetlen példányait éppen Nyugat templomfalai őrizték meg az utókor számára. Kelet, saját képábrázoló művészetét, szinte csak Nyugatról rekonstruálhatja. Hatásokat is vett fel az idők folyamán: gondoljunk csak a nemrég restaurált bulgáriai Bojana falképeire, vagy a késői román ikonográfiára.

Amíg tehát feleletet adtunk a kérdésre és megállapítottuk, hogy Bizánc valóban saját és önnálló művészet alkotására volt képes templomépítészet és képábrázolás terén egyaránt: és bizonyítékkal szolgáltunk arra is, hogy ez a művészet nem veszítette el hatóképességét napjainkig sem, addig megoldással szolgáltunk az első problémára is, melyet így mutattunk be: Kelet, vagy Nyugat a kultuszt körülvevő szép világának forrása? A feleletet így összegezhetnénk: Az egyik esetben — ez a templomépítészetre vonatkozik elsősorban — Nyugat lép előtérbe, mint ajándékozó, a másikban — és itt az ikonográfiára gondolunk — Kelet az, mely bőségéből nyújthatott. Az idők folyamán mindkettő visszaszármaztatta kapott ajándékait gazdagítva saját lelkületével, elmélyítve szellemiségével és megérelve tehetségének génuszával. A maga nemében és ilyen vonatkozásban tehát mindkettő forrás és felhasználó, érlelő és megőrző továbbadó a késő századokra.

Najaink tudományos érdeklődése

Az ókeresztény-bizánci műtörténet iránti tudományos érdeklődés napjainkban sem lankadt. Mutatja ezt az a tény is, hogy nemcsak a kelet-európai országokban — ahol a kereszténység bizánci rítusú érdekei ezt javallná — de Nyugaton is nap-nap mellett látnak napvilágot olyan értékes tudományos könyvek, folyóirati cikkek, ismeretterjesztő kiadványok, művészeti reprodukciók és műleírások, melyek az ókeresztény és bizánci egyházművészet hagyományainak felelevenítésén fáradoznak.

Csak példaképpen álljon itt, a szinte áttekinthetetlen sokból, a svájci Skira-kiadó publikálta sorozat, mely az egyes műtörténeti korszakok és stílusok között külön köteteket szentelt a római és bizánci festészetnek. A nagyértékű kiadványok összeállításában a legnevezetesebb ma élő műtörténészek működtek közre, ami pedig a színes ábrázolásokat illeti, szinte kézzelfogható közelségbe hozzák az ókori keresztény képábrázolás legjellegesebb emlékeit. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül továbbá a recklinghauseni Bongers sorozatot sem, mely teológiai tematika szerint rendszerezve foglalja össze és illusztrálja az ókeresztény és annak hagyományain érlelődött ikonográfia értékesebb emlékeit.

Az utóbbi évtizedben, akár a moszkvai Tudományos Akadémia, akár a német, cseh, lengyel, román, vagy bulgár tudományos intézetek kiad-

ványait is kísérik figyelemmel, meg kell állapítanunk, hogy az ókeresztény egyházművészet irányában az érdeklődés egyre növekszik. A vonatkozó tudományos szakfolyóiratok, mint a Byzantinion, a Byzantino-Slavica, a magyar Acta Antiqua, vagy az orosz Vizantijszkij Vremennik minden számában találunk szinte egy-egy tanulmányt a témával kapcsolatban.

Lehet, hogy ezek a fogalmak: „ókeresztény”, „római”, vagy „bizánci” egyeseknek nem jelentenek többet, mint sötét és ódonfalú templomokat, melyek már hasznavehetetlenek; esetleg merevarcú és ünnepélyes szenteket, akik a mai ember számára érthetetlenek; vagy kopott pergameneket, melyek írása olvashatatlan miniatúrái pedig nevetségesen érdektelenek. Azok számára azonban, akik értékelni tudják a történelmi mult hagyatékait — mint ahogyan korunkban egyre többen tudják — az ókeresztény és bizánci egyházművészet emlékei és az azokkal kapcsolatos tudományos kérdések megoldásai ma is az emberiség kulturájának közös értékei és azok maradnak a jövőben is.

Salvatore Quasimodo

AZ ÚJ HOLDNAK

(Alla nuova Luna)

*Kezdetben teremte Isten az eget
és a földet, majd másnap gondosan
a csillagokat küldé fel az égre,
s pihenni tére a hetedik napon.*

*Evmilliárdok múltán, kit saját
képére és hasonlatosságára alkotott:
az ügyetlen, végesértelmű ember,
a mindig nyughataatlan,
félelem nélkül a tiszta egekre
egy októberi éjszakán
felküldte másik fényes csillagát;
egyenlőt azokkal, melyek
keringenek kezdetül fogva. Amen.*

Farkas Miklós fordítása

Balássy László

TIÉD A KOR

*Szemek tükréből tekint rád az Isten,
hívó karok erdeje nyúl feléd,
jószág harangoz milliónyi szivben,
és átölel a mérhetetlen ég.
Közös folyamba ömlik ér az érrel
és hömpölyög a négy égtájon át.
Gondolatod a csillagokig ér fel,
s tekinteted a jövőndőbe lát.
Tiéd a kor, hogy titkukat kitárva,
úr légy a teremtetett dolgok felett,
és lelkeidből áradjon a világba
türelem, béke, hűség, szeretet.
Perceidet az Idő tovahordja,
s mind teljesebbé gyarapszol naponta.*

Amikor tiszteletköröket ír le a repülőgép az Örök Város szikrázó fényreklám-óceánja fölött, arra gondolok: lehet-e nagyobb anakronizmus, mint levegőből ereszkedni le Róma földjére? Vendéglátóm, az építészet-történész kocsija befordult a *Via Appiára*: épp annyira széles, hogy két jármű udvariasan kikerülheti egymást. „Hogyan menetelhetek itt a légiók?” kértem. „Itt csak mentek — a dísz-szemlékre a fórumokon került a sor” ez a válasz. Itt csak mentek, súlyos poggyással, goromba centurióktól ösztökélve a három világrész-ből toborzott legionáriusok.

A *Magyar Akadémia* — legtöbb Rómába érkező magyar első kikötője — a *Via Giulia* végén fekszik: ez volt a renaissancekori pápai székhely első igazi sugárútja. A Tiberis néha párhuzamosan folyik, majd szeszélyesen elkanyarodik tőle, ezért keresi a szem a két szembenálló palota-házat átfogó márványívet, mint biztos útmutatót: innen már néhány lépés a „minden magyarok útjára”, mely a kedves *Campo di Fiori*-n át Giordano Bruno szobra mellett a „kis-Corsora” vezet.

Este érkeztem. A nappali zöldség- s virágpiac maradványait gondosan eltisztították s a környék kislépe ilyenkor kiül óriás-kaszinójába, valamelyik kedves, megszokott tavernája elé. Úgy néznek, kedvesen, barátságosan, mintha még emlékeznének rád: egy esztendeje már erre jártál, akkor is itt búcsúztál Rómától, indulás előtt.

A Corso Vittorio üzletablakai éjjelig világítanak, későestig vásárolni is lehet. A könyvesboltok vonzanak magukhoz: mi került ki a kirakatba oly sok olasz kiadó termése közül. Elsőnek *Saint John Perse* verseinek gyűjteményes kiadását látom, a legnagyobb hazai költőnek tartott *Ungaretti* tolmácsolásában. Csodálatos művészeti kiadványok. Ahogy számolom: egy-egy árából egy készruha is kitelnék.

A *Császári Forumok Utján* finoman derengő reflektorfényben vezetnek a Colosseum felé az alig negyedszázada kiásott, feltámasztott rompaloták. Császárok szobra alacsony talpazatokon: mintegy a járókelők közelében. A bronzarc a vetített fényben sokkalta előbb a márványnál.

Másnap utazás Nápolyba. A vonat, mely nem áll meg a két város között, valaha mocsaraktól borított, kopár vidéken halad. Az alagutakból ki-kiszaladó szerelvény után „Róma fényői”, a pineák integetnek. A nápolyi állomástér majdnem csaták színhelyét idézi: mindenütt kövezők, sínrakók. Talán csak De Filippo tudná színpadra-szelídíteni a taxisofőr indulatszavait. Sugárút vezet a tenger s a város szíve felé. Nápoly itt őrizte meg legtisztábban ezeréves főváros-létének kőbefagyott szertartásrendjét. Hatalmas reprezentatív oszlopsorok kötik össze a dómot s a királyi palotát. A tengerre egyik oldalon a Castel Nuovo, a másikon a még ősibb Castel dell'Ovo vigyáz. Egyikben Nápolyi Johannát fogták ostrom alá, a másikban Nagy Lajos rezideált.

Huszonhat országhoz tartoznak a delegátusok, akiknek jórészével már a szálló forgóajtájan túl találkozom. E kedves Babelben negyedszer ül össze az Európai Íróközösség „vezérkara”. Minden archoz név, nyelv, irodalmi műfaj tartozik. Félóra alatt — majdnem zuhatagosan — kerülnek elének egész Európa irodalmi problémái.

Az ülést másnap reggel a Pignatelli-villa szalonjában tartjuk meg. Ezt a múzeumnak átrendezett, másfélszázados, Pompei-stílusban tartott egykori hercegi rezidenciát kapta meg a Közösség: itt rendezze be könyvtárát, tartsa összejöveteleit, alakítsa ki az európai írók első közös üdülőhelyét. A csodálatos parkban szinte elvész az a harminc ember, aki két év óta — úgy látszik sikerrel — valami közösen-európaikat keres. A villában hatalmas oszlopcsarnokot látok, antik szobrokkal, ezentúl csak copfstilusu s empire szalonokat. Hány szoba lehet

benne, melyből — ha helyt adnak javaslatunknak — kialakulhat a nápolyi alkotóház?

Nem kerül sor heves vitákra, pereg az ügyrend s másnap délre a szorgalmas delegátusok megkapják az abituriumot. Még két nap Nápolyban, a fényes hotelből — lejárt a kongresszusi vendéglátás — áthurcolkodom a hegyháton szaladó utca pompásnevű apró hoteljébe. Nem vagyok többé „homo publicus”, a menetrendből látom: ha sietek, elértem még a *Pompei* felé vivő vasutat. Mire emlékezem — három évizedt távolságából — amikor utoljára itt jártam? Akkor még nem ismerték a lávaborította város falain kívüleső Villa dei Misteri-t, mely ma a vasútállomásnak ad nevet. Hétfő, szemel az eső, októbertvég. A Halott Várost mégis ellepik a karavánok. Csak éppen csendesebbek: a végtelen enyészet tükröződik a hamu alól kiszabadított házsorok üres szeméből. Eltűntek az egykori tolakodó vezetők s nem lepleznek le az örök külön jutalomért valamilyen lappangó erotikát. A római járda széles kőlapjai felisszák a lépések zaját, ha befordulok a főutcáról, hosszú percekig bolyonghatok a „citta mortá”-ban, anélkül, hogy valakivel találkozni. Amikor utoljára itt jártam, még nem voltam harminc éves. Még nem találták meg a csodálatos freskókat a Misztériumok Villájában. Mert ezek a falfestmények a legszebbek, úgy hiszem, az egész antik világban. Valamilyen orgiasztikus ritus beavatottja lehetett a háziasszony, akit felkészítenek a nagy ünnepségre. Arra gondolok, miért nincsen egyetlen arcon sem az életörömnök valami nyoma — úrnő s rabszolgaleány közt miért nincs még itt a kétezeréves freskón sem semmiféle emberi kapcsolat.

Egy egykori spanyol alkirályra emlékezve, aki nagy városrendező volt, ma is általában „Toledo”-nak nevezik a nápolyi főutcat, a Via Romát. Ez a sugárút távoli céljához, a *Capo di Monte*-i volt királyi palotához vezet. Itt székel Európa egyik legszebb, legmodernebbül berendezett képtára. Megvilágítás-technikája lehetővé teszi, hogy este vagy éjszaka is lehessen élvezni a csodálatos régi táblaképeket, Tizian pápa-képmását s egy alig-ismert festőnek, Rosso Fiorentinonak számomra egészen csodálatos szépségű fiú-portréját.

Egy olyan városnak, mint Nápoly — talán legérdekesebbek az egymástfedő rétegei: sokat járok a fényes bulvárok fölött emelkedő sikátor-utcákban, ahol fesztelenebbül zajlik az élet, hamisítatlanabb a neorealista filmekben annyiszor látott, itt teljes hitelességével feltáruló utcakép. A sziklába épített kétszáz éves bérkaszárnnyakban a legtöbb lakás-ajtó nyitva, feltárul a napsütésben a szoba egész berendezése. Úgy látom: kevés bútor, majd mindenütt televízió! Koldust úgyszólván nem látok, csak a kikötőben énekelnek s a pizza, a nápolyi szegényember-pecsenyéje, e forró, sajttal sütött lángosféle: ma már meghódította egész Itáliát. Talán több ember él itt az utcán, mint Olaszország többi városában s a sétáló, néha majdnem tömeggé dagadó emberek arca vidámabb, nevetőbb, ingerkedősebb, mint akár Rómában, akár még északabbra. A helybeliek úgy tartják, hogy a szegények derűje Nápolyban — kétezeréves helyi szokás.

Visszajövet Rómában csak egy nap. Nápolyban annyi antik benyomás közt éltem, hogy kiszaladok villamoson a Villa Giuliába, a *modern művészetek múzeumába*. Itt mindig nyílik egy-egy külön kis kiállítás a legmodernebb irányok képviselőinek műveiből, elsősorban a főiskolások okulására. Ezt nevezik „didaktikai kiállításnak”. Most az 1910-es évek müncheni mozgalmának, a Der Blaue Reiter-nek kiváló képviselői kerülnek egyetlen terembe. Paul Klee, Macke, Kandinsky, Marc. A csoport folyóiratának, a *Der Sturm*-nak gyászkeletes száma: Macke közlegény 1916-ban hősi halált halt. Marc is elesett, két évvel később. Csodálatosak állatképei: rozsdabarna, egymásbafonódó őzfejek.

A mai olasz szobrászok nagyobbak, jelentősebbek, mint a festők. *Mansu, Boccioni, Giacometti*: kitűnő művészek. Antik márványok emléke helyett most

figuratív s nem-figuratív képek s szobrok különös formáit viszem magammal, amikor elindulok az „északi út” felé.

Bonomia docet — mondja a régi közmondás s már az állomáson feltűnik az egyik választási plakát, mely a leghíresebb két várostornyot ábrázolja: úgy merednek a magasságokba, konvergensen, mintha a végtelenségben valóban el akarnák érni egymást. A városi pártnak Két Torony (due torri) a neve s alighanem arra törekszik, hogy a város új képviselője ne lépje át *Bologna* szűkebb érdekeinek lokális körét.

Hét évszázados diákváros s az iskolák mégsem nyomják rá annyira bélyegüket a városképre, mint például Paduában. *Bologna* a pápai államhoz tartozott, így inkább municipium, mint fejedelmi székhely benyomását teszi a városcentrumban. Úgy mondják, *Bolognában* nem lehet esernyőt kapni, mert a legnagyobb esőben is szárazon jár a városlakó a száz és száz árkád alatt. A legforgalmasabb árkádsor az ősi *Archiginnasio*-hoz vezet, melynek falán sok egykori magyar diák emlékét is fel lehetne fedezni. Itt nyílt meg *Itália* egyik legérdekesebb kiállítása: a *spinai* etruszk sírváros leleteinek nagy bemutatója. Az egykori északolasz etruszk nagyvárosnak nyomára a mocsaras vidékek felett szálló repülőgépek felvételei vezettek. Több mint ötezer sír leleteinek emlékeiből válogathattak a rendezők. De a kiállítás átfogóbb célt is szolgál, mint csak a leletanyag bemutatását. Amikor ugyanis a *Commachio* tó vidékének iszapba merült világát feltárták, kialakult annak a legalább is ezer éves *kultur-folyamatosságnak* képe, mely bizonyítéka annak, hogy itt, ezen a helyen nem szakadt meg a „városi” élet a kora-vaskori *Villanova*-civilizációtól kezdve a keleti elemekkel telített etruszk koron át (erre új műszó: „orientalizante settentrionale”) egészen a rómaiak világáig.

Olyan nagyvárosban, mint *Róma* vagy *Nápoly*, csak vasárnap este érzí a vándor a magányosságot, de kisvárosban ez az alkonyi köddel együtt óhatatlanul rászakad. Amikor vacsoraidőben kiürül az utca — a szitáló esőben egyetlen otthon kínálkozik: a mozi, minthogy kisebb városokban mindenütt becsuktak a színházak. *Bolognában* nézem így meg *Visconti*-nak oly sok vihart felvert filmjét: *Rocco és testvérei*-t. Ideutaztamban *Moravia* kritikáját olvastam a filmről, így nem ért készületlenül a darabnak nagyon sok művészettel, átéléssel és komolysággal párosuló nyers, gyakran érzékeket korbácsoló naturalizmusa. Felcsillan a „dél — észak ellen” annyira mai olasz témája: ezt De Filippo felejthetetlen filmjében több derűvel, kevesebb tragédiával oldotta meg.

Vasárnap érkeztem *Ferrarába*. Egyszer néhány órát töltöttem benne, keresve a Sant'Agata börtönkórházában raboskodó *Torquato Tasso* nyomát. A város közepén áll *Ferrara* egykori hercegeinek, az *Esték*-nek teljesen ép, fenyegető várkastélya, csak épp leeresztették a felvonóhidat, hogy a várárkon át besétálhassanak a városi tisztviselők. A második várudvárban már tökéletes a későközépkori kép: művészet, véres tragédiák, ágyúöntés. Mindez megfér e komor palota talán félezredéves történelmében. A dóm gyönyörű homlokzatát fülkébezárt, elől nyitott síremlék tagolja: *Borgia Lukrécia* szobra. Szigorú, jámbor öregasszonynak látszik itt, ahogy a kor sírkultusza megkövetelte...

A főtér nagy fedett galériájában ünnep-délutánra kibomlik *Itáliának* talán legnagyobb *könyvvására*. Sátrakban, reflektorfénynél százan és százan sétálnak, vásárolnak — ponyvák s gyönyörű művészeti kiadványok közt válogatva. A bolti ár feléért, harmadéért (de szabott áron) lehet itt megkapni a régebbi kiadású könyveket. Itt bukkanok rá — nagy örömömre — *Nápolyi Johanna* regényem két évtizedes olasz kiadására, mely a *La Rosa d'Oro* címet hordja a kiadó kifürkészhetetlen akaratából.

A téren választási beszédeket tartanak. A könyvvásárlók kihúzódnak ide s a megafonok jóvoltából egyetlen óra alatt megismerheted a mai olasz élet belső szerkezetét.

Hétfő délben indulok *Ravenna* felé. A fülke megtelik mindkétnembeli felsőgimnazistákkal. Míg próbálom felfejteni ferrarai tájszólásban pácolt különleges iskolai nyelvüket, azon gondolkozom — miben különböznek a mi fiataljainktól ?

Negyedszázada jártam Ravennában. Emlékeit úgy őriztem, mint legbensőbb kincseskamráim drágaságait. Hányszor álmodtam: leszálok a vonatról, szeretnék bemenni a városba, de nem találom. Most valóban majdnem ez történt: kerestem a Theodoriknak tulajdonított, bicikliktól körített palota árkádjai alatt a város szívét s túlvitt rajta az autóbusz. Mindenütt új házak, szerényebb felhőkarcolók fogják ölkébe a nyugatrómai birodalom utolsó fővárosát.

Délutáni kék-köd, megkeresem *Sant'Apollinare Nuovoban Theodora* császárné díszmenetének mozaik-képét. Miért csak itt, Ravennában maradhatott meg ennyire épen, majdnem érintetlenül az egykori *Bizánc* ? Minél tovább nézem Theodorát, annál jobban látom arcvonásait. Apja medvéjét táncoltatta a cirkuszban kislánykorában, fuvolaszóra s végigjárta a keletrómai birodalom női karrierjeinek minden állomását. Komédiás volt, hetéra, bűnbánó. Így lett végülis bazilissza. A másfél ezredéves kő-portrén dicsfény övezi, arca majdnem szigorúan fenkölt. Még tehetségesebb volt, mint férje, pedig *Justinianus* sem volt lebecsültnivaló egyéniség.

Ravenna mozaik-város, aki szereti ezt az örökkévalóság jegyében gyakorolt művészetet, annak itt, *Galla Placidia* sírkápolnájánál kell kezdenie: ez a legrégebb, ilyen mélykéek boltozatot többé nem raktak ki a mozaik-mesterek. Egy emberöltő után minden aranyhátú lett, a szomszédos *San Vitale* bazilika is mintha roskadoznék a sok aranytól s a sok-sok csillogó udvarhölgy, szent, dekoráció az emlékezetben lassan egybeborul. De *Galla Placidia*nak kék sírboltja olyan egyedülállóan szép, hogy ezt nem lehet soha elfeledni. Itt csak a madaraknak s a virágoknak jutott valami kevés arany.

Vasúti hídon túl, egykori városfalak omladékai mellett vezet az út *Theodoriknak*, a gót királynak pusztába épített mauzoleuma felé. Itt temették el ezt a különös embert tizennégy évszázaddal ezelőtt; de csak kevesen tudják, hogy a *Balaton* északi partján, talán a mai Fenékpusztán született. Harminc boldog évvel ajándékozta meg, barbár létére, az ókorból a középkorba tántorgó Itáliát. Viszont lenyakasztatta *Boethiust*, az utolsó római auktort, de a kivégzéssel várt addig, míg volt minisztere börtönében befejezte a *Filozófia Vigasztalását*, mely talán az antik világ jelképes záróköve. A mauzoleum semmi más épületre nem hasonlít; némelyek szerint a gótok építészeti stílusának egyetlen megmaradt emléke. Hatalmas, emeletes mű, törött szarkofággal, melyben egykor a hányatott életű öreg gót király feküdt.

Kirándulás *S. Apollinare in Classe*-ba: néhány mérföldnyire a várostól. Ahol ma a bazilika s csodálatos tornya áll, valaha tenger volt, kikötő, nagyvilág. Alighanem azért maradt meg Ravenna viszonylag oly épen, mert behomokosodott a kikötő, elhúzódott tőle a tenger s az egykoron a bizánci hajóhadat — a *Classis*-t — védő öbölbe nem fértek el a halászbárkák sem. A főváros szerepe végetért, Ravenna úgyszólván történet nélkül élte át a századokat. Ez a lassú, szinte ritmustalan jelen mintha ma is ott kísértene a *Piazza del Popolo* kávéházakat rejtő árkádjai alatt.

Milyen más kép fogad *Paduában*, ahova alkonyatkor érkezem. Mintha az elmúlt negyedszázad alatt modern nagyvárossá nőtt volna az egykori csendes diák-metropolis. Lükettetés, fényreklám-özön, forgalom. A tartomány székhelyének rangja a vonaton félórára fekvő Velencét illeti, de a modern élet északolasz ritmusa — üzletek légiója, gyárkémények — már Pádúában fogad. A sok tarka, nyugtalan reklám elborítja az ódon házfalakat. Csak az empire *Pedrocchi*-kávéház változatlan a kistér hajlásában: ez volt az olasz Pilvax, itt csínlákák a *Risorgimento* költői a múlt század forradalmait.

Estére látszik: Padua mennyire diákváros; a főutca szívében, az Alma Mater épületéből özönlenek ki a diákok. Ezen a környéken lépten-nyomon különös p'akátok állítják meg a járókelőt. Alighanem százados hagyomány, hogy az egyetemi doktorandusnak még a közvélemény előtt is le kell tennie egy elég kemény szigorlatot: az avatásra készülő illusztrált pamflet szenvedő hőse lesz. A tuszkarikaturákkal teleszórt szöveg gyakran épp elég borsos ahhoz, hogy csak kövön sokszorosítsák s — nem nyomdafestékekkel.

Mantegna freskóit elpusztították tizenhat éve a légibombák; de a Scrovegni-kápolnában szinte sértetlenül megmaradtak Giotto legnevezetesebb freskói. A kápolna tele van, jórészt útikönyvekkel kísérik a falfestmények ikonográfiáját. Az az érzésem, hogy én vagyok az egyetlen idegen. Olaszok járnak, kezükben a „guidá”-val, halkabbak, figyelmesebbek, mint — a német turisták.

Néhány óra idő csak, mely eltelik, míg a kishajó bevisz a Szent Márk térre s visszahoz az állomáshoz. Ilyen rövid ideig láthatom csak a „Serenissimát”. Hányszor írtam a világ egyedülálló vízi főutcájáról, a Canale Grande-ról, úgy hittem: örökösen belémvésődött minden fordulata, minden képe. A felszálló párok közt mégis most olyan, mintha soha nem láttam volna: színek és formák felejthetetlen szépségben olvadnak össze, a paloták libegnek a tengerbevert cölöpök fölött.

A San Marco előtt most nincsenek árusok. A nagytemplomban tataroznak, kevés az idegen látogató. A Lepantonál zsákmányolt zászlók egy-egy foltját látom, kevés gyertya vet némi világosságot az aranymozaikokra. Tizenegy évszázadon át élt Velenec, előbb mint bizánci hűbér, majd nagyhatalom, végül az örök karnevál országa. Nagyságának s hanyatlásának minden tűnő képe itt villant el, ezek alatt a csodálatos kupolák alatt.

A Rialto hidjának fehére az egyetlen folt a ködben. Az állomás — valóban az utolsó stációm. Még egyszer végignézem a könyvespavilont. Csak a halott Lampedusa könyve, a Leopard, hirdeti a maga százharmincezes példányszámát. Az élők könyvei gyorsabban merülnek el az árban, mely feltartóztathatatlanul hömpölyög a maga színes, olcsó, élénk képeslapjaival.

Éjfélig még olasz földön utazom. Milliő kép táncol bennem, belső élmények vágynak szövegre, egy-egy mondat foszlánya kísért. William Waugh regényének címére gondolok: milyen különös újból meglátogatni — annyi esztendő után — Itáliát.

MISKOLCI KÉPESLAP

*Halódó lombok őszi aranyára
surranva oson rá a bükki éjjel,
s amíg az est a hegyek ormán lépdel,
az égbe fúr az Avas koronája.*

*Neszezni kezd az erdő éjszakája,
ezer hang kél s cikázik szerteszéjjel
az alvó lombok sóhaja, a széllel
versenyre indul s ráterül a tájra.*

*Fehéren állok, körülöttem árnyak,
mögöttem tünt tavaszok titka lebben,
mellem nekifeszül az éjszakának,*

*előttem, bennem még tavaszi ének,
csak a szívem ver egyre csöndesebben,
amíg a csúcstről éjszakába lépek.*

Agoston Imre

MENTES MIHÁLY VERSEI

Mentes Mihály 1960. május 11-én meghalt. Költészetét méltatni fogja a Vigília, de addig is átnyújtunk egy kis csokorra valót a költő hagyatékában talált, eddig ki nem adott verseiből. Az „O beata Trinitas!” című verséhez a következő lábjegyzetet írta: „1959. május 25. hatvannyolcadik születésnapomon”, utolsó versét pedig „Ő régi utcák” címmel 1959. június 19-ről keltezte.

O BEATA TRINITAS !

*Csak dadogok, mint legkisebb öcsém:
Ajkamra nem jönnek a hű szavak...
Dicséretem csak egy: a néma vágy,
Hogy mielőbb örökre lássalak.*

*Hogy mielőbb? ... A földnek dalai
mámorosítják szegény szívemet...
Tőled van föld is: ne vedd zokon
hogy sir szívem, míg mindent eltemet.*

*De a hitem gazdag, miként a fény:
az ég felé, Magad felé nyitod...
S fehér fényben, szivárványként ragyogsz,
boldog Szentháromság, áldott Titok.*

*Te vagy a fény és Te vagy a meleg,
Te vagy az otthon, Te vagy a család,
Te vagy az élet, Te a szeretet...
Bár arcunk jobban hasonlítna Rád!*

*Már hazamentek apám és anyám,
s kilenc testvérem (kicsinyek, nagyok.)
megkopott kedves földi otthonunk
(hármán vagyunk csak) olyan elhagyott.*

*Boldog Háromság: jóságos Atyám,
testvérem Jézus, és Te, Szeretet,
ugye ott vannak már mind nálatok
s minket is várnak, együtt Veletek?*

*Ó, Szentháromság, boldogságodat
hogy dadognám ki egy életen át?!
De szívem vágya haza sír Feléd,
s most és örökké szeret és imád.*

CSAK A HEGY NAGYOBB

*Most minden oly kicsiny
és minden ismeretlen.
(Vagy lelkeim lett nagyobb
s a vágyam telhetetlen?)*

*Minden út oly rövid,
Olyan kicsiny az erdő.
Apróka tócsa csak
a messze-messze Fertő.*

*— Lámcsak, a hegy nagyobb —
Meg kell pihennem egyre,
Tudom mégis zihál
Mire fölé a hegyre.*

HÚSZ ÉV UTÁN

Bokrok helyett szálas fák nyúlnak égre:
Osszegubancolt kölyökhad helyén
Ugy áll ott némán, utamat figyelve,
S teszi magát száz büszke nagy legény.

Nem simogatnak, nem játszanak vélem,
Hallgatják csendben lassú léptemet.
De nem tudják, jaj, hogyis álmodhatnak,
Hogy lelkem milyen álmokat temet.

Húsz éve jártam utoljára köztük,
Kölykekkel akkor magam is kölyök.
És muzsikáltak játszadozva bennem
Dalok, remények, vágyak, örömek.

Azt hittem, gyermek maradok örökké —
Igy kerestem föl az erdőt ma is.
És most látnom kell: minden régi emlék
Onáltatás csak, üres és hamis.

Alig lesz most már kedvem erre jönni:
Lassan vágásra érnek meg a fák
S fülembé zúgják a mulandóságnak
Lefelé lejtő szörnyű ritmusát.

A SZENT JELEN

Madarak füttye zeng glóriát.
Kis csibe bogarász szerteszét.
Öreg fa hűvösén hallgatok.
Merengek. Fájna most a beszéd.

Fehérek a kendőm szálai
— Könnyemben mostam a fonalat —
Fehérek vágyaim, álmaim:
A tépett, a szennyes kimarad.

Emlékek szálait megszövöm,
Oltárra teritem csendesen:
A fehér ostyával szívemet
Tizenkétezredszer ráteszem.

Száz piros keresztet ír bele
Véremben megfestett száz fonál.
Szívem a Szent Szívvel egybenő —
És örök szent-szentet intonál.

Nem tudom, van-e föld, van-e kin,
Van-e múlt, aggódás, gyöttelelem.
Szívemben béke, csend muzsikál —
S átölel a boldog Szent Jelen.

Ó. RÉGI UTCÁK...

Ó régi utcák, régi házak,
csupa hűség, csupa alázat,
csupa beszédes drága emlék...
Mintha megint kisdíák lennék!

Mért is jutott eszembe épen
ő félszáz éves messzeségben,
és mért a piros hordár-sapka,
s a ragyogó kettes szám rajta?!

Ablakokban mosolygó arcok —
Kedves pajtások, nem ti vagytok?
Nem ti futtok kergetelőzve
vélem együtt bele az őszbe?

Szállasadód volt. Itt az ablak,
a te szobád: labdázni csallak
a Szedresbe. Jaj, gyorsan, gyorsan...
Elkéstünk: kényes park van ottan.

Taligáján aligha hord már
bőröndöket a kettes hordár,
Dózsa bácsi. Ferkó barátom,
csópp kis szobádban most őt látom.

Hogy elhulltak a vidám évek!
Én csak szedem a sok emléket
a régi házak között járva...
De már nem hív be senki, senki
az apró régi házba.

Odakünt a mezőkön mozdult még néha egy kis szél, de az erdőben egyszerre csend és alkonybahajló délután lett. Az utak járatlanok voltak s a ritka ködben némán szitált a hó. Nem volt hideg; az erdő mélyén már az álom járt, megérintve puha szárnyával az egész világot. Ág nem zördült, madár nem rebent, csak a hó szállingózott és egy öregember ment katonásan a régi pandurok ruhájában. Nem nézett sehova, mégis mindent látott, nem fordult meg egyszer se, mert tudta, hogy mögötte nem jön senki.

— Egy-kettő — egy-kettő.

Puska most nincs a vállán, kard nincs az oldalán, de tarisznyájában ott az obsitos levél és egy kis kenyér. Reggel óta jön, de nem fáradt. Sohse volt fáradt s ha egyszer elfárad: az az út végét jelenti. A legvégét. Lépeget katonásan.

— Egy-kettő — egy-kettő.

Csizmáját még megfoltolták, egy váltás inget is adtak és valami pénzt. Az új hadnagy kezét fogott vele és mondott valamit a tisztességről és a jól megérdemelt nyugalomról.

— Hát — Isten vele, öreg Palozsnaky...

Körülnézett az udvaron. A nagy fenyő havas ágán fázósan ült egy varjú és az istállóban mintha régi lovak dobogtak volna elmúlt hajnalokban.

A vasalt nagy kapu bedördült utána és öreges hunyorgással néztek rá a mély ablakszemek. A tömlőcablak vasrácsán bizonyos reszelések voltak láthatók, sőt egy rud el is volt görbítve...

— Igen, a Suta Gyuri a vasnál is erősebb volt. De, hát hol vannak már azok az emberek?

A tömlőcből kamra lett és kövér zsákok dőltek lustán a falaknak, melyek láncsörgést és jajgatást, eszelős imádságokat és vad káromkodásokat nyeltek el időtlen-idők óta. A városka mellett vonat szalad s a földes utak patkónyomait fújja, egyre fújja be a szél.

Néha úgy érzi, a puska még ott van a vállán és igazítani akar rajta.

— Na, csak ne kapkodj Palozsnaky — figyelmezteti önmagát — most már nyugalomba mégy, csak azt nem tudod még, hogy hova... Ne kapkodj hát, öreg Palozsnaky...

Egy-kettő — egy-kettő.

Szürkül az erdő. A hó mintha ritkulna, de a fák közt homályosra sűrűsödött a köd, s a levegőben, magosan, tétován kiabálnak a vadlibák.

Tél van. Régi nyarak feledője, régi ősök temetője. Tél. Minden elmúlt s a multra, mintha csak ez a tél takart volna szemfedőt. A régi pipákból, mintha csak most fogyott volna ki egyszerre a dohány s a régi kemencékből a meleg; a kémények hívogató füstzászlója mintha másnak intene s a messze-messze mécsvilág mintha mást várna.

A csallitokon esti köd ül már; csillag nem látszik, lépései nem hallatszanak. Messziről jön nagyon az öreg ember. Tarisznyájában obsitos levél s a múlt fogó kenyerere.

Egy-kettő — egy-kettő.

A víz kék hidegséggel sietett a jeges partok között. Alákúszott a hídnak és ijedten szakadt rá a nagy kerékre. Halkan zúgott a patak, csobogott a nagy kerék, lapát-lépcsőivel járogatva a zúgóban és belül álmosan dorombolt a malom. Dorombolt a malom, a garat nyelte a búzát és az időt. A kerekek forogtak, a liszt melegen csurgott a zsákokba s a kis ablakok kifelé néztek és hallgatóztak.

A malomszobából csak a kulcslyuk vigyázta a sötétséget, ezért a kerekek szorgalmasan forogtak. A kulcslyuk szeme néha hunyorog, amint odabent lobban a mécs lángja, ha mozdul valaki, vagy a lehelet meglóki a kis lángot.

És száll a pipafüst.

— Én nem bánom a gőzöst, meg a finom utakat, hogy elkerülnek — mondta a molnár. — Pipám, borom, kenyerem engem már kiszolgál.

A vendég csak bólint.

— Egyedül vagyok.

— Erzsí? — kérdezte az éjilátogató.

— Megvan. Nem ismernél rá. A nótából sóhajtozás lett.

— Huszonöt esztendeje, hogy nem láttam.

— Annyi. Ráhagynám a malmot, de nem kell neki. Minek is neki?

— Hát így van. Bólint a másik — a végére egyedül maradunk.

Dorombol a malom, mélyen, békésen, mint a téli álmok öreg, nagy macskája; a tűzhelyről el-elválnak egy szikra, mint a csillag az őszi égről s a borban megmozdulnak elmúlt örömek és bánatok.

— A törvénnyel hogy vagy? — kérdi újra a molnár.

— Most már nem bújok előle. Ha jönnek értem: megyek. Eddig elhúzódtam. Ágnes akarta. Amíg élt. Én most már nem akarom.

A molnár felkelt, parazsat tett a pipájára.

— Nem akarom — mondta újra a vendég, inkább csak úgy magának. — Ha adósság, hát adósság... — Felemelte a fejét és hallgatózott. Mélyen ülő szürke szeme hideg lett egyszerre, szinte kegyetlen és az ágyhoz támasztott fókósára nézett, de aztán elsímultak homlokán a ráncok és a poharához nyúlt.

— Valaki jár odakint.

— Nem lépsz fel a padlásra? Ott nem keresnek.

— Nem. Mondtam, hogy nem.

A molnár kiment, az ajtót nyitva hagyta s a kövek dörmögése bezúdul a szobába. A zsalus ajtóban csikordult a kulcs, hallatszott is egy-két szó, aztán léptek jöttek a szoba felé.

— Jó estét.

— Jó estét...

Az öreg pandur megállt az ajtóban, megtörölte havas szemöldökét és beljebb lépett. Keze elindult tarisznyája felé, de hirtelen eszébejutott, hogy nincs már benne a bilincs, csak egy kis kenyér, meg az elbocsátó. És puskája sincs, bár a másik meg se mozgott.

A molnár behúzta az ajtót, a csend kifeszült a levegőben, aztán elernyed.

— Megöregedtünk, Mihály — és nézi egymást a két öreg ember.

— Ül le, Palozsnaky — int a vendég.

— Reggel velem jössz Mihály. Törvénybe.

— Megyek.

— Akkor leülök, Mihály.

Kikanyarította nyakából a tarisznyát, levetette bekecsét és elővette pipáját.

A molnár eléjeltolta a dohányos szitát és megtöltötte a poharakat.

— Tíz évig jártam akkor utánad, Mihály.

— Vagy csak a hírem után.

— Mindegy.

— Nem mindegy. Huszonöt éve elmentem innen. Azóta az én nevemben legénykedett itt minden kapcabetyár, ti meg az én rovásomra írtatok mindent.

— Ha igaz?...

Csend lett. A gondolatok szanaszét futottak az emlékek sűrűjében, a tűzhelyen összeomlott a zsarátnok és a parázs körül álmosan hunyorgott a hamu.

— Huszonöt éve megházasodtam, azóta idegen jószág nem volt a kezemben. Minek hazudnék. Máskor se hazudtam...

— Elhiszem. De a hosszúvízi kanász?...

— Hát az igaz. Ágnes kellett volna neki. Ólmosbottal vágott fejbe, idenézz — és széthúzta hosszú haját — nálam meg fokok. Ott maradt.

— És mi lett Ágnessel ? Azt mondták, a vízbe fojtottad.

— Két hete temettem...

Kint feltámadt a szél, a tűzhely újra fellobbant és egy kis kék láng libgett a szürkülő parázs felett. Az ablakon régi nyarak ragyogása nézett be, ló dobogott, zabla zörrent és mintha valaki nevetett volna régi, lágy nevetéssel.

— Adjon az Isten neki nyugodalmat — mondta csendesen a pandur.

— Ittak, nézték az üres poharak csillogását és az ősz fejek meghajoltak.

— Csak így jársz, Palozsnaky — puska nélkül ? — kérdezte később a vendég.

— Így.

— Hallom, odavan a pandurvilág.

— Oda a tiétek is — és keserűen megemelte üres poharát — sajnáljátok a bort ?

— Sajnálja a fene. Gőzösön ültél-e már, Palozsnaky ?

— Nem is ülök. — Kiitta a borát és az ablakra nézett.

— Szép lány volt az az Ágnes... Ma is látom. Hol laktatok ? — kérdezte a pandur.

— A Berekben. Jó kis házat raktunk. Kertünk, egy kis földünk, meg amit a berek adott. Halat, madarat, tüzelőt — mindent. Vályogbul raktuk, de olyan, mint a szikla. Nem sajnáltam róla a nádat. Nyáron hűvös, télen meleg. Csak, hát most egyedül maradtam. Nagyon egyedül.

— Akár csak én — mondta a molnár.

— Akár csak én — mondta a pandur.

S a mécs lángjába nézett a három öreg ember. Valamelyik sóhajtott, a padláson dobbant a macska, ám az is lehet, hogy valami más volt, ami nem lesz többé, mert gőzös sikolt az erdők alján és nem álmodnak már régi álmokat az emberek.

Felhőztek a pipák s a kékes füst úgy szállt a szobában, mint elhagyott temetők felett, halottak napján a köd.

A víz hidegen zúgott kint, a kövek örölték az időt, a garat nyelte a sőtetséget és egyszer csak fakulni kezdett az éjszaka.

— Megvirrad lassan — nézett az ablakra a molnár.

— Nekünk már alig... — mondta a vendég.

A pandur csak legyintett.

— Eh ! töltsetek, aztán menjünk, Mihály.

A tűz már elhamvadt és amikor a molnár elfújta a méceszt, egyszerre hideg és szürke lett a világ. Hallgatkozó és csoszogóan reménytelen, mint maga az öregség.

A malom előtt megálltak. A molnár nekidőlt az ajtófélfának és nézte őket.

A patak hidegen zúgott, a szél újra feltámadt és hordta a havat a járatlan utakon. A fák suhogtak, a nádbugák a jeges vizet nézték, és a hajnali szél dermesztő keze benyúlt a régi menték alá.

— Na, menjünk — mondta az öreg betyár.

— A pandur jól fülére húzta kucsmáját, megegyeszer körülnézett a téli tájon, aztán fázósan összehúzta kopott bekecsét.

— Nem vagyok már pandur, Mihály, és te se vagy a régi. Elmúlt már a mi világunk. Neked házad van — azt mondtad — meleg tűzhely benne... Hát... merre van az a ház, Mihály ? ...

Reggel lett egyszerre. A szél sziszegve vágatott a havas mezőkön s a két öreg ember fáradt nyomát betemette a hó. Mögöttük felállt a nádas, összeborult az erdő és valahol messze, csattogó gép rohant, az új emberek lihegő országútján.

De ezt ők már nem hallották.

Januárban, amikor az ateista propagandával kapcsolatban a világnézeti helytállás módjait és lehetőségeit vizsgáltam, szükségesnek mondtam, hogy a magunk részéről is élesen elhatároljuk katolikus vallásunkat a reá hivatkozó különböző ideológiáktól. Azóta több levelet is kaptam, főleg egyházi személyiségektől, akik a kérdés tüzetesebb tárgyalását sürgetik. Utaltak arra, hogy miután az ideológia fogalmát nem próbáltam tisztázni, könnyen támadhattak félreértések. A probléma persze sokkal szövevényesebb, sem hogy egyetlen rövid írásban végére járhatnánk. A szociológiának ma már úgyszólván önállósult ága az ideológiatan, emellett azonban a marxista bölcsélet is annyira kidolgozott ideológiaelmélettel rendelkezik, hogy arra nekünk katolikusoknak is a legnagyobb figyelemmel kell lennünk. Éppen ezért amire így első menetben gondolhatok, a legszükségesebb általánosságok, s melléltük a kérdésnek egy olyan gyakorlati részlete, amely rendkívül időszerű lett.

*

A hívő ember rendszerint nem sokat töri a fejét azon, hogy mi a vallás. Számára ez olyan adottság, amelynek három összetevője van: hit az Istenségben, a hit tartalmára vonatkozó tételek és a kultusz. A legrövidebb tudományos meghatározást alighanem Othmar Spann adja az ő vallásbölcseletében: „Vallás az ember Istenhez való kapcsoltágának tudata.” Schütz Antal jóval bővebb ennél: „A vallás nem más, mint az egyes teremtmények odarendelése az Istenséghez, mint első elvhez és végső célhoz. A vallási tan megmondja, mit vall egy közösség az Istenségről, az ember eredetéről, mi voltáról, rendeltetéséről, a lét értelméről és céljáról. a másvilágról.” A *Hamvas-féle Alapvető hittanban* ezt találjuk: „A vallás a vallani szóból ered. Az emberek mindig vallottak valamit Istenről, örök életéről és arról, hogy hogyan kell Istent tisztelni és akarátát teljesíteni.” Mindezek a meghatározások egy gondolatban találkoznak, abban nevezetesen, hogy a vallás az ember és az Isten viszonyának rendezése.

Az ideológia kifejezés, amelyet a francia *Destutt de Tracy* szerkesztett

meg 1801-ben, két görög szót forraszt egybe. Az egyik az „idea”, amely „eszmet”, a másik a „logos”, amely „tant” vagy „tudományt” jelent. Ideológia tehát származásilag annyi, mint „eszme-tan”. Gyakorlatilag pedig már akkor azoknak az eszméknek együttesét értették rajta, amelyek egy korszak vagy egy társadalmi csoport sajátos eszméinek tekinthetők. Az ideológia ebben a felfogásban tehát mindig egy történeti helyzetet tükröz. Későbbi módosulásában és ma használatos értelmében azután az ideológia olyan eszmerendszert jelöl, amely mint tudatos szellemi alkotás a bennünket környező valóság felfogására és értékelésére, illetve újjáértékelésére, s olykor a jövő magyarázatára, főleg pedig a társadalom és a társadalmi változások merlegelésére és megítélésére irányul. Amikor én a vallás és az ideológia különválasztásáról beszélek, az ideológiát mindig ebben az utóbbi értelemben veszem.

A mondottakból ésszerűen következik, hogy vannak ideológiák, amelyek egy konkrét állapotot — akár multbeli is — szentesítenek, s vannak ideológiák, amelyek attól eltérő normákat és célokat képviselnek. S az is világos, hogy az egyének ideológiai állásfoglalását ritka kivétellel annak a társadalmi csoportnak vagy osztálynak érdekei — végső gyökerében gazdasági érdekei — döntenek el, amelyhez ők maguk tartoznak.

Vallás és ideológia ezek szerint egészen különböző két dolog, feltéve, hogy a szóbanforgó vallás nem ír elő híveinek egy konkrét társadalmi rendszert, miként a hinduizmus is cselekszi. Ami a keresztény vallásokat illeti, bizonyos, hogy egyikben sem találkozunk ilyen természetű kötelezésekkel. A vallás és az ideológia különválasztása azonban a keresztény kultúrkörben sem olyan egyszerű.

Általánosságban sarkalatos oka ennek, hogy az ún. konzervatív ideológiák mindig akkor képződnek, amikor a fennálló társadalmi rendszer s különösen a benne érvényesülő uralmi rend erkölcsi igazoltságát problematikusá teszi a társadalmi fejlődés, s ilyenkor az „ideológusok” elsősorban azoknak a mentalitásoknak tartalmára építenek, amelyek a védeni kívánt

társadalmi rendszer irányában pozitívok. S ebben a keretben szinte önként kínálkozik a vallással kapcsolatos egyes erkölcsi téziseknek — nem egyszer evangéliumi kijelentéseknek — egyoldalú és célzatos kidomborítása, egyidejűleg pedig azoknak a téziseknek mellőzése vagy elhalványítása, amelyeknek figyelembevétele nélkül az előbbieket sem tudjuk helyesen értelmezni. Múltán állapítja meg Dietrich Rüschemeyer professzor, a jeles kölni szociológus, hogy az ideológiáknak ez a típusa a realitás két módon való eltorzítására hajlik: nem veszi észre vagy elhallgatja a konfliktusokat az érvek gyanánt felhozott értékek és a valóban érvényesülő normák között, ugyanakkor pedig ezeknek az értékeknek értelmében eszményesíti a tényleges állapotokat.

Attól függően azután, hogy hivatalos egyházi tekintélyek itt vagy ott milyen mértékben állnak ki egyik vagy másik ideológia mellett, beszélni szokás „katolikus” ideológiákról is, ami természetesen csak bonyolítja számunkra a kérdést. Amit azonban soha nem szabad szem elől tévesztenünk, hogy ellentétben a kifejezett vallási tanításokkal, az ideológiák mindenkor időhöz kötött és az idő által feltevélezett elemekből állnak. Értéküket tehát mindenkor a társadalmi valóság szabja meg s végérvényesen a történeti fejlődés dönti el. Minél mélyebben ismerjük meg a társadalmi valóságot s minél helyesebben ítéljük meg a történeti fejlődés menetét, annál biztosabban hánthatjuk le a vallásról azokat az ideológiákat, amelyek a konkrét társadalmi adottságok között járhatatlanok, vagy egyébként is túlhaladottnak minősíthetők.

Hogy egy nagyon kényes, de sokakat igazító kérdést csupán jelezzek, ideológiák közé kell számítanunk azokat a kereszténynek mondott társadalmi reform-elképzeléseket is, amelyek a kapitalizmus világában XIII. Leó és XI. Pius pápák szociális enciklikáira hivatkoznak: Alapvetően fontos kérdéseket — amilyen például az osztály nélküli társadalom, a termelési eszközök köztulajdonba vétele, a szövetkezeti gazdálkodás, a teljes foglalkoztatottság biztosításának módja — mi egészen másképp látunk és mérlegetlünk. S meg vagyok győződve, hogy a kapitalista rendszerben élő katolikus testvéreink is hasznosan cselekedné-

nek, ha az említett és egyéb kérdésekben tárgyilagosan fontolóra vennék a mi felismeréseinket és magatartásunkat.

Annál inkább kívánhatjuk ezt, mert legjobb tudomásom szerint nem volt és ma sincsen hangadó teológus, aki akár maguknak a szociális enciklikáknak is az általánosan kötelező tanítás jellegét tulajdonítaná. Különben is évtizedek teltek el azóta, hogy megjelentek, s a mi rendkívül gyors társadalmi és tudományos változásokat hozó korunkban egy-egy évtized a multnak századaival felér. Elismerjük ezeknek a pápai megnyilatkozásoknak történelmi értékét és érdemeit, de — mint nyugati katolikus gondolkodók is hangoztatják — nincs és nem is lehet akadály a annak, hogy azokat ma értékelés, illetve újjaértékelés szempontjából vizsgálat alá vegyük, magától értetődően tárgyi érvek alapján és azazal a tisztelettel, amellyel mi, hívó katolikusok, a kibocsátó magas fórumnak tartozunk.

*

A vallás és a reá hivatkozó ideológiák problémája egyszer már a nyugati katolikusokat is élénken foglalkoztatta. Még 1951-ben történt, a Gilson-esettel kapcsolatban.

Etienne Gilson, aki a ma élők között a katolikus bölcsélet történetének talán legjobb ismerője, akkor vált meg a legtekintélyesebb francia főiskolától, a Collège de France-tól. Nem volt ebben semmi rendkívüli, mert Gilson elérte a törvényes korhatárt. A kari értekezlet azonban szótöbbséggel megtagadta tőle a „Collège de France tiszteletbeli professzora” címet, amely emberemlékezet óta szinte önműködően kijár az intézet nyugalomba vonuló tanárainak. Az ügy így óriási feltűnést keltett Franciaországban, s minthogy a kari ülésről semmi közlelbi sem szivárgott ki, a sajtó a legkülönbözőbb feltevésekbe bocsátkozott. A találgatások végül is olyan kellemetlen helyzetbe hozták Gilson, hogy kénytelen volt nyilatkozni a dologról. Közölte a nyilvánossággal, hogy a Collège de France tanári testülete azért fordult ellene, mert a többség véleménye szerint az ő utóbbi írásai sértették az Atlanti-szerződés szellemét.

A nyilatkozat érthető módon felkavarta a kedélyeket. Parázs vita támadt s ennek során hangzott el Gil-

sonnak egy további nyilatkozata. Nyomatékosan kijelentette, hogy ő politikával soha nem foglalkozott és politikai irányítást sem kívánt adni, ellenben igenis katolikus kötelességének érezte, hogy ismételten felemelje szavát egy olyan politikai publicisztika ellen, amelyet alapjaiban tévesnek és magasabb szempontból károsnak tart. Az ellen a publicisztika ellen — úgy mond —, amelyek „vallási és valláserkölcsei erőket, ha olykor tetszetős érveléssel is, végeredményben ideológiai fegyverzetként próbál mozgósítani kifejezetten politikai célok szolgálatára”.

Nagyon érdekes, hogy akkor még az *Osservatore Romano* is közreadott egy cikket, amely Gilson nyilatkozatát taglalva konkrét példákkal utalt arra a „súlyos eltévelyedésre”, amely „a katolikus vallást bele akarja vonni olyan múltó vetélkedésekbe is, amelyek nem szellemi jellegűek”. Nemsokkal utána egy kiváló angol katolikus író, Douglas Woodruff is terjedelmes cikkben tiltakozott az ellen, hogy „a katolikus vallást, amely hit”, egyes politikusok és politikai törekvések ideológiává kívánják megtenni. Cikkét teljes egészében átvette a milánói katolikus egyetem folyóirata, a *Vita e Pensiero* is. Woodruff emlékeztetett arra, hogy kereken 25 évvel előtte ítélte el az egyház Charles Maurras francia politikai író irányát. Maurras ateistának, de ugyanakkor „katolikusnak” vallotta magát, katolikusnak azért, mert véleménye szerint a katolicizmus mint ideológia a legjobban megfelel Franciaország érdekeinek. „Holott világos — állapította meg Woodruff —, hogy ami az embert egyáltalán katolikussá teheti, az nem a katolicizmusnak ilyen vagy olyan szempontból való értékelése, hanem azoknak a kinyilatkoztatott igazságoknak elfogadása, amelyeknek teljességét Krisztus az egyházra bízta.”

*

Az igazság az, hogy a katolicizmusnak nincs semmiféle szükségszerű kapcsolata bármely politikai, társadalmi és gazdasági rendszerrel. Nem kétséges, hogy azokban a korokban, amikor az egyházi férfiaknak világi tisztségeket is kellett viselniük, ezek az egyházi férfiak kimagasló politikai szerepet is vittek, terveket gondoltak ki és tennivalókat tűztek ki, de ezt mindig csak mint koruk szülöttei és az adott

társadalmi viszonyok képviselői cselekedtek. Működésük megítélése is történelmi mérlegelés tárgya. Lehet közülük egyeseket dicsérni, másokat kárhoztatni, csak éppen az nem következtethető ki, mintha az egyház létesített volna politikai és gazdasági rendszereket. Ahogyan azután a világi társadalom felfejlődött a nagykorúság állapotába, fokozatosan és szükségszerűen meg is szűntek az egyháziak e fajta ténykedései. A két világháború változásai véget is vetettek jóformán mindenütt azoknak a maradványoknak, amelyek még őrizték az elmúlt korok emlékezetét. A társadalmi berendezkedések fejlesztése végérvényesen más intézmények hatáskörébe került, elsősorban az állam és a politikai szervek feladata lett. Ami az egyháznak mindig igényelt, de ma már mindenki által tisztán fel is ismerhető küldetése: hogy a mindenkori helyzetek és adottságok között elérhető maximum kimunkálásán fáradozzék a lelkiek terén.

Két nagy cselekedet párhuzamosságát kell nekünk észrevennünk az emberi történetben. Az egyik az egyének üdvöztetése, a másik a társadalmak reformálása a folyvást emberségesebb és igazságosabb állapotok felé. Az egyház az előbbin tevékenykedik, amit mi hívők — keresztény értékrendünknek megfelelően — hasonlíthatatlanul fontosabbnak érzünk. A társadalmi reformok kidolgozása viszont olyan feladat, amely kívül esik az egyháznak Krisztustól nyert küldetésén. Meggyőződéseim azonban, hogy az egyház nemcsak a teljes boldogság vágyának ébrentartásával táplálja bennünk a nyugtalanságot a nagyobb földi igazságosság iránt is, hanem azzal, hogy ezt az igazságosságot mint erényt is az emberi törekvések kimagasló céljának jelöli meg, a maga részéről közvetlenül is folyton előbbre serkenti a társadalmat. Kitérve az utat az ég felé, megáldja a földi haladást is.

Keresve tehát az elveket, amelyek meghatározhatják a helyes katolikus magatartást a szocialista rendszerben, ezért írtam én januárban, hogy noha mi szemben állunk az ateizmus minden formájával, nemcsak lehetségesnek, de szükségesnek is tartom, hogy polgártársainkkal vállalva dolgozzunk egyfelől a belső és a külső béke megvédésén, másfelől a szocializmus társadalmi és gazdasági rendjének mi-

nél gyümölcsözőbb és boldogítóbb alakításán. Kifejeztem azt a nézetemet is, hogy az aktiv, sőt ahol csak lehetséges, kezdeményezően is cselekvő bekapcsolódás ebbe a munkába nemcsak emberi és állampolgári kötelességünk, nemcsak egyéni érdekünk és a saját szocialis erkölcsünk parancsa, hanem messzeemenően hitünk védelme is. Azzal a felfogással szemben ugyanis, amelyet a marxizmus a vallás tekintetében képvisel, valóban átütő erejű érv a mi részünkről ma és a jövőben is egyedül az előbbrevívó teremtmunka lehet, amelyet a keresztény szeretet nevében végzünk.

Mindezt azonban ki is kell egészítenem egy lényeges követelménnyel. Ez pedig az, hogy elhatározásaink komolyságát és becsületességét, amikor szükségese mutatkozik, komolyan és becsületesen tanúsítsuk is.

Ezért van olyan nagy jelentősége annak a levélnek, amelyet a magyar püspöki kar közvetlenül husvét előtt intézett a papsághoz abból az alkalomból, hogy aktiv szolgálatban álló katolikus papok és szolgálaton kívüli szervezetek ellen államellenes szervezkedésben való részvétel alapos gyanúja miatt nemrégiben eljárás indult. Anélkül, hogy elébe vágna a bírói jogszolgáltatásnak, a püspöki kar a meghatározottabban elítéli azokat az egyházi személyeket, akik ilyen szervezkedésben résztvettek, vagy ilyen szervezkedéseket támogattak. Püspökeink így, akiktől mi, hívő katolikusok, hivatott irányítást várunk, összhangban jártak el azzal a kijelentéssel, amelyet az 1950-es megállapodás tartalmaz, hogy „nem engedik meg a hívők vallásos érzületének, valamint a katolikus egyháznak államellenes, valamint politikai célokra való felhasználását”. Az akkori elvi deklaráció súlyát most tetemesen meg is növeli a püspöki karnak az a közlése, hogy az egyházi fegyelem eszközeivel is örködni kíván az állam és az egyház békés együttélésén és jóviszonyán, ennek megsértését úgy tekinti, mint az egyház törvényeinek megsértését is.

*

Napjaink legkiválóbb katolikus historikusa és történethölcselölje, Christopher Dawson írja *A világtörténet alakító erői* címmel nemrégiben megjelent tanulmánykötetében: „Ma a keresztények éppen olyan súlyos felelős-

séget viselnek. (T. i. mint *Saint-Simon* és társai utopisztikus szocializmusának fellépésekor.) Még mindig fennáll a vallás számára a régi kísértés. Ha mi ma a polgársággal szövetkezünk, mert a polgárság ellenségei gyakran az egyház ellenségei is, akkor ugyanabba a hibába esünk, mint a gallikán prelátusok XVIII. Lajos idején. A keresztény egyház a szellem orgánuma, az eszköz, amelyből az isteni szeretetnek üdvösséghez, az emberiséget formáló ereje árad. De a mindenkori idők keresztényeitől — mint egyénektől épp úgy, mint közösségtől — függ, hogy a szellemi erőnek ezt a forrását érintkezésbe hozzák az emberiség életével és az illető társadalom követelményeivel.”

Konkrét példák tömegével igazolja Dawson, hogy: „Amikor csak az egyház politikailag uralkodott a világon s ahol és ahányszor világi téren győzelmet vívott ki, kétszeresen megfizetett érte világi és szellemi kudarcaival... A keresztényeknek emlékezniök kell arra, hogy nem dolga az egyháznak, hogy azonosan járjon el az állammal, hogy birodalmat létesítsen, hasonlólt az emberek többi birodalmaihoz, még akkor sem, ha az övé jobb lenne ezekénél, nem dolga az egyháznak, hogy a földi béke és földi igazságosság uralmát valósítsa meg... A keresztény rend természetfölötti rend; megvan-nak a saját elvei és a saját törvényei, amelyek mások, mint a látható világéi. Amiket vereségeinek látunk, győzelmeik, amiket külső sikereinek látunk, vereségek lehetnek... A keresztény ember köteles hinni, hogy a történetnek célja van, hogy ez a történet alá van vetve a Gondviselés terveinek s hogy Isten akarata valami módon mindenkor megvalósul.”

„Könnyű és alattomos kísértés az — olvassuk a kötetnek egy további tanulmányában —, hogy a kor szellemével szemben negatív módon és elutasítóan viselkedjünk és egy szűkkeblű és főnhéjazó fanatizmusba meneküljünk. Ez főleg a heretikusok beállítottsága; csak árt a kereszténység tekintélyének és hatóerejének... Az emberi társadalom ma a gyors változás állapotában van. A politika és a jog régi formáiból ellilán az élet és egy új közösség van keletkezésben, amelynek születése a társadalom új korszakát nyitja meg. Nem dolga az egyháznak, hogy feltartóztassa ezt a változást, de

nem is tudná feltartóztatni, még ha akarná is. Sohasem mondhat le azonban igazi feladatáról, amely az új körülmények között is az marad, ami korábban volt. A társadalom új formái csak új lehetőségeket nyújtanak — új alkalmakat a kegyelem működésére.”

*

Bizonyos, hogy nem volt még társadalom, amelynek tagjai mind egyformán gondolkoztak volna. Megállapíthatók azonban tipikus mentalitások, amelyek egy-egy társadalmi osztályra vagy rétegre, egy-egy foglalkozási ágra, a lakóhely és környezet szociális struktúrájára jellemzők. S nem kétséges, hogy a vallásos hitben való egyezés is sok tekintetben meghatározza a gondolkodást. Am éppen ez az utóbbi

mozzanat teszi a katolikus értelmiség és elsősorban a papság különös kötelességévé, hogy a hit tisztaságának megőrzése érdekében is különválassza és hatálytalanítsa azokat az ideológikus befolyásokat, amelyek csak megnehezíthetik a hívő emberek helyfoglalását és helybiztosítását a szocializmus rendszerében. Aki nem így fogja fel a feladatát, amelynek teljesítését itt és most hitünk szerint a Gondviselés követeli meg tőlünk, az nem szolgálja sem önmagának, sem a feléje tekintőknek, sem az egyháznak javát. Amellett súlyosan veszélyezteti a világnézeti türelmességre is kedvező békés együttélést, amely fontos feltétele annak, hogy népünk építő tevékenysége a maga összes lehetőségeiben zavartalanul bontakozzék ki.

A KIS ÚT

A Mária-tisztelettel kapcsolatban vannak bizonyos nehézségeim, értelmiek és érzelmiek is. Mária kegyelemközvetítéséről mostanában mint leendő dogmáról olvashattunk sokat. Ha Jézus az egyetlen közvetítő Isten és emberek között, akkor miért van szükség Szűz Mária közvetítésére is? Másik zavar az, hogy a lelki irók nagyrésze a Mária-tiszteletet elengedhetetlennek tartja az üdvösséghez. Való-e ez? A harmadik nehézségem, mintha a Mária-tisztelet jelen fokozódása elszakadóban lenne az egyházi hagyományoktól. Szeretnék ezekre a kérdésekre választ kapni, mert nem csak az én problémám, különösen az utóbbi.

A Mária-tisztelet helyes — azaz egyházi — felfogásának kialakításához elsősorban arra kell figyelniünk, hogy Szűzanyánkkal való kapcsolatunk mindenestől természetfeletti, kegyelmi és istengyermekségünkkel a legszorosabban összefügg. A létnek ebben a valóságában Szűz Mária általános kegyelemközvetítői szerepe nemcsak érthető, de teljességgel szükséges is. Megmagyarázza ezt a Boldogságos Szűz kiváltságos helyzete a kegyelem rendjében. „Fiat”-ja, „legyen”-je, a nagy igen, amit az emberiség nevében az Istennek mond a megváltás művében való bensőleges közreműködését jelenti. Azzal pedig, hogy Isten kegyelmével a leghűségesebben közreműködött és így mintegy résztvett a keresztségben, nem ugyan saját erejéből, de függésben Krisztustól, Krisztus Misztikus Testének és egyben minden megváltott léleknek a kegyelmi rendben valóságos anyja lett. Szűz Mária lelki anyasága — s ez az egyház háttárazott tanítása — nem jelképes és

nem érzelmbeli csupán, hanem valóságos, annyira valóságos, mint istengyermekségünk.

Szűz Mária a megváltás kegyelme megszerzésében tehát közreműködött, közreműködik ennek a kegyelmi kincsnek közvetítésében is. Természetesen Jézus és Mária közvetítő szerepe teljesen más. Jézus közbenjárása — interpellatio — jogi és papi, hiánytalan és tökéletes. Mária kegyelemközvetítése — intercessio — nem kiegészítése Jézus közbenjárásának, hanem anyai közbenjárás Jézusnál.

Ez a kiváltságos hely a kegyelmi rendben nemcsak igazságos aziránt, aki maradéktalan engedelmességével helyrehozta Éva lázadását, hanem igazságos és üdvös az egész emberiség számára is. A Boldogságos Szűz különleges kiváltsága nem öncélú, hanem az egész emberiség érdekében történő: ilyen úton adott valamennyiünknek az Isten valóságos édesanyját a lelki életben.

Így jutunk a második kérdéshez.

Vajon ennek a személyes és valóságos lelki-életközösséget jelentő lelki anya és gyermeke viszonyának felfogása nélkül — mert ez és csakis ez a Mária-tisztelet és nem valamilyen „elmélet” — lehetséges-e üdvözülnünk? Erre vonatkozólag a teológusok általános véleménye az, hogy a Mária-tisztelet bizonyos legalacsonyabb foka az üdvösségre szükséges. Ez a fentiek alapján érthető és nem érthető félre. Mert a Mária-tisztelet tulajdonképpen nem annyira oka az üdvösségnek, mint inkább jele, mint ahogy Mária különös tisztetét is a kiválasztás jelének tartják. A levélíróban egészen bizonyosan megvan nemcsak az a bizonyos legalacsonyabb fok, hanem még ennél sokkal több is. Viszont be kell látnia, hogy akiben még ez a minimum sincsen meg — hacsak nem külső vagy belső elháríthatatlan akadály miatt, mint pl. a másvallású keresztényeknél —, az szükségképpen annyira elvesztette már a lelki élet iránt minden érzékét, hogy üdvössége komoly veszélyben foroghat.

A harmadik kérdésre, hogy vajon a Mária-tisztelet jelen fokozódása nincse ellentétben az egyház hagyományai-val, csak annyit felelhetünk, hogy a szentatyáknál és legrégibb egyháztanítóknál nagyobb és később, hogy ne mondjuk merészebb elnevezéseket senki sem adott a Boldogságos Szűznek. Sőt: maga a Szentírás a „legmerészebb”, mert Máriát *kegyelemmel teljesnek* jelenti ki. A Mária-tisztelet „fejlődéséről” csak abban az értelemben lehet beszélni, amilyen értelemben általában dogmafejlődésről beszélünk. („Cum dicas nove, non dicas nova” — „ha valamit újszerűen mondasz, még nem mondtál újat”). A dogmafejlődés az örök és változhatatlan igazságok századok folyamán történő kifejtése. A Mária-tisztelet is teljes egészében benne van a Szentírás „kegyelemmel teljes” állításában. Minden más ebből következik, Franzelin szerint itt a fejlődés nem volt más, mint a fögondolatból a legvégső és legfinomabb következtetésig való eljutás.

Prohászka mondja, hogy tulajdonképpen akkor élő bennünk valamilyen hitigazság, ha örömmé változik. Fokozottan igaz ez a Mária-tiszteletre. De — folytatja Prohászka — lehetséges, hogy sokaknak azért nincs örömük, mert az öröm életfeltételeit elhanyagolják. Az ilyeneknek először

azt kell a lelkükre kötnünk, hogy éljenek a természet s a kegyelem törvényei szerint, teremtsenek ökos életrendet testi-lelki világukban, akkor tudnak majd örülni. Mert a modern ember lelke elgyengül, tele van problémákkal s bizonytalanságokkal, konfliktusokkal. Vannak mély érzései, de a természetből elválasztja a kultúra, s Istentől elszigeteli sokféle filozófia; s ha hisz és gyakorolja is vallását, lelkében annyira vibrál a sokféle létprobléma, hogy valamiképpen dekadens. S itt mutat rá Prohászka olyan összefüggésekre, amelyekre nem igen gondolunk és ezért túlzott óvatossággal lépegetünk a tökéletesebb Mária-tisztelet felé. Az öröm ugyanis szorosan összefügg az erővel, az öröm az erő éneke.

A Mária-tisztelet tehát a hétköznapi gyakorlati életben elsősorban nem érzélem, bár a legmélyebb és legnemesebb érzelmeinket is felszínre hozza. A Mária-tisztelet elsősorban Mária követése. A májusi litánia csodálatos megszólításai megsejtetik velünk, hogy a lelki életben merrefelé keressük a nagyobb tökéletességet. Elmélyedés nélkül persze ezek merő szavaknál, furcsa kifejezéseknél alig mondanak többet. S hogy ismét Prohászkat idézzük, a lelki élet „nem iskola, hanem otthon” annak, aki a Szűzanyán keresztül, közbenjárását kérve és ereinyeit követve igyekszik előre jutni. Otthon, mert hiányzik a kényszerűség és a kelletlen törekvések keserűsége. Nem rabszolgamunka, hanem a szentpáli szabadság, mert nem szolgaságra, hanem szabadságra hívott bennünket az Isten.

De a felebaráti szeretet gyakorlásának is legbiztosabb záloga és utolérhetetlen példaképe a Szűzanya. A felebaráti szeretet alapja Jézus tanítása szerint világosan az: hogy amit a legkisebbnek cselekedtetek, nekem tettétek. Minden emberben Jézust keresni és meglátni, minden szolgálatunkat Jézusra vonatkoztatni és az ő kedvéért a legkisebbhez is szeretettel fordulni, ez a keresztény tökéletesség útja. Ez a *Kis Út* lényege is. A Szűzanya egész élete nem volt más, mint Jézus szolgálata. Elmélyedő, Istennel állandó kapcsolatban álló, szemlélődő, de ugyanakkor szorgalmas, minden nehéz és durva munkát szívesen vállaló élet, amilyen a korabeli szegény zsidó asszonyok sorsa volt.

Reméljük, hogy ezeknek a dogmatikus és praktikus igazságoknak megfontolása a levélíró és más hasonló, kissé kételkedő lelket is meggyőz arról, hogy a Mária-tisztelet valóban az, aminek a kereszténység kezdte óta az egyház tartja: út Jézus felé, *per Mariam ad Jesum*. Mert Jézuson kívül semmi cél, minden csak eszköz, még a Mária-tisztelet is. Ha tehát nem vala-

milyen öncélnak tartjuk a Mária-tiszteletet, hanem a szeretetben való növekedésünk legnagyobb és legbiztosabb segítségének, akkor megszűnik a zavar, az értelmi és érzelmi is, megnyugsunk és nemcsak hitünk lesz örvendezőbb, hanem a gyakorlati élet kérdéseiben is friss és új erőt nyerünk.

(Egls István)

NAPLÓ

AZ EMBER A VILÁGŰR KAPUJÁBAN... Amidőn a *Lunyik II.* nevű szovjet holdrakéta megérkezett égi kísérőtársunk felszínére 1959. szeptember 13-án, P. Daniel O'Connell, a Vatikáni Csillagvizsgáló Intézet igazgatója is nyilatkozott e világtörténelmi mértékkel értékelendő esemény jelentőségéről. És a tudós jezsuita a nagy Wundt szellemében járt el, mert igazságos és tárgyilagos volt, tehát az elismeréssel sem fukarkodott. A kísérleti lélektan megalapítója ugyanis azt mondotta volt egyszer: „A tudomány kérdéseiben határa van a türelmességnek: Ami igaz, az igaz, és ami hamis, az hamis”. Am az a probléma, hogy ember is eljusson a Holdra, még nincs megoldva — hangoztatta O'Connell a többi között. Meg kell találni azt a biztos módszert is, hogy az embert vívó rakétát vagy űrhajót épségben vissza is tudják hozni a Földre. S ezenkívül a rakéta személyzetét alkalmasint olyan veszedelmektől is meg kell óvni, melyekről mindeddig semmit sem tudunk. „Nincs azonban kizárva a lehetőség, úgy mond, hogy *egy-két év során* (pochi anni) megoldják ezeket a problémákat és akkor az ember először eléri a Holdat, majd később a Vénuszt és a Marsot”.

O'Connell, a nagytekintélyű szakember, természetesen részben tisztában volt azokkal az alapvető nehézségekkel, amelyek egyrészt az űrhajó kilövésével és visszairányításával járnak, másrészt pedig utasa életének biztosításával. És szavaiból mégis bizakodás csendült ki.

Nos, még két év sem telt el azóta s a Földkerekség valamennyi táján lélekzetvisszafojtva kellett tudomásul venni minden ember fiának-leányának, hogy a szovjet tudósok megoldották ezeket a problémákat: 1961. április 12-e mindenha egyik legnevezetesebb dátum lesz a világtörténelemben. A századok majd egymás után telnek és múlnak, de ama nap új korszakot megnyitó eseményének ize-zamata megédesíti a késői nemzedékek visszaemlékezését szerte a Földön vagy tán még a távoli égitestekre eljutott földi-embereket is: *Akkor lépett az ember a Világűr kapujának a küszöbére...!* És ez mindenkor a szovjet tudomány munkásainak a dicsősége lészen! És Gagarin őrnagy neve is fényleni fog az annalesekben! Bernhard Lovell professzor, az angliai Jodrell Banks rádióteleszkópos állomásának igazgatója, Tacitus tömörségével fejezte ki a Föld körül való első űrhajózás értékét: „Ez a legnagyobb tudományos eredmény az emberiség történetében!”

Az első szovjetrakéta kilövése, tehát 1957. október 4-e óta, — s ekkor indult meg a roham a Világűr meghódításáért! — mondom, azóta kereken vagy 40 mesterséges hold és űrrakéta regisztrálta a Földtől kisebb és nagyobb távolságban az ott fennforgó viszonyok adatait. Ezeknek a különböző természetű tényeknek és folyamatoknak szabatos megismerése elméleti s gyakorlati szempontból egyaránt rendkívül nagy érdeke a tudománynak. Pontosabban a fizikának, csillagászatnak, asztrofizikának és egyenély rokon tudományágnak. Elméletileg azért, mert — hogy *Aristoteles* kifejezésével éljünk — „az ember természeténél fogva tudni akar”. Vagyis kozmológiai vonatkozásban mind több és több ismeretel kíván magának a Világmindenség keletkezéséről, szerkezetéről és alakulásáról szerezni. Gyakorlatilag meg azért, mert éppen az elmúlt évtizedek elmélődései s kutatásai megteremtették immáron az alapot arra, hogy az ember megpróbáljon hozzáfogni évezredes álmodozásának megvalósí-

tásához. A relativitás elmélete a kozmikus, a kvantumelmélet a mikrokozmosz nagyságrendben, a rádióaktivitás az égitestek kialakulásának elméletében, a Hess-féle sugárzás rejtelmének kibogozása, a rádióteleszkópos megfigyelések eddig elért eredményei... ezek mind-mind eddig nem sejtett vonásokat rajzoltak új fizikai világszemléletünk képére.

S az ember a szovjet tudósok elévülhetetlen dicsőségére most megtette az első lépést a kozmikus jellegű világtörténeti korszak születésének óráján. Lassan-lassan kibontakoznak annak az álomnak megvalósulófélben levő vonalai: Kilépni a Föld térségéből és bepillantani abba az önmagát fokozatosan feltáró titokzatos világba, ahol a mi egész Naprendszerünk csak szerény tagja a megszámlálhatatlan sokaságú égitesteknek. Az ember jutott most értelmével és akaratával a Kozmoszba vezető út kapujába, a földi méretekkal mért óriás Naprendszerünk kis bolygójának parányi teremtménye... Az út hosszú volt idáig, jelzőtábláin *Kopernikus, Galilei, Kepler és Newton* nevei ragyognak, hogy csak a legnagyobb úttörőket említsük... Hát hogyan örülnénk, hogyan ünnepelnénk, hogyan erősbödné meg a hitünk a tudomány békés haladást biztosító erejében...! Még csak tipegünk a kapuban és dadogunk, akárcsak a gyermek, amikor első ízben áll a tenger partján vagy teszem a Mont Blanc tövében. De már ott vagyunk!

Gagarin világra szóló útjának bámulatos nagyszerűsége éppen abban van, hogy a szovjet tudósok kellően megismerték mindazokat a viszonyokat, amelyekre O'Connell utalt és felsőbbrendű technikai felkészültségükkel biztosították az úrhajó irányítását és utasának az életét, még pedig olyan veszedelmek ellen, amelyeket pontosan a szakkörök sem ismernek még.

Hová fog vinni ez az út száz vagy ötszáz év múlva? Egyelőre még tudományos alapon mozgó fantáziánk is csak támpontok nélkül csapong, nem tud felelni erre a kérdésre... Hiszen csak mostanában történt, nincs még esztendeje sem, hogy a kaliforniai *Mount Palomar* óriás teleszkópja *öt vagy hat milliárd* fényévnyi távolságban levő Tejútrendszert fényképezett le a *Bootes* nevű csillagkép irányában. A neve: 3 c-295. Kicsiny kis folt a képen a német származású *Rudolf Minkowski* felfedezése s lehetséges, hogy ő tán éppen a göttingeni Minkowski matematikusnak a rokona, a „világgeometria” megkonstruálójának. A színképelemző vizsgálatok bebizonyították, hogy az újonnan felfedezett rendszer, azaz spirális köd másodpercenként 143.000 kilométeres sebességgel halad tova. Mellőznünk kell az e felfedezésből kikövetkeztetett meglepőbbnél meglepőbb tények vázolását. Csupán azt említjük meg, hogy ezek alapján felteszik, hogy a Világmindenség, a Kozmosz átmérője legalábbis 10—12 milliárd fényév. Milyen porszemecske ebben a távlatban a Naprendszerünk vagy éppenséggel a Földünk és rajta az ember...! Ha ebből a távlatból me-rengünk Gagarin útján, akkor valóban megvan rá az alapos okunk, hogy büszkék legyünk és hódolattal meghajtsuk a fejünket...

Van ám még egy szempont, amely a szovjet tudósok diadala alkalmából számunkra önként kínálkozik: Mit tükröz, nagyon, de nagyon haloványan, szinte csak nyomokban, de mégis fölségesen az emberi értelem? Mi a Világmindenség páratlanul lenyűgöző rendjének és szerkezetének végső oka? E kérdésre most ne a keresztény filozófus feleljen, hanem a világhírű oxfordi asztrofizikus, *E. A. Milne*: „Relativity, Gravitation and World-Structure” című művének, amely a háború előtt a Szovjetunióba visszatért nagynevű *Kapiza* szerkesztette sorozatban jelent meg, ez a mottója: „Kezdetben teremté Isten az eget és földet...” (*Cavallier József*)

HORVÁTH JÁNOS HAGYATÉKA. Március 9-én, életének 83. évében meghalt Horváth János, aki tudományos munkásságával örökre beírta nevét kultúránk történetébe. Első jelentős műve *Ady s a legújabb magyar líra* volt (1910). Lelkileg ugyan sokkal közelebb állt a csúcspontnak tartott nemzeti klasszicizmus finom és halkszavú folytatójához, Vargha Gyulához, mégis Horváth János volt az, aki a konzervatív kritika részéről — hátat fordítva az eleve dicsőítés vagy elítélés harci stallumának — csupán irodalmi mérőeszközökkel lemérte Ady költészetének nyelvű, stílárú, tartalmi újdonságát, kijelölte korszakos jelentőségét, megállapítva, hogy éppúgy, mint Petőfi lírája a Kölcsey—Bajza

utánzók negédes ürességével szemben. Ady működése a Petőfi—Arany követőinek szokvány-lírájával szemben új korszakot nyitott.

Petőfiről rengeteg anyagot hordott össze eddig az irodalomtörténet. *Ő Petőfi Sándor* (1922) című könyvében mindezt megrostálta, saját kutatásaival maga is jócskán gazdagította. Méltán nyüögzi le az olvasót anyagának kimeríthetetlen gazdagságával. S ebből a gazdag anyagból kibontakozik egy óriási költői fejlődés, amelyre eddig kevés gondot fordítottak részben az üstökösi mítosz, részben rövid élete következtében. E műből kiviláglik, hogy a zseni sem kész emberként születik, ő is alá van vetve a fejlődés törvényeinek, ha ezt az utat a rövid élet iramában teszi is meg. Mivel a fejlődés, az ember és költő kibontakozása, lelki síkon történik, a költészet csak ennek kivetítése, az alkotó lélek legmélyére irányítja a fényt. De a léleknek nemcsak koronkénti változását, okait, lefolyását és eredményeit figyeli, figyeli a költemény keletkezését is, az ihlet előmlésétől a koncepcióba és képbe öltözésen keresztül a strófákba szabásig és a soronkénti fogalmazásig. És ha tisztán irodalmi szempontjai miatt adós is marad a forradalmár Petőfi illetén való rajzával és értékelésével, lelkehez és költészetéhez oly közelbe visz, mint egyetlen más ilyen tárgyú mű sem. Csak mellékesen jegyzem meg: nem láttam még embert ennyi Petőfi-verssel a fejében, s egy-egy sor, egy-egy vers elmondása évtizedek távolságából is a fülemben cseng.

A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig (1927) akkor jelent meg, amikor Bartók és Kodály az őket meghallgató keveseknek már példakőn és elméletben megmagyarázta az ég és föld különbségét népi zene és annak tartalmi között; Győrfy és más néprajzkutatók ugyanezen munkálkodtak a néprajz nem zenei terein. Horváth az irodalomban, a magyar szellemiség e leggazdagabb lelőhelyén, tisztázta a fogalmakat és írta le a népi ág zegzugos útját, ahogy az irodalomban Faluditól elért Petőfiig. S az úton végig írók válnak élővé, érdemtelenül elfelejtettek megérdemelt helyükhöz jutnak s látjuk a nyelv, stílus, műfajok, ritmika fejlődését, még ha búvópatakként időnként el is tűnnek. E könyv nélkül nehezen volna érthető és élvezhető mindaz, ami Petőfi és Arany költészetében oly csodálatos.

Nagy irodalomtörténeti koncepciójának első kötetei: *A magyar irodalmi műveltség kezdetei és megoszlása* (1931, 1935). E kettő egy könyv anyagául gyűlt össze, és csak a munka közben megduzzadó anyag kénszere hozta a két kötetbe való tagolódást. Kidolgozva is oly szervesen összetartozik e kettő, hogy nehézség nélkül elemezhetjük egy kalap alatt.

Irodalom nincs leírt szövegek nélkül. A magyar írástudás (elsősorban oklevél-írás-tudás) kezdete, egyúttal a magyar irodalom létesülése, Szent István nagy művének, népe megtérésének közvetlen folyománya volt. Ez az irodalom most és még századokon át: a keresztény latin irodalom átszarmaztatása a magyarság tulajdonába. Az olvasásra szánt irodalom első példája Boldog Mór pécsi püspök legendája, aki az 1060-as években megírta a zaborhegyi két remete, Zoerard és Benedek életét.

Íme a nagy pillanat, íme a magyar irodalom megindulása s a nagy tudós ezt méltató megilletődöttsége: „Ha kell szimbólum, ha kell kegyeletos emlék, mely ünnepélyes színbe öltözteti irodalmunk útnak indulását, akkor ott az ősi monostor képe; ott az első király, ki a legyőzött pogány Koppány somogyi birtokait a monostor eltartására rendeli; ott a királyfi, új hit és tudomány első magyar idealistája, ki az írástudás kiválasztottját, az alázatos barátot, e monostor neveltjét csókkal üdvözlí.”

Teológia, jogtudomány a magyarországi latinnyelvűség első műfajai, de csakhamar jelentkezik a legenda- és gesta-irodalom, amelyben már — a XI—XII. században — irodalmunk első virágzását üdvözölhetjük. Ez marad legvirágzóbb ága történelmünk minden viszontagságát visszatükröző, hol nekilendülő, hol lehanyatló irodalmunknak. Míg nem a Mohácsot megelőző időben a predikáció-szerzés lesz az irodalom fő ága, s olyan óriások a predikáció szerzők, mint Temesvári Pelbárt és tanítványa, Laskai Ozsvát, akiknek személyében Janus Pannonius után másodízben lesz a Magyarországon termett latin irodalom a külföldiek kedvelt olvasmánya is (16—18 külföldi kiadás), a magyar irodalom egyúttal világirodalom. Jelentőségük abban is korszakot alkotó, hogy

rendi reformjuk rendelkezései megindítói lesznek a középkori magyarnyelvű irodalomnak.

Ez a magyar nyelvű irodalmiság akkor kezdődik, amikor az uralkodó latin mellett írásban is megjelenik a magyar ág, először csak latin oklevelekbe ágyazottan néhány magyar szó, majd összefüggő szövegrész, végül is egész magyar könyv. Mindez „tömegessé” akkor válik, mikor a XV. század második felében hozott szerzetesi reformok előírják az olvasmányt azok számára is, akik nem tudnak latinul. A latin nyelvű magyar irodalom két óriásának nevéhez, Temesvári Pelbárthoz és Laskai Ozsváthez kapcsolható ez. A latinul tudó rendtagok kötelessége lett, hogy ezt a magyaritást elvégezzék. Jámbor névtelen és névvel írók és fordítók áldozatos munkája eredményeként a magyar nyelv végül is oda izmosodik, hogy a latinnal egyenértékűen fejezze ki a fogalmakat, majd hordozni tudja az önálló, már a latin béklyóit levető magyar gondolatot. Óriási a nyelv útja a Halotti Beszédtől a Karthauzi Névtelenig. De óriási az a műfaji fejlődés is, amelyet a regulák, breviáriumi szövegek kötöttségétől a szabad olvasmányokig: a szabadon szárnyaló predikációkig, legendákig, példákig, látomásokig végigkísérhetünk. Mindez, amit később lírának, epikának vagy drámának hívunk, itt már nemcsak csirázik, hanem a magasabb rendű jövő alá alapul fejlődik. És mivel az irodalom írók és olvasók szellemi kapcsolata írott művek útján: megismerjük az eddig Anonymusként csuklyával eltakart írói arckokat a névtelen alázatúaktól a névvel írókig, s a késői olvasóközönség elődeiként a kolostorok olvasóit, akik nem tudták visszatartani könnyeiket egy-egy siralom, vagy Mária-epekedés olvasásakor.

Kevés kivételeket, egy Szilárdy Áront, Volf Györgyöt, Katona Lajost, Horváth Cyrillt, Zoltvány Irént, Varga Damjánt, Király Györgyöt nem számítva, irodalmunk kutatóinak egész nemzedékei haladnak el közönyösen és értetlenül az egyházi könyvekbe jegyzett latin és magyar nyelvű irodalom mellett, s utasították kedvetlenül a szertartási szakirodalom idegennek tekintett külön világába. Horváth János érdeme, hogy ezt az irodalmat, mint a korabeli szellemi letermék legdrágább lelőhelyét, minden további erőfeszítés és eredmény kezdeteit, újból felfedezte. Kutatásai és értékelései századokat tártak fel és ajándékoztak vissza az irodalomnak.

Harmadik nagy kor-monográfiája, *A reformáció jegyében* (1953), az előző kettő folytatása. S ha az előbbieken szinte ismeretlen területeket hódít meg a magyar irodalom-ismeret számára, itt avatott kalauzunk lesz egy olyan világban, amelyben eddig nemigen találtunk ösvényt, az adatok sűrűségéből nem láttuk az egészet. Az óriási anyagot, amelynek összehordásában a szerző maga is hatalmas munkát végzett, magától kínálkozó szilárd keretbe foglalja össze. Így ismerteti kötete első részében a Perényiek köré csoportosult írókat, János király írói környezetét, Nádasdy csoportját, valamint azokat az írókat, akik az Enyingi Török családdal voltak kapcsolatban; kötete második részében a reformáció további során fellépő felekezeti megoszlás az osztályozási szempont.

E keretek közt érthetővé lesznek a célok és irányzatok, világossá a magyar irodalom jelen szakasza, amely a középkori hagyatéokra épült, azt kivirágoztatta és új szellemben tovább fejlesztette, „a vallás főuralmát fenntartva, a tudós deáknyelvet korántsem számúzva, hatalmas lépést tett az irodalom nemzeti és világias jellegének kibontása felé”. És élővé elevenednek a legporosabb írói arcképek, mikor feléjük hajol. Minket, valamikori hallgatóit, valósággal feltűzesített egy-egy előadása, szólott legyen Tinódi Lantos Sebestyénről vagy a „Psalmus Hungaricus” írójáról, Vég-Kecskeméti Mihályról, mert tárgyias, sőt „szakszerű” előadását átfűtötte alázatos és szinte áhítatos meghatódottsága minden iránt, ami a vizsgált korban a magyar szellemnek bármennyire is együgyű hagyatéka. Mindezt azok is megérzik, akik, megbírkózva az adatok halmazával, könyvén át szellemének útját végig járják.

A magyar irodalomtörténet rendszeres tárgyalásában ugyan csak a XVI. század második feléig jutott el, tanulmányaiban azonban (*Tanulmányok*, 1956) irodalmunk későbbi korszakaira is rávetítette rendszerezésének körvonalait. A magyar vers-történet és vers-elmélet terén (*A magyar vers*, 1948; *Rendszeres magyar verstan*, 1951) ugyancsak alapvetőt alkotott.

Azok, akik nemcsak hírből és nemcsak műveiből ismerték, hanem akiknek

szerencsájuk volt tanítványként személyes kapcsolatba kerülni vele, ifjúságuk legszebb emlékei között őrzik a Horváth-órák emlékét. Úgy járt-kelt az irodalom templomában, mint valamely vallás papja az ő szentélyében, s az ő áhítata átragadt mindazokra, akik hallgatták. És bizonyos lelki rokonság köteléke szövdött közte és tanítványai közt, amely nem szűnt meg az egyetem padjainak elhagyásával. Akkor, amikor nem egy órán kongtak az ürességtől az előadói termek, őt mindig sokan hallgatták, még nem szakosok is. És bár sohasem pózolt, nem kereste a népszerűséget, minden szóközi sallangot nélkülöző, milió apró adatot közlő, majdnem szárazon objektív hangja csupán a belső izzás líraiságával úgy átfűtötte az előadóterem levegőjét, hogy nem tudott tapsban ki nem robbanni. Nem lett tudós mindenki az ő tanítványai közül sem, bár szinte mindazok, akik ma az irodalommal tudományosan foglalkoznak, valamilyen módon mind az ő tanítványai, de akár iskolai oktatásban, akár intézeti munkában a tőle tanult szellemi érzékenységgel becsülik meg és igyekeznek másokkal is megbecsülni a magyar szellem értékeit. Talán nem tévedünk nagyot, ha azt mondjuk, hogy amint Ady újra becsületet és olvasókat szerzett a magyar lírának, éppúgy Horváth János, kiemelve Toldi Ferenc, Gyulai Pál, Riedl Frigyes örökségét a nézőpont nélküli száraz filológizálásból, újra arra a polcra helyezte a magyar irodalomtudományt, ahol a helye. (*Pénzes Balduin*)

AZ ÉLET KELETKEZÉSE A FÖLDÖN. Ha csak nagyjából is betekintünk a természettudomány és természetbölcselet folyó irodalmába, észrevesszük, hogy milyen sokat foglalkoznak — keleten és nyugaton egyaránt — az étellel kapcsolatos kérdésekkel. Egyik legtöbbet vitatott téma az élet *keletkezésének* problémája, amelyről nemrégiben nemzetközi symposiumot is rendeztek. (Lásd: *The Origin of Life on the Earths*. Reports on the international symposium, August 1957. Moscow, 390 old.) A kérdéskomplexum jó összefoglalását találjuk egyébként A. I. Oparin szovjet biokémikus könyvében, amelyet az elmúlt évben adott a magyar olvasók kezébe a „Gondolat” kiadó (*Az élet keletkezése a Földön*, Bp. 1960. 370 old.). Figyelemre méltó rövidebb ismertetések láttak napvilágot a *Világosság* 1961 februári, és a *Természettudományi Közöny* 1961 márciusi számában. Csak hasznos lehet tehát, ha katolikus részről is hozzányulunk e témához. Annál is inkább meg kell ezt tennünk, mert bár a kérdés önmagában véve természettudományos probléma, történeti megjelenésében nem mentes a világnézeti vonatkozásoktól sem.

Mindenekelőtt arra szeretnék rámutatni, hogy az életkeletkezésnek természettudományos problémájából éppen azáltal lett világnézeti probléma, hogy a keresztény világnézet egyes képviselői olyan magyarázatot adtak e problémára, amely a természetismeret hiányosságait, házagait *közvetlenül* a legfelsőbb isteni okság bekapcsolásával igyekszik kitölteni. Az életkeletkezés ilyen fajta magyarázatához történeti alapot Pasteur munkássága teremtett. Ő bizonyította be 1862-ben, hogy téves az ősnemzódés évszázadokon át vallott elmélete, amely szerint a legegyszerűbb élőlények *átmenet nélkül*, spontán keletkeznek az élettelen anyagból. Utána pedig, hogy ez az elmélet megdőlt, a hitők és hitvédők úgy vélték, hogy az élettelen és élő között mutakozó szakadékot csak a közvetlen isteni beavatkozás felvételével lehet áthidalni, majd a természetes magyarázat hiányából istenbizonyítékot építettek ki. Érveléseikben lépten-nyomon hivatkoztak Pasteurre, de azt már nem vették figyelembe, hogy Pasteur saját bevallása szerint sem azt akarta megcáfolni, hogy élő élettelenből keletkezhet, csupán azt kívánta igazolni, hogy azok a kísérletek, amelyekre az ősnemzódés hívei utaltak, hibásak voltak, s így nem bizonyítják a feltételezett tény létezését.

A múlt század közepe óta sokat fejlődött a tudomány, de Pasteur kísérleti eredményei az ő eredeti értelmezése szerint ma is megállják helyüket. Nincs igaza azonban téves túltérkelésüknek és az erre alapozott felfogásnak, amely szerint élő élettelenből *semmilyen természetes módon* nem keletkezhet s a földi élet megjelenését csak *közvetlen* isteni beavatkozással lehet megmagyarázni. Semmiképen sem helyeselhetjük tehát, hogy ezt az utóbbi nézetet sokan vallják még századunkban is — és pedig a keresztény filozófia és világnézet

nevében. Példaként idézhetem Zborovszky Ferencet: „Kérdés, hogy az első élőlények, melyek valószínűleg növények voltak, honnan jöttek létre a kihűlt és az élet befogadására alkalmas földtekén. Egyes életbúvárok és bölcselők azt állítják, hogy azok létüket az ősnemzódésnek köszönik. A keresztény bölcsélet ezt tagadja és azt tanítja, hogy az első élőlények teremtoje az Isten.” (*A keresztény bölcsélet*, Bp. 1928. I. k. 214. old.) R. Jolivet, a lyoni katolikus fakultás professzora, az élet eredetére vonatkozó választ szintén ebben látja: „... az élet Isten közvetlen teremtesének gyümölcseként jelent meg a földön.” (*Traité de philosophie*, I. k. Lyon-Paris 1945. 436. old.) A. Haas írásából az is világosan kitűnik, hogy a közvetlen isteni teremtéssel való magyarázat a *természetismeret* — vélt, vagy valódi — *hiányosságain* alapszik. „Az életjelenségek — úgymond — valami teljesen újat jelentenek. Ha ezt az újat az anyagi valóság törvényeiből nem tudjuk levezetni, hogyan jelenhetett meg ez a mi világunk ilyen uralkodó hatalommal? A természetudomány az ő megfigyelő és kísérleti eszközeivel ezt a kérdést már nem tudja megválaszolni... Erre egy más tudomány, a filozófia válaszol... Az életjelenségek végül egy teremto Szellemhez vezetnek, aki az életet nem a semmiből, hanem a már meglevő anyagot felhasználva hozta létre.” (*Weltall, Weltbild, Weltanschauung*, Würzburg 1958. 128. old.)

A természetudomány azonban halad és haladni akar: be akarja tölteni az ismereteinkben mutatkozó hézagokat. Az imént előadottakból következik azután, hogy ellentétek támadnak a tapasztalati módszerrel dolgozó természetudósok és azok között a teológusok és keresztény filozófusok között, akik az isteni okságot feltéve, a hézagok betöltésére irányuló tudományos törekvéseket az Isten elfogadásától való húzódozásnak, sőt nemegyszer kifejezetten Isten elleni támadásnak tekintik. S megítélésem szerint ez a beállítottság sokban oka annak, hogy a keresztény világnézet ellenfelei a maguk részéről is többnyire világnézeti vonatkozásokat visznek bele az életkeletkezés problémájába.

A helyes katolikus magatartás nem lehet más, mint az, amely az élet keletkezését *merőben természetudományos* kérdésként kezeli. Jeles teológusok, akik a problémával behatóan foglalkoztak, nyíltan vallják, hogy a probléma miként való megoldásának semmi köze a *keresztény* filozófiához és *hívő* világnézetünkhöz. F. Lelott írja: „Egészen ellentétben azzal, amit sokan tartanak, a katolikus vallás nem kénszerít, hogy higgyük Isten *közvetlen* beavatkozását az élő anyag létrehozásában. Megengedhetjük, hogy ez az élettelen anyagból spontán keletkezett, és mégis katolikusok maradunk.” (*Die Lösung des Lebensproblems*, Kalkkirchen 1958, 101. old.) M. Grison szerint is a földi élet keletkezésének kérdésénél *természetudományos* és *nem filozófiai* problémáról van szó. (*Geheimnis der Schöpfung. Was sagen Naturwissenschaft, Philosophie und Theologie vom Ursprung der Welt, der Lebewesen und des Menschen?* München 1960. 100. old.)

G. Eder a *Wort und Wahrheit* 1961 februári számában foglalkozik az A. Haas szerkesztésében megjelent könyvvel, amely az organizmusok és az ember keletkezését tárgyalja. Eder a könyv minket érdeklő részével kapcsolatban kifejti csodálkozását afölött, hogy a szerző, aki az élet keletkezését szépen megvilágítja kémiaiával az alacsonyabbrendű szerves vegyületek keletkezéséig, megtorpan a biológiai makromolekulák elsődleges létrejöttének kérdése előtt és a megoldást egy nem-anyagi, szubsztanciális tényező felvételétől várja. Ez az eljárás Edernek *Newton* deizmusát juttatja eszébe, amelyben Isten közvetlen beavatkozására volt szükség, hogy a bolygórendszer stabilitását garantálja a rezonancia-effektusok veszélye ellen. Ez utóbbi esethez annyiban hasonlít Haas eljárása, hogy ő is a természetismeretünk rendszerében meglevő hiányt egy *nem-anyagi* tényezővel akarja megszüntetni. De itt sem maradnak el a Laplace-ok — írja Eder —, akik le tudnak mondani erről a hipotézisről.

Eder bírálatából két dolog világlik ki. Egyik az, hogy Eder az életkeletkezés kérdésében „le tud mondani” egy nem-anyagi tényezővel való magyarázatról s ezzel egyszersmind arról, hogy a kérdést filozófiai problémaként tartsa számon. A másik mozzanat, hogy nem vallja a vitalizmust, vagyis azt a tanítást, amely az élet magyarázatához egy nem-anyagi tényezőt, „életelvet” tételez fel. Hasonlóképp nem vallja ezt a főtebb már idézett M. Grison sem

(Im. 81—82. old.). Szükségesnek tartottuk ezt megjegyezni azért, hogy lássuk: a vitalizmus sem dogma, nem egyházi tanítás.

Bennünket, katolikusokat, semmi sem akadályoz abban, hogy az élet keletkezésében kizárólag természettudományos problémát lássunk. S a helyes filozófiai és teológiai szemléletnek nincs is mit tartania az életkeletkezés természet tudományos vizsgálatától és magyarázatától. Végül is a természettudomány nem törekszik másra, mint hogy a természet összes jelenségeit, törvényszerűségeit és ezek összefüggéseit megismerje. Azt kutatja, hogy milyen ez, vagy az az anyag, s hogy az anyag *egyes*, konkrét mozgásformáinak mi az oka. De hogy micsoda maga az anyag, mik az anyag *abszolút tulajdonságai*, s ezeknek mi az okuk — ezekre a kérdésekre nyilván csak a természettudomány eredményeit figyelembe vevő bölcsélet tud válaszolni. És mi katolikusok, itt, az *anyag filozófiai boncolásában* jutunk el az életkeletkezésnek és minden más természet tudományos kérdésnek *végső* megokolásaként ahhoz a tételhez, hogy Isten alkotta olyan csodálatos gazdagságúvá az anyagot, hogy az, a benne rejlő erőknél fogva, még az élők színpompás és végtelen változatosságú világát is képes magából elővarázsolni. (*Lugosfalvi Viktor*)

AZ OLVASÓ NAPLÓJA. Mi érdekes lehet annak az önéletírásában, akinek az életében semmi különös sem történt? Mit tud mondani nekünk önvalómságaiban, aki végeredményben ugyanazt élte át, amit mi? A ma ötven körül járó, polgári származású értelmiségiek jelentős százalékának ugyanúgy ívelt, vagy inkább ugyanúgy hullámozott a pályája a két háború közt és a második után, mint Granasztói Pálé; az ember mégis fejezetről fejezetre növekvő érdeklődéssel olvassa könyvét, a *Vallomás és búcsú*-t. Az író, mint az ismerető szöveg mondja, „családjáról vall, környezetéről, a két háború közötti polgári-nemesi-értelmiségi ifjú életéről, vívódásairól, útkereséséről, tévedéseiről és kudarcairól, egykori álmairól, amelyek semmiképpen sem valósulhatnak meg a felszabadulás előtt, s azna is csak hosszú évek múltával”; s ez a vallomás kendőzetlenül őszinte és nagyon becsületes, mély erkölcsi komolysággal, s egy élet végleges rendbetevésének az igényével. Búcsú attól, ami véglegesen elmúlt; de — nagyon rokonszenvesen — vállalása annak, „ami tovább él”. Tovább él még a tévedésekből is, annyiban, amennyiben többek, teljesebbek, emberebbek leszünk azzal, hogy kijavítjuk, helyreigazítjuk őket.

Szerepel a könyvben, „Tolnai” néven, egy építész, aki a főlzsabadulás után mindenki másnál radikálisabb, akinek semmi nem elég haladó, akinek „az igazi, az elvhű, az üldöztetéseket megért, régi kommunisták” sem elég jó kommunisták; s az utószó egy elejtett megjegyzéséből egyszerre csak értesülünk róla, hogy Tolnai is „elment”. Az viszont, akit ő — és nem egy hozzá hasonló társa — lehurrogott, megbélyegzett, félreszorított: az itt van, itt él, itt dolgozik, s nem is azért, hogy meggazdagodjék, vagy valamilyen hatalmi helyzetbe jusson, hanem azért, mert meggyőződése, hogy itt a helye, ez itt az ő világa, az ő életének kerete, s ezt kell építenie; igaz szívvel csak ezt tudja építeni, mert ehhez alapvetően köze van, eltérhetetlenül ehhez tartozik, még akkor is, ha volt idő, mikor félreszorították és voltak esetek, mikor sérelmek érték. „Ami tovább él”, így, ezzel a hűséggel és biztossággal néz elébe annak, „ami jön”; s ez a hűség mondatja az íróval könyve legvégén, eddigi élete és pályája — s benne tévedései, küzdelmei, sikerei és kudarcai, tervei és munkái, jó és rossz napjai — optimista tanulságaként: „Márpedig valami tovább él, tágul bennem — bennünk.”

A számvetés, tollal és papíron, egy építész számvetése; de szemlélatomást írói becsávással készült. Szerzője nem egyszer állt a választás előtt: író legyen-e, vagy építész; abból, amit manapság találóan úgy neveznek, hogy „szakbarbár”, semmi sincs benne: tágas, a többi művészet felé is nyitott szellem, és nem most vesz először tollat a kezébe. De az írás mégsem elsődleges kifejezés- és alkotásmódja; műve, mint az utószóban írja, „visszavonulásban született, akkor... amikor a szocialista realizmusnak ma már elismert félreértésével építészetünket egy időre téves útra vitték. Ebben alkotó módon részt venni nem voltam képes, és az alkotásnak más lehetőségeit kerestem. Így lettem író, s megbánni nincs okom.” Műveltebb és izlésebb, semhogy dilettáns módon

„szépíró” babérokra pályázzék; azt, amit utószavában a legújabb, józan és valóban realista építészettel kapcsolatban mond, elsősorban önmagára, mint íróra tartotta kötelezőnek. „Nekünk — mondja — egyszerűnek lenni szinte vértünké vált. Ez nem primitívség, provincializmus, hanem más: izlés és magatartás. Egyszerűnek lenni nem könnyű, olykor nagy erőfeszítések árán születik. Igazában modern dolog is, mert az emberek mindenütt az igazságra, az egyszerű, a meztelen igazságra vágnak. S ez az egyszerűség nálunk hagyomány.”

Ha nincs biztos és edzett izlése, Granasztói Pál talán keresetten „írói” stílussal, a valóság „írói” megszépítésével, vagy fordítva, túlsötétre színezésével próbálta volna kárpótolni magát e másodlagos alkotási lehetőségében azért, amiért az elsőben nem dolgozhatott. Ilyen tévedésbe azonban egyetlen egyszer sem esett. Becsületesen szürke prózájának nyilvánvalóan az a legfőbb törekvése, hogy minél hívebben megközelítse a valóságot, melyet maga — vagy az olvasó — elé akar idézni. S éppen ezzel éri el egyik legjelentősebb *írói* sikerét: hogy a földézett képek mintegy közvetlenül, a maguk „objektív” szépségével hatnak, mindenféle — *à la Chateaubriand* — „festői” szándék nélkül: Ravello az olasz hegytetőn, a falu a dunai szigeten, a virágos paraszt-udvar; és hasonlóképpen az alakok is: a pécsi rokonság nőalakjai például, vagy az öreg nagyszülők az Országház közelében.

„Vérbeli” író, olyan, akinek elsődleges és egyetlen kifejezőmódja az írás, mestersége érett gyakorlatával bizonyára tömörebb, erősebb vonalú portrét rajzolna a két háború közti kor egyik-másik, a könyvben fedőnéven szereplő alakjáról (például „Bakonyiról” vagy „Weinbrennerről”); Granasztói Pál sorozatos megközelítései, szürke beszámolói viszont alighanem jobban érzékeltetik azt a hatást, amit ezek az emberek a maguk idejében az útjukat kereső, koruk zűrzavarában egészséges érzékkel eligazodni törekvő fiatal szellemekre tettek. Nyílt szemmel figyelni meg őket, s ezekből a hétköznapi kis megfigyelésekből általában hitelesen, meggyőzően bontakozik ki a figura; mindenesetre valóságosabban, mintha holmi „jellemképet” igyekeznék festeni róluk. Utóvégre az életben is többnyire ilyen apróságok módosítják emberek egymáshoz való kapcsolatát, egymásról való véleményét — talán senki sem tudta ezt jobban, mint Stendhal; — néha elég, ha egy tudós professzor túl élénk nyakkendőű kőt, vagy túl fiatalosan ugrál a Kolosseum kövein, s először talán magunk sem tudjuk, miért, megrendül hitünk a *tudománya* csalhatalanságában; eddigi odaadásunk óvatos gyanakvássá változik, s egy szép napon arra eszmélünk, hogy, szinte észrevétlenül, eloldódtunk tőle.

Író, „vérbeli” író az ilyesmit hajlamos volna kisarkítani; Granasztói Pál azonban óvakodik a poentírozástól; inkább csak leltároz, leír és közöl; „vallomása” ezzel lesz dokumentumszerűen hiteles. S ezt a hitelt aztán még valami nyomatékosítja; valami, ami megint csak abból válik itt előnyévé, hogy nem „vérbeli” író, s hogy a valóságot nem az *írói megformálás* igényével nézi. A dolgok, amiket megfigyel és leír, olykor már-már árulkodó naívsággal, valahogyan mind személyes ügyei, anélkül azonban, hogy személyes elfogultsággal módosítaná, elrajzolná őket. Ott van például Veronikáék szigorúan rendben tartott lakása, ahol minden elmozdított hamutartót azonnal visszaraknak eleve megtervezett helyére, és híres modern dunamenti nyaralójuk, melynek teraszára nem szabad fürdő után vizes lábbal kilépni; — mindez *látszólag* pusztá regisztrálás, jellegzetes dolgok megfigyelése és közlése, majdnem nyersanyagszerűen, mintha egy író a jegyzetfüzetébe róná, csak éppen nem sietős rövidítésekkel és jelzésekkel, hanem aprólékos, néha majdnem nehézkesen körülmenyes mondatokban. De aztán egyszer csak kiderül, hogy ezek a „jellemző kis tények”, szinte taine-i adalékok nagyon is helyükön vannak, megfelelő szereppel és rendeltetéssel, magának a vallomástévé író-építésznek, magának az embernek a fejlődésében, alakulásában, abban, hogy kiformalódjék az építészeti-emberi világnézete, az az építészeti szocialista humanizmus, amiről könyve végső fejezetei tanúskodnak: az a nyugodt, szilárd emberi szemlélet, melynek hangulata a siklósi vár újra helyreállított, puritán nagytermében fogja el, s végül ezeket a szép, komoly, mély szavakat adja a tollára, abban a formálódó rendben, „melyben az emberek azt csinálhatják, amihez értenek”:

„Valami mélyen, nagyon mélyen megalapozott derű, megnyugvás és biztonság-érzet hatalmasodott el bennem ezekben a években.” Benne, és bizonyára sokunkban; és Granasztói Pálnak nem kis érdeme, hogy ezt a derűt és biztonságot másokkal is megéreztetni, másoknak is átadja, részben épp azzal, hogy olyan őszintén és nyíltan beszél a könyvében.

A levegősség, tágasság érzését kelti bennünk, azt a legjobb értelemben vett otthonosságot, amely végül kiértett építészeti hitvallása is lett. Levegősséget, tágasságot erkölcsi-emberi értelemben is; annak az embernek a derűjét érezteti, aki szilárdra és erőssé lett önmagában. Mutatványok, nagy szavak nélkül, majdnem mentegetődző szerénységgel, de annál közvetlenebbül. „Ha visszagondolok, mennyit ingadoztam eddigi életemben, hányszor alkudtam meg kisebb-nagyobb dolgokban, hányszor szégyelltem magamat azért, mert közvetlenül vagy érdekből, félelemből, kényelemből, a jobbik meggyőződése ellenére cselekedtem — írja: — mindezt csak azt vélem mentségnek, hogy néhány számomra legfőbb dologban nem tántorodtam meg soha. Így nem hittem a náciizmusnak, a németeknek, még diadaluk tetőpontján sem, holott személyes létemet nem fenyegették, legfeljebb áltattam magamat ideig-óráig, hogy meg lehet férni velük. Nem fogadtam el soha a gyűlöletet, még ha szeretetre ritkán is volt erőm — nem fogadtam el soha a hazugságot, még ha nemegyszer füllenteni is voltam kénytelen — és mindig sérthetetlennek vallottam az emberi méltóságot, még ha akaratlanul talán vétettem is ellene. Úgy vélem, csak így lehet megalapozni egy új rendet is: hűnek lenni, hűséget követelni a legfőbb törvényekhez, és megengedni, legalábbis megbocsátani a kisebb eltévelyedéseket. Számot vetni azzal, hogy az embert gúzsba kötni, az életet mindenestül megtervezni, minden részletében tökéletesíteni nem lehet. Keskeny pallók, útvesztők helyett egyenes, de széles utat szabni, amelyen tántoroghatunk, botladozhatunk, mégis jó irányba haladhatunk.” — Szerény, csöndes, emberi szavak. Az emberek általában a tévedhetetlenségükkel szoktak hivalkodni. Jól esik hallani, ha valaki egyszerű emberséggel beismeri, hogy tévedett is, de tévedésében is mindig becsületes volt.

A *Vallomás és búcsú*, e becsületes emberi nyíltsága révén, korképnek is figyelemre méltó. Böven vannak a mai ötvenes értelmiségek sorában, akik hasonló körülmények között nőttek föl, hasonló körökben mozogtak, hasonló hatások közt fejlődtek; ezek tanúskodhatnak Granasztói Pál korrajzának hitelességéről. Ahogy például a maga — Justh Zsigmond szavaival élve — „kiválásának genezisést” leírja: azt a folyamatot, ahogyan konformista középosztályi környezetéből, nevelés, iskola, hagyományok, közszellem ellenére fokozatosan kiválik s a fokozódó fasizálódással egyenes arányban tudatosodik benne a baloldali — magyar keretek közötti thomas-manni — humanizmus: ebben a maga személyén át egy akkori tipikus folyamatot ábrázol, meggyőzően és valóban „a szemtanú” megbízhatóságával. Egy pillanatig sem hivalkodik azzal, hogy meszszebbre látott, mint amennyire ez az értelmiségi-polgári réteg akkor valóban látott, nem tulajdonít magának utólagos visszavetítéssel proféciaikat; de annak, aki könyvét elolvassa, saját személyében és pályájával példázza, hogy az idők folyamán sok magafajta „tájékozatlan” helytállóbbnak és becsületesebbnek bizonyult, és hívebbnek is, mint nem egy a mindenkit túlcitálni igyekvő, rögtön-jelentkező „Tolnai”-félelek közül, aki az első széllal oly sebesen kerekelt oldott, mintha soha semmi köze nem lett volna ehhez az országhoz, ehhez a néphez, s ahhoz sem, amit addig csinált, amíg — Granasztói Pál tapintatos szavával — „el nem ment”.

Tegyük még hozzá: amit magáról az építésze-tről mond, sosem elvonatkoztatva, hanem mindig emberi funkciójában, az történetileg is, esztétikailag is, sőt szociológiailag is nagyon érdekes és tanulságos, s mindenképpen alkalmas arra, hogy — a szerző szándéka szerint — „alkalmat adjon az elgondolkodásra”. Megemlíthetjük, hogy az úgynevezett „modern” építészetnek, s főként „játékosságának” kérdésről lényegesen hozzáértőbben és megértőbben beszél, bár lényegesen kevesebb tudományos akribiával és sokkalta szerényebben, mint „a modern művészet bálványaiával” kapcsolatban a túl merev és túl teoretikus Sedlmayr; s megemlíthetjük, hogy ahol egy-egy személyes élménnyel, megfigyéléssel a modern művészeti összefüggésekre, rokonságokra tapint rá, ott nem

egyszer még azoknak is meglepetéssel szolgál, akik ezekkel a kérdésekkel alaposabban foglalkoztak. Annál inkább, mert egyáltalán nem „tudományosan” jár el, hanem az egészséges ösztönre és nyílt érzékre hagyatkozó naívsággal, szinte a „céhen kívüli” egyszerű, majdnem ügyetlen természetességével, ahogy bonyolult elméletek és fejtegetések helyett, szerényen beszámolva élményéről, valóban „fején találja a szöveget”. Íme egy példa rá, talán a legtöbbet mondó és a legelgondolkodtatóbb (kivált ha az imént említett Sedlmayr-t idézzük emlékezetünkbe: elméletét, mely egy kalap alá veszi a „modernséget” és az úgynevezett modernizmust, s mindkettőt úgy igyekszik levezetni bizonyos történeti előzményekből, hogy közben megelégedezik nemcsak a társadalomról, hanem a modern technikáról is).

Granasztói Pál könyve egyik helyén az új fizikáról beszél s arról, hogyan hatott tér-elképzelésére ez az új fizikai világgép (mert egy építész számára elsősorban az alakítandó tér a fontos); s azt írja: „Képeletemben... az új világ betelepülő terét, tájait feszültség telítette — akárcsak a mágneses tereket is — az erő, az erővonalak, pályák feszültsége, és ez a tér szinte zsongott, miként a déli csendben, a napfényben izzó szigetfalusi kertünk zsongott a darazsak, dongók zümmögésétől, amely kertben ilyenkor hasonlóképpen mindig feszültséget éreztem. S még az is sajátos volt ebben a képben: az a derű, könnyedség, az a szinte törekeny báj, amit a legjobban szerettem mindig a karsú, kecses, fehér modern épületeken is — ezeket mindig úgy láttam, mint a földre, a gyepek zöldjére leszállt nagy, fehér pillangókat, egy eljövendő derűsebb és ártatlannabb világ előhírnökeit. Ugyanezt az eljövendő világot éreztem gyakran Bartók zenéjében is, és különös erővel egy ízben, amikor késő este budai lakásomban hallgattam a rádióban egyik vonósnyegyesét. Először csak azt éreztem, hogy végtelen magány szól belőle, egy lélek panasos hangja az úrből, a kozmikus térből, majd a zene vidámabb lett, és ugyanúgy zsongott, ugyanúgy feszült az erőtlől, mint a kertünk délben Szigetfalun, mint azok az érzetek, hálózatok az absztrakt képeken, a fizikai ábrák mágneses terein, és ugyanolyan könnyedén lebegve, mint a finom, vékony oszloplábakon álló új villák, ezek a fehér pillangók”...

Minden kor művészetének van selejtje, ami aztán kihull az idő rostáján: a „modern” művészetben is bőven van bővli. De nem minden modern művészet bővli; és az „igazi” valóban a mágneses erővonalak feszültségével, a napfényben izzó kert rokon zsongásával, kozmosz, természet és teremtő emberi tudomány-technika mely egységének ihletével táru, vagy legalábbis sóvárog „az eljövendő derűsebb és ártatlannabb” világ felé. Olyasformán, ahogyan Granasztói Pálnak ezek az egyszerű, póztalan, szerény mondatai próbálják megfogalmazni, úgy, hogy akiben van készség ilyen élményekre, megérti, és meg is világosodik tőle. (Rónay György)

SZÍNHAZI ŐRJARAT: Örök témák vándorlása korokon és izléseken át. — Valahonnan Kinából indult el a Turandot legenda és a „Krétaör” históriája is, bár az utóbbi könnyen azonosítható a kettévágandó gyermek Salamon királytól hozott itéletével s lehet, hogy éppen fordított utat tett meg a Közelkeletről a Távolveletre. A Turandot hercegnő históriáját Carlo Gozzi velencei író, Goldoni nagy ellenlábasa dolgozta föl fantasztikus vigjátékai, fiabái sorából, mintha csak a tengerek szárnyán, Marco Polo, a szintén velencei származású középkori nagy utazó meséi nyomán került volna a „tengerek királynője” városába ez a kegyetlenül véres história. A mű Schiller fantáziáját is megragadta, úgyhogy németre dolgozta át Turandot hercegnő párválasztási tragikomédiáját, aztán pedig operaszínpadon láttuk viszont Puccini álkinai zenéjével. S talán a mai ember számára leginkább így volt elviselhető a kegyetlen tragikomédia, a zene sejtelmes fátylaiba burkolva, véres ösztönöket dallamokba simítva, nagy kiállítás zenedrámaképen. Most Illyés Gyula magyarította és a merész kezdeményezések színpadán, a József Attila Színházban láttuk viszont, ahol bizony látványos kiállításról nem éppen lehetett szó és a mű pszichológiai szépségeinek kellett volna megnyerniök a csatát. A véreskező hercegnő azonban a ma emberből inkább viszolygást vált ki, nem pedig romantikus csodálatot. Közizlésünk és közszellemünk szerencsésen elfejlődött már ettől a vár-

kapukra emberfejeket kiszegező látványos kannibalizmustól és a mű előadása nagyon is vegyes hatást keltett.

Milyen más a „Kaukázusi krétakör” útja. Alig néhány évtizede megcsodálhattuk a Klabund-féle földolgozásban Bajor Gizit a kínai miliőben meg hagyott történet középpontjában. Akkoriban Kállay Miklós is átmentett európai színpadra egy japáni hősrégét „Roninok kincse” címmel, divatos volt fölszínes ismereteik mellé finomkodó napkeleti meséket tálalni föl a csodálatosan zenélő hangú törékeny művésznővel a középpontban. Szép Ernő „Azra” mesejátéka is ennek a divatnak és ennek a ragyogó színpadi stilizátornak köszönhetette szériasikerét. A „Krétakör” históriájában, nem hiába található meg alapötlete a Bibliában is, mélységes humánus rejtezik és így a téma sohasem válhatik meghaladottá, időszerűtlenné. Bertolt Brechtet, a nagy antifasiszta író is éppen ez a humánus kapta meg, mikor a zsarnokság elleni színpadi csatáiban témát keresett. Persze ő nem stilizálni akart, sem pedig látványos bódulatba nem akarta ringatni nézőseregét. Egyszerűen bátorságot akart szuggérálni nézőibe, hogy ne nézzék titlenül az elszabadult bestializmus dühöngését, hanem kiki a maga kis hatáskörében, akár egy elhagyott gyermek, akár egy fenyegetett fölött emberélet megmentésével szálljon szembe a rosszal és hirdesse az üldözött jószág és emberség kicsinyiségében is világokat megrázó diadalát. Dehogyan kellett neki a kínai miliő. Lázadni, lelkiismeretet ébresztetni akart. Első kísérleteiben is rögtön európai miliőre gondolt, de a téma romantikája mégis megkivánt egy kis folklorisztikus aláfestést. Így született meg azután többszöri nekiveselkedés után a „Kaukázusi krétakör”, a „Koldusopera” mellett Brecht legzsenedibb remekműve, amely az új Madách Színház szerencsés kézzel kiválasztott avatódarabja lett.

Micsoda áttételeken, parabolákon, fintorokon át teszi véresen és husunkbavágóan mai problémává Brecht az ősi, Salamon-királyi történetet? A szövetkezeti gazdálkodás kulturális lehetőségeit csillantja meg a hinni nem akarók előtt s egy istenhátamögötti kaukázusi kolhozfalú műkedvelőivel adhatja elő az örök emberi históriát. Lemond inkább minden diszletezési szemkápráztatásról, hisz jól tudja, csak így hat igazán az örökgyermek mézőközönségre: a gondolat ereje és a mese igazságalapja. S neki épp ezekre az eszközökre van szüksége, mikor az emberi gonoszság, butaság és lealjasodás falanxaival áll szemben. Egy kis emigráns avantgard színigazgató, aki a szükségből is erényt tud csinálni. Felesége nem tud idegen nyelvű szerepeket betanulni, amire külföldi bolyongásaikban egzisztenciálisan szükségük van. Beírja a „Mutter Courage”-ba a néma lány szerepét, aki dobveréssel riasztja az ellenség rátörése előtt az ostromlandó várost. A néma lány szerepe azóta számtalan színésznőnek adott színpadi bravúrra alkalmat. Szegény volt a bolyongó emigráns-társulat. A kolhozba helyezett műkedvelő-előadás kerete logikussá tette, hogy csak néhány színpadi jelzés pótolja a diszleteket, hogy két keresztbetett deszkafal havasi kunyhót vagy parasztházat jelképezzen, egy kapucska pedig palotát vagy templombejáratot. A kínaiak játszanak így színházat — még kevesebb eszközzel is — évezredek óta s itt a színésznek meg kell élnie mimikai készségéből, mozgás- és beszédtechnikájából, istenadta tehetségéből, s nem támaszkodhatik semmiféle hatásadászó póteszköze. Brecht tehát megcsinálta a visszakanyarodást a színjátszás ősi lényege felé s belőle érthetjük meg Kardos Tibor álláspontját is, aki a magyar dráma kezdetéhez számítja Temesvári Pelbárt és Laskai Özsövát azon karácsonyi és husvétii megjelenítő prédikációit is, ahol a dramatizált szöveget a betlehemi csillag, vagy a bölcső, a megfeszített Krisztus képmásának fölmutatásával tették színpadi hatásúvá. Brecht sem mond le tehát a prédikáló papot helyettesítő énekmondóról. A Brecht-féle Entfremdungsmotiv — elidegenítési motívum — eszköze ez az énekes is, aki állandóan érezteti velünk, hogy a színpadi játék itt csak illusztráció és nem akar a való élet látszatának igényével hatni reánk.

Színpadi puritanizmusának ellenszereként viszont bőségesen él a forgószínpad-adta lehetőségekkel, ami egy kolhozfalú műkedvelő színpadán nem éppen kézenfekvő. Ugyanazzal a szabadsággal él tehát a színpadi hatást illetően, mint a középkor misztérium-színpadainak három emeletnyi menny-föld és pokol-ábrázolásai, ahol néha csak egy létrácskán közlekedtek a limbuszban siny-

lődő ősatyák a mennybe, vagy az angyalok a föld felé. A technikai bűvészkedésekbe beféradt színházi közönség tapsol ennek a neoprimitívizmusnak, ha nem is mérhető le, hogy színjátszásunk fejlődése éppen ezen a nyomon fog-e továbbhaladni. Brecht azonban ezt irta s őt így kell játszani, annál inkább, mert Thornton Wildernél, Arbuzovnál és Arthur Millernél is bátrabb kézzel rombolta szét a konvencionális Európa-Amerika-i színpadi megjelenítés megmerevedett formáit.

A „Krétakőr” meséje majdnem mindnyájunk előtt ismeretes s így csak dióhéjban utalunk rá. Háború tör az arszágra s mint azt már Budai Ilona balladájából is ismerjük, a vagyonát, ékszereit, ruháit mentő hiú és szívtelen anya éppen a csecsemőjét hagyja el kincsmentés közben. A gyereket egy Gruse nevű cseléd lány találja meg, ő fut folyókon és hegyzakadékokon át a kormányzó né gyermekével, ő szenved érte személyes boldogsága árán is, mert vőlegénye is ledányának hiszi és eltávolodik tőle. Mikor azonban vége lesz az országot megpróbáló háborúnak, az özvegy kormányzó né csak úgy juthatna kivégzett férje hatalmas vagyonához, ha az örökségre jogot adó gyermeket visszaszerzi. Grusét elfogják, gyermekrablással vádolják, majd a népből származó Azdak nevű bíró elé citálják, aki ősi tanulságok alapján salamonilag ítél. Krétakőrt rajzolniak a földre s abból kell kivonnia az igazi anyának a gyermekét a nem igaz anya kezéből. Gruse, aki szívvel-lelkével hozzánőtt a gyermekhez, mind a két próbánál elereszti a kisfiú kezét, mert nem akar fájdalmat okozni neki s Azdak, az okos bíró neki íteli a gyermeket, mert a gyermek azé, aki szereti, táplálja, áldozatot hoz érte és mindenben csak a javát akarja.

A keretmeséből kifolyóan pedig — ahol két kolhozfallal pereskedik egy hajdan kecskelegelőül szolgáló, de most öntözhető területtől előlépő gyümölcsstermő völgy birtokaért — annak a falunak kell a győztesnek lennie, amely jobban, nagyobb gondnal, szeretettel és veritékkel műveli azt meg: tehát a vízgazdálkodásosnak.

Milyen ősi mese ez s mennyire maivá, problémáink egészére mutatóvá lesz Brecht földolgozásában. Az énekes szerepének beiktatásával, aki végigkíséri kobzos-dalával az egész előadást, lehet, hogy epikus jellegű is egy-egy pillanatra ez a formamegoldás, de dinamikáról aztán annál jobban gondoskodnak a viharzó események, amelyeknek a konferanszié jóvoltából csak csúcspontjairól értesülünk. S így a feszültség pillanatnyira sem lankad el, bár egyszerre intellektuálisan, több síkon is kell a nézőnek éreznie és gondolkoznia. Brecht különben a látványosságról sem feledkezik meg, mert az exotikus miliő hatását azzal is fokozza, hogy a nem őszinte emberekként beállított hatalmaskodókat és néptipókat álarcban lépteti föl. Ez az álarcos játék pedig újra megsejtet valamit előttünk az ősi mimoszok játéksztílusából s egyes konvencionális jellemeknek szuggesztív bábokként való szerepeltetése valami olyan dinamikát rejt magában, amelyről eddig kellő elképzelésünk nem volt.

Brecht darabjainak magyar megjelenítésével több színházunk próbálkozott már, de nem mindig kellő sikerrel. Ádám Ottóé a rendezői érdem, hogy teljesértékű Brecht előadással lepte meg az új Madách Színház közönségét. Minden ízében szuggesztív, minden szereplőjében meglepetést nyújtó színházat nyújtott. A szereplők élén Psota Irén, a kis, fanatikusan jó cseléd lány alakítója halad. Már a „Vihar” Ariel alakításánál megdicsértük mozgástechnikáját s most ismét feledhetetlenné tudta tenni a kaukázusi hóviharban menekülő leányt, aki körül nem is hull hó, de mi mégis hóvihart látunk kavargogni körülötte. Brecht szereplőinek énekelnie is kell tudni és Psota, aki a sanzonéneklésben is ugyanolyan reveláció, mint néhány évtizede Medgyaszay Vilma volt, Brechtet ezen a téren is kitűnően interpretálja. Játéka pedig szívemarkolóan egyszerű, belülről kivetítődő s teljes azonosulású a szereppel. Váradi Hédi a kormányzó né ellentét-pár szerepéből viszont éppen maszkos arcmerévséggel, kéz- és lábmozdulatokkal, stilizáltan hazugságot szuggesztáló sikkánásaival tudott karaktert formálni. S milyen kitűnően sikerült színpadi aprómunka a három parasztasszony szerepében Dajbukát Ilona vénséges vén anyókéja, Simor Erzszi belsőtartású hegyvidéki asszonya és a saját arcával és boszorkánymaszkjával egyaránt szuggesztív Soltész Annie. A férfiak élén Zenthe Ferenc Simon katonája volt a maga egyszerűségében kimagasló. Gábor Miklós hátatlan szerepét, az énekmon-

dót belső sugárzással töltötte el és hangvételeivel az egész mű egységes ritmusát tudta biztosítani. Alarcban is, realiztikus játékokban is kitűnő volt Ujlaki, Szénási Ernő és Márkus László. És dicséret illeti az álarcok pompásan karakterizáló mesterét, Berczeller Rudolfot, valamint a fordítás avatott verselőjét, Nemes Nagy Agnést.

Nem túlságosan illendő ugyan az összehasonlítás a másik kínai mesejátékkal, amelyet az annyira igyekvő József Attila Színház adott elő, de éppen az örök mese hívja ki belőlünk a korszerűség feszegetését a Turandot hercegnővel szemben. Van-e olyasmi az üres látványosságon, borzalmak halmozásán kívül ebben a Gozzi—Schiller—Illyés alkotásban, ami a ma emberét érdekelheti? Gozzit a látványosság és a főúri miliő ragadhatta meg a témában, Schillert a romantikus ármányszerelmű Adelmá alakja s az az ő korában még újságnak számító pszichológiai tény, hogy a szerelemnek vannak kegyetlenkedési motívumai is. Puccini operájában ki is tudott elégíteni bennünket ennyi. Mai kis színpadról azonban drámai műnek minden ízében elavult ez a nem is egészen Schiller-alkotás és a rémségek, hiábavaló ijedezések közben fölhangozó tirádák bizony untattak is.

Pedig a rendezés egy-két kisebb tévedés leszámításával pezsgő és eleven volt. Hiba inkább ott történt, ahol a *Commedia dell'Arte* figurák, bölcsek, orvosok, Pantalónok, Tartagliák és Brigellák szerepe az operetteskedés felé csúszott el. Maga az előadás néhány vezető szereplőjében azonban minden dicséretet megérdemel. Áll ez elsősorban Sinkovits Imre Kalaf hercegére, aki azt is éreztetni tudta, hogy ez a herceg a száműzetésben öt évig teherhordó volt. Zordságra hajló férfiasságába humort is tudott keverni, elszántsága őszinte, bátorsága könnyed és nem színpadi volt. Ha valamiért, miatta érdemes volt színrehozni ezt az elavult s prózai színpadon remélhetőleg többé föl sem támadó alkotást. A másik meglepetést Kertész Dezső tragikus játéka keltette. Mi még emlékszünk 1919-es prózai alakítására a *Candidában*, de azután hosszú időre elsofordta őt az operett. S most megint a kitűnő drámai színész támadt föl benne. Ráday Imre császára is tetszett, csak az alak túlságos elnőiesítése ellen lehet kifogásunk. Kállay Ilona Turandot hercegnője alkatiságában nem fedi mindig az alakot, sokszor külsődleges, de vannak kitűnő pillanatai is. Szemes Mari Adelmája — ez a távolkeleti Eboli hercegnő — szokványos Schiller alak és a kitűnő művésznőnek sokszor sikerül igazi léttel megtöltenie az alak rétori siránkozásait. S föltűnt még közöttük Velencei István fejlődő karakterizáló készségével is. Keresztény Mária Skirimája jól átgondolt és véghezvitt alakítás. Illyés Gyula fordítása szépen cseng a színpadon, csak éppen a szöveget kellett volna maivá gyúrnia, hogy az őt megillető sikert elérhesse. Egri István rendezése a szűk színpadon sok varázslatot produkál, de helyenként engedményeket tesz a tömegsikernek, ami nem válik hasznára az amúgyis törekeny színpadi lábakon járó látványosságnak. Erdemes a két fennebb tárgyalt darab előadását megtekinteni, mert Brecht mai jelentőségét éppen ebből az összehasonlításból fejthetjük meg a legjobban. S végül bocsánat a kritikus árva fejének, ha elfogultnak látszik, de be kell vallania azt is, hogy Schiller a Don Carloson és Stuart Márián kívül, ahol két királyi bestia vívja élethalálharcát, mindig bizonyos viszolygással töltötte el. (Poszonyi László)

KÉPZŐMŰVÉSZET. Vaszary János emlékkiállítás a Magyar Nemzeti Galériában — *Bordácsné* Haulisch Lenke szorgos gyűjtéssel előkészített rendezésében — megközelíthetőleg összefoglaló képet nyújt a híres dunántúli festőtirásznak erről az életében is már zseniálisnak tisztelt, de inkább félreismert, mint megértett kiválóságáról. Mindhármán — *Rippl-Rónai, Csók, Vaszary* — az életöröm megszállottai. Derűsen lebegnek a szenvedélyek és a végletek fölötte. Mindhármán a színek varázslói. S milyen sajátosan mások, egyéniek! Csók egyetlen, befejezhetetlen képen dolgozik hosszú életén át. Temérdek képe kísérelt csupán, gyürkőzés, hogy megörökítse a megállapíthatatlan pillanat szeretszikkázó káprázatát. Érzése szerint sosem elég csillogó, amit fest. Valóságot kergetve délibábót szorít. Eszményi dekorátor. Rippl-Rónai vaskosabb, prózaibb, mint maga a föld. És amikor már olyan egyszerű, hogy egy gyermek elneveti magát, naivul azt vélvén, tudna ilyen ő is csinálni, akkor árad képeiből az a

misztikus delej, ami végtelen titkokat sejdít. És Vaszary? Realista ő is. Tárgya a látható világ. És olyannyira személytelen, hogy alkotásai, a legkorábbiaktól a legkésőbbekig, elnyúlhatetlenül hitelesek. Soha nem volt öreg. Soha nem volt fiatal. Kornélküli az időtlen időben. Él a képein. Néz és lát. A szemei ragyognak és világítanak a színeiben.

Vaszary a valóság költője. Ezerszemű. Hogyan is tudná különben egybe tartani s megrögzíteni a végérvényes kiválasztás előtt sok-sok nézőpontból körülmenyesen megvizsgált, ellenőrzött témáját, hogy egyszerűnek, természetesnek hasson a képe? Rendkívüli a képzelőereje, éppen mert nem naturalista, hanem a legeszményibben realista festő, nem másol, hanem újraalkot és magának kell létrehoznia minden legapróbb összetevőjével együtt a valóság teljes illúzióját. A valóságért, ezért a felismert legnagyobb értékért keményen megdolgozik, az önsanyargatáig. Vaszary tudatos művész. Tudja, mit akar. Met szőn éles ésszel, szigorú önkritikával követi nyomon szilaj heveséssel csapongó képzeletét. És a meredek szélén bravúros önfegyelemmel álljt parancsol szépségkergető szenvedélyének. A forrón kigondolt, lázálomszerű látomásait hideg fővel kényszeríti formába. Minden igyekezete immár a gyönyörű megjelenés. Kifogyhatatlan leleménnyel váltogatja stílusát, hogy egyre tökéletesedő kifejezési eszközökkel közelítse meg az eszményt, a valóságot. Az ingerlő szép külső nála csak csalétek. A lényeg mögötte van, amit eltakar, de tévedhetetlenül ki sugároz. És ez a lényeg: megingathatatlan hite, hogy a művészete önzetlen szolgálat a megértőbb, emberibb életért. Az ifjúság lelkesedése ritkán téved. Rajongással csak olyan vezetőt követ, akiben vakon megbízik. Az ifjúság szeretete valósággal kiköveteli az akkori kormányzattól, hogy Vaszary katedrát kapjon a festőakadémián és amikor később félreállítják, a hívők csapata akkor is kitart rendületlenül mellette. „Ifjú szívekben...” ver tanyát már életében a művészete.

Izig-vérig magyar festő. Haláláig, megállás nélkül tanul. Iskoláit *Székelv* Bertalanán kezd, Münchenben folytatja. Párizsban már nincs kitől tanulnia, „de a környezettől, az iskola légköréből — mint feljegyi — magamba szívтам az értékes francia kultúrát”. Jellemző, hogy az akkori festőnővendékek bálványa, *Bastien-Lepage* hatását olyan hamar felváltja nála *Puviss de Chavannes* szemléiségének az ígérete. Eljut Spanyolországba is. És időnként, mindvégig, ellátogat Itáliába. Vonzza még az ég kékjénél, az olasz táj lobogó színeinél is jobban, *Leonardo* művészete. Őt érzi igazi mesterének. Az egyetlennek. Ő jentli a mértéket. Hozzá igazodik az igényével. Am, a külföldi utazásokat pusztán futó kalandoknak veszi, edző gyakorlatoknak, hogy megerősítse, megvilágosítsa hovatartozásának bizonyosságát. Mert csak magyar földön találja ott-hon magát. És nem kérkedik, egyszerűen az igazságot mondja ki, amikor megállapítja: „Világító, tüzes színeim fajunk sajátosságai.”

Belső parancsra alkot. Teremből terembe lépve, időrendi sorrendben fel-táruinak különböző stíluskorszakai. Nem újító, nem formabontó. Nem teremt iskolát. Festői modorának, színfelrakási technikájának, színkeveréseinek és színértékelésének roppant változatossága, a fekete és a fehér alapszínek cserélgetése, a kirívó ellentét a duzzadt, harsanó, telt színeknek húsos érzékisége és a hajszálvonalak közé lehelt halvány színeinek sejtelmes lelkisége között: nála sosem üres, feltűnést kereső hatásfokozás, nem felszínes kielégülés a cícomákban, a tartalmi mélységet megkerülő formákban, hanem elfogulatlan és érdektelen, szinte absztrakt igény, hogy hiteles krónikása legyen az átéléseinek. „A stílus — szavai szerint — az a titokzatos valami, ami a művészetet az élet fölé emeli, a művészet pedig felszabadítja a valóság nyűgétől, (nyilván, a naturalista ábrázolás nyűgétől, vagyis a másolástól!), képessé teszi arra, hogy a természetet elsősorban az érzésein át lássa és fejezze ki.” Könnyű ráismerni e változatok sugallóira. Nevek ötlenek fel, de korántsem úgy, mintha Vaszaryban, még korai időszakában is, netán epigont látnánk. Ettől a szereptől megkíméli őt hatalmas egyénisége s igazságszeretete. Épp az a körülmény, hogy annyiszor és oly sokféleképpen módosítja stílusát és ábrázolásainak a jellegét, hangsúlyozva, milyen részletet akar kiemelni a hatáskeltés irányítása végett, milyen gondolat, érzés, szándék, ötlet, vagy tanúság ragadja el a képzeletét, hogy cél-ját, a legtermészetesebb kifejezést a legillőbben, a legegyszerűbben és a leg-

tetszetősebben, esetleg a legmegrendítőbben érje el: mutatja és igazolja, hogy alkotásai a gyönyörködtetésen túlmenőleg voltaképpen a szem számára meg-elevenedő, elsőrendű dokumentumok, eredeti, helyettesíthetetlen és pótolhatatlan kortörténeti forrásművek.

Sokáig és többször kell szemlélnünk e képeket, mert kifogyhatatlan a mondanivalójuk és hívogató a szépségük. Felüldítenek, mert eggyéválík bennük költészet és valóság. Színei szípkorkáznak a fénytől, mintha önálló kép-szemmel néznének vissza reánk. És hogy mi ennek a varázsnak a titka? Akaratlanul elárulja maga a festő, amikor így vall: „10 éves koromban láttam egy rossz akvarellt. Valami vöröshajú embert ábrázolt. Az a különös, vörös szín egyre nyugtalanított. Csak az érdekelt. Azt akartam mindenáron kikeverni, utánozni heteken át. S aztán még sokáig. Álmomban most is kísért. Mintha mindig csak azt kerestem volna.” Mi egyéb ez, mint eszmény és valóság tükrözése a beteljesülésig, az egyesülésig? — Ha e gazdag életművön, most búcsúzóban, átsiklik a szemünk, mint különös, jellegzetes vonásokat, többek között, feljegyezhetjük, hogy szívesen festett borús és viharos tájakat, amelyek sokkal inkább mosolyognak, semmint haragosan elkomorodnak. Akár önálló, akár kompozícióba ágyazott portréi, csaknem kivétel nélkül komolyak, nem vidámak. Leányarcocskái meg egyenesen szomorkásak, félősek, tanácstalanok. Vannak témái, amelyeknek megoldásai örökérvényűek, monumentálisak. Ilyen a *Dürer* apostolképeire emlékeztető, keskeny, hosszú téglalapalakú vászonra festett, méltán híres „Szolgalegény”-e, a kötőféken vezetett tehénnel, mint kettős portré. Vagy a háborús képei, mint a „Vonuló foglyok”, „Katonák hóban”, „Orosz foglyok barakban”. Önmagukért beszélnek. Szükszavúak, döbbenetesen, felejtethetetlenül. Nehéz volna ráfogni, hogy vallási festő. De ha ilyen témához nyúl, őszintén felmutatva gyermeki hitét, nem tér ki a színvallás elől. De rejtekezve, szemérmesen fejezi ki legbensőbb érzéseit. Nem is a nyilvánvaló tárgyak és címük alapján vallási műveit érezzük hiteles vallási megnyilvánulásainak, hanem azokat a városrészt-, vagy életkép-remekait, amiknek fedőcíme egészen mást jelez, mint amit sugall. Ilyen a megszemélyesített ima hatását keltő „Szent Ferenc temploma Assisiben”, modern Madonna-képe, a látszatra teljesen világias „Anya gyermekével” és a legszebb, „A Pincio Rómában”, melyen a zajló élet, az örök *Ma*, harmóniába olvad az elmúlhatatlan örök *Jelen*nel. És hogy milyenek legvégső híradásai lebirhatatlan létszeretetről, a kényszerű elválásáról a rövid földi léttől és rendíthetetlen nyugalomáról, felkészülve az elmúlhatatlanra? Itt, ahol már minden tudás, sejtelem, várakozás: a bizonyosságnak, a beteljesülésnek visszfénye, kóstoló abból az ígéretből, hogy láthat, anélkül, hogy néznie kellene, itt, a művészi ábrázolás, a felülmúlhatatlan rajz- és festéstechnika nem is eszköz többé, hanem az anyagtalanná válás élő forrása: a pillanat elröppenő látomása, vízben tükröző lángból születve. Ilyenek mindenekelőtt a „Mezei virágok”, „Virágszedő”, „Nyugágyas nő”, „Szüret”, a késői akvarellek. És ide tartozik egy csodálatos képe, mely valóságosabb a valóságnál, mert annyira él, hogy szinte már valószínűtlen: „Tejivő gyermek”. Mosolygó szemű, rózsás leánygyermekarc, a nagy köcsög tejjel. Mely annyira tej, hogy szinte kicsordul. Ez a legszebb önarcképe. Úgy hat, mint szimbólum, mint a megállás nélkül újjászülető élet csodája. (*Haits Géza*)

Tíz éves Matisse Vence-i kápolnája. 1951 júniusában, tíz esztendővel ezelőtt szentelték fel s adták át rendeltetésének a délfraanciaországi Vence városka új kápolnáját. Vence gyönyörű kisváros Alpes-Maritimes megyében, Cannes és Nizza között; itt él korunk egyik legnagyobb festőművésze, *Marc Chagall* is.

A kápolna belső kiképzése teljes egészében *Henri Matisse*-nak (1869—1954), a francia festészet kimagasló mesterének tervei szerint készült el, az oltár, a tabernákulum, az oltáron álló bronzfeszület, a gyertyatartók, a miseruhák, az üvegfestmények éppúgy, mint a Krisztus keresztalának stációi, Szűz Máriát és Szent Domonkost ábrázoló, csempékből kirakott, grafikai jellegű fal-disztés. Matisse 1949-ben, 80 esztendőskorában kezdett hozzá — Couturier dominikánus atya felkérésére — a kápolna megtervezéséhez, s esztendőkön

keresztül minden energiáját a sokrétű feladat sikeres megoldására koncentrált. (A néhány esztendővel ezelőtt elhunyt Couturier-nek, Maritain jóbarátjának egyébként nagy érdemei vannak abban, hogy a XX. század egy sor nagy művésze, Le Corbusier, Léger, Picasso, Chagall s mások bekapcsolódtak az egyházművészetbe.) 1951. június 25-én történt meg Couturier jelenlétében a kápolna felavatása, ugyanezen a napon Vence új sugárútja Matisse nevét kapta.

Szép és érdekes az a rövid, de sokatmondó levél, amelyet az agg mester a kápolna átadásával kapcsolatban Rémond nizzai érsekhez intézett: „Excellenciás Uram, alázatosan átnyújtom Önnek a dominikánus nővérek Vence-i rózsafűzér-kápolnáját. Kérem Önt, bocsásson meg, hogy ezt a munkát — egészségi állapotom miatt — nem adhatom át személyesen. Ez a mű négy évi kizárólagos és állandó munkát követelt tőlem, és egész tevékeny életem eredménye. Úgy tekintem, tökéletlenségei ellenére, mint mesterművet. Bárcsak a jövő is megerősítené ezt az ítéletet. Bízom, Excellenciás Uram, az Ön nagy emberi tapasztalatában s bölcsességében — abban, hogy méltányolni fogja erőfeszitésemet, amely egy igazságkeresésnek szentelt élet eredménye.”

A művészettörténeti irodalom Matisse működése nagyszerű hatyúdalának tekintí a riviérai kápolnát, s nem Anton Henze az egyetlen („Neue kirchliche Kunst”, 1958, Paulus Verlag, Recklinghausen), aki a közelmúlt legjelentősebb egyházművészeti alkotásai közé sorolja. Tíz év nagyon kevés idő ahhoz, hogy az utókor véleményéről beszélhessünk, de olybá tűnik, a Matisse-alkotta kápolna a keresztény szellem és az új művészet egymásratalálásának egyik nagyfotosszerű állomása, Matisse hat évtizedes pályafutásának pedig méltó záróköve. „Ez a kápolna számomra végső célja volt munkában gazdag hosszú életemnek, kivirágzása és gyümölcse egy hatalmas, őszinte és nehéz fáradozásnak” — írja Matisse „az ő kápolnájáról”, megköszönve a sorsnak, hogy pályafutása végén kiválasztotta őt e nagyszabású munka elvégzésére.

Gadányi Jenő- emlékest. Gadányi Jenő festőművész születésének 65. és halálának első évfordulója alkalmából barátai és művészetének tisztelői március elején emlékestet rendeztek a Fészek-klubban. Gadányi munkásságát Pogány Ö. Gábor, a Nemzeti Galéria főigazgatója és Körner Éva műtörténész ismertette, Rácz István részleteket olvasott fel Gadányi esztétikai írásaiból, Létay Klára előadóművésznő a jóbarát Kassák Lajos Gadányiról írott versét és a költőnek is jelentős Gadányi néhány költeményét mondotta el.

Körner Éva előadása elmélyülten mutatta be Gadányinak, e magányos, csoportokhoz nem tartozó s életében kevés elismerést aratott művészünnének pályaképét. A művész természetelvtű festő volt, legfőbb ihletőjének a természet tekintette, de nem a szónak leszűkített értelmében. „A természet teljes kapcsolása a művészi ábrázolásból nem mondom, hogy helytelen, de óriási kifejezőerőtől fosztja meg azt.” Gadányit elsősorban nem a látványszépség foglalkoztatta, művészetének középpontjában a konstrukció és kompozíció primátusa állott. „A formai rendezés, a szerkezetesség jelenti a festészet lényegét” — írta a mester. Hátrahagyott naplójegyzeteiben sokat ír a színekről: „A vörös: életforróságot, hatalmas lendületet, akciót képes kifejezni. A kék: a végtelent, a nyugalmat, csendet. A sárga túlvilági fényerővel hat, az örök élet lüktetése. A barna: kietlenség, sivárság, elhagyatottság. A fekete: szonorikus, mély és fenségesen komoly, mint az orgonabugás. A fehér mindennel megfér, vidám és szomorú, üres és gazdag, minden és semmi egyszerre. A zöld az élet, a buja természet érzetét revelálja.” A művészetről Gadányi Jenő azt tartotta, hogy annak perspektívái „a biológiai világon túlhaladnak”, s hogy az „örök szellemi sugárzás”. Művészete megvalósította a maga elé kitűzött célokat, s munkássága utolsó periódusaiban már akkora művészi erővel, egy végtelenül eredeti egyéniség tolmácsolásában, magasan szárnyalva fejezte ki élményeit, hogy úgy érezzük: Gadányi Jenőt hely illeti meg az egyetemes műtörténetben is.

(Dévényi Iván)

ZENEI JEGYZETEK. (T a m á s A l a j o s : *Lacrimae Petri.*) Magyar Ferenc gyűjtéséből került elő egy a XVIII. század végén elterjedt vallásos népi ájtatosság szövegtöredéke (Rimócról), amelyet Tamás Alajos átdolgozott, kiegészített és megzenésített. A kórusra, zenekarra és basszus szólóra komponált mű. Virágvasárnap hangzott fel először az Országúti ferences templomban, a szerző vezényletével.

A költői szépségű szöveg azt az evangéliumból is jól ismert jelenetet bontja ki, amikor Péter a kakas harmadszori megszólalása után kétségbeesetten siratja meg önön hűtlenségét. A szöveg azonban mindezt nem a népdalok egyszerű nyelvére és közérthető világosságával fejezi ki, hanem balladai tömörséggel: oda- és visszautalások sűrű szövődékében. És Tamás Alajos éppen ezt a népballadai elemet emelte minőségileg magasabb fokra: a dráma világába. Eleinte talán maga sem sejtette, milyen nehéz és szokatlan feladatra vállalkozott. Hiszen a dramatikus szöveg önmagának megfelelő formát: vizuális zenei elemeket igényel, azaz operaszínpadra kívánczik, vagy — más esetben — drámai oratóriummal alakul, mint pl. Honegger mesteri tökéletességgel megkomponált *Jeanne d'Arc*-jában. Jelen esetben viszont mindkét lehetőségéről le kellett mondani, hiszen a templom nem operaház, a mű terjedelmének pedig liturgikus szabályokhoz kellett alkalmazkodnia.

Tamás Alajos egy harmadik utat választott, amikor a passió egészének mondanivalóját és hangulatát egyetlen kiragadott motívumba: Péter tagadásába és megbánásába tömörítette. Ugyanekkor azonban — éppen a kiragadott részlet kényszerű rövidsége miatt — kénytelen volt különféle utalások (emlékeztetők, szemlélődő betétek stb.) segítségével visszanyúlni a múltba: magyarázni, értékelni, sommázní. És ezekbe az epikus részekbe, a műfaj öntörvényénél fogva, nem tudta átmenteni a drámai elem állandóságát. (Egészen szerencsés kivétel a Pletyka-kórus, amely, noha játékos hangulatú, de mégis szuggesztív, nagyerejű részlet.) Természetesen, ha az egész népi dallamhagyományon nyugvó passió elkészül majd (hisz a *Lacrimae Petri* ennek egyik részlete), s azok a részek, amelyek most régebbi eseményre utalnak, tehát epikus jellegűek, történeti helyükre kerülnek, ez az ellentmondás önmagától oldódik fel. Már csak azért is érdeklődéssel várjuk egyébként az egész művet, mert ez a részlet is azt igazolja, hogy Tamás Alajos igen biztos kézzel kezeli és szerencsés invencióval éli újjá a népi dallamhagyományt, amely a többi között olyan remekműveknek lett inspirálója, mint Kodály Zoltán csodálatos egyházzenei alkotásai és Bárdos Lajos meg Harmat Artur világszerte ismert és értékelte kórusművei.

Nagyon érdekes és sok helyen magával ragadó az új kompozíció hangszerezése. Sőt, talán ennek a szilárd szerkezetnek köszönhető, hogy az előbbieken elemzett hangulati kettősség nem válik kibékíthetetlenül ellentmondásossá. Tamás Alajos jelentősen túllépett előző műveinek megoldásain és kiváltképpen a fúvós és ütőhangszerek lehetőségeit aknázták ki szerencsés kézzel. Különös figyelmet és elismerést érdemel a zárórész puritán megformáltsága, amely minden egyszerűsége mellett is Alfred Colling állítását igazolja. A nemes zenetudós ugyanis a keresztény zene történetét taglalva így sommázza annak legújabb fejlődési vonalát: „La fin de toute chose sainte est dans la joie” (azaz: minden szent dolog az örömben végződik). Nos, Tamás Alajos szintén ezt a következtetést szűri le műve végén és ezt a tanulságot szuggereálja hallgatóinak. És ez a konklúzió teljesen helyénvaló, hisz ilyesformán Péter tisztuló könnyei mögött a keresztáldozat megváltó és megbocsájtó tényét is érzékelhetjük.

A Kapisztrán kórusnak és zenekarnak meglehetősen kevés ideje volt az új mű teljes átélésére és feldolgozására. Teljesítményük mindazonáltal magas színvonalú, kiegyenlített volt. Különösen kitűntek a zenekari szólisták és a kórus tömören zengő alt-szólama. Péter szerepét Molnár Miklós hatalmas orgánával, hiteles átéléssel, bár itt-ott még operai színezéssel szívaltatta meg.

Osszegezésképpen megállapíthatjuk, hogy Tamás Alajos, a zeneszerző, *Lacrimae Petri* c. alkotásával döntő lépést tett előre életcélja, a népies indítású magyar passió felé. Mi, hallgatók és kritikusok a legnagyobb érdeklődéssel várjuk ezirányú munkálkodásának végső gyümölcsét.

(Japán karmester a Zeneakadémián.) Alig néhány héttel azután, hogy Takahiro Sonoda varázsos zongorajátékát ünnepeltük, másik honfitársa is eljött közénk, hogy a távoli Japán fejlett zenekultúrájáról tanúságot tegyen. Takashi Asahina zenekari estjére zsufolásig megtelt a Zeneakadémia, már csak azért is, mert a műsor japán mű (Akutagava három vonószekari darabjának) bemutatóját ígerte és mellette Mozart d-moll zongoraversenyét és Csajkovszkij VI. szimfóniáját. Akutagava zenekari darabja némi csalódást okozott, hiszen a nagy mesterségbeli tudással megkomponált mű semmi újdonsággal nem szolgált: hagyományos iskolán nevelkedett zeneszerző európai hatásokban bővelkedő alkotása csupán. De már eközben feltűnt a japán karmester kalligrafikus vonalvezetése, csodálatosan szép kifejező gesztusai és szuggesztív temperamentuma. És e kedvező benyomásainkat még elmélyítette Mozart versenyművének dirigálása közben. Régen hallottunk Mozartot ilyen légies finomsággal, ilyen kimunkáltan megszólaltatni. Pedig az elhangzott d-moll versenymű szerzőjének egyik legnépszerűbb és legismertebb zongoraversenye.

Keletkezésének körülményeiről meglehetősen keveset tudunk, csupán az öreg Leopold Mozart utal rá lányának írt bécsi levelében. „Tegnap (1735 február) 15-én — írja — megint hangverseny volt a színházban. Fivéred új nagy d-moll versenyét játszotta.” Aztán még egy kicsit feloldottabb, atyai büszkeséggel hozzátessi: „Mennyei élvezet volt.”

Valóban, Mozart ezidőját alakitott ki művészetében valami olyan tartást, amelyet mennyeinek lehet nevezni. Szenvedés és feloldás dialektikája jellemzi ezt a magatartást s a d-moll zongoraverseny tragikus indulását is hasonló alapállás színezi kifenyésedő dúrrá az utolsó tételben. E megvigasztalt, fellélegző műformát elsősorban a zeneköltő megváltozott életkörülményei magyarázzák. Mozart ezekben az években aratta nagy bécsi sikereit, ekkor komponálta a nagy c-moll szonátát, még két másik zongoraversenyét és a Haydnnak ajánlott vonósnégyes-sorozat utolsó három darabját. És mindjárt hallgassuk meg, hogyan vélekedett viszont Haydn Mozart művészetéről. „... Isten színe előtt kijelenthetem önnek — mondja L. Mozartnak —, fia a legkiválóbb zeneszerző, akit személy vagy név szerint ismerek. Ízlése van és azonkívül a legnagyobb zeneszerzői tudása.”

Japán vendégünk ebben az ízléses kimunkáltságban követte leghívebben a bécsi mestert. Kicsit ugyan letompította a zenekar fényét és túlságosan előtérbe állította a zongorát, de ezt a megoldást is hitelesnek éreztük. Antal Imre, a versenymű szólistája, éppen ebben a kiemelkedő helyzetben igazolta nagyra hivatott tehetségét és tudását. (Szeretnénk azonban megkérni, hogy más káncenciákat játsszék, mert a jelenlegiek kirívóak és nem is túl szépek.)

Végezetül Csajkovszkij Pathetikus szimfóniáját vezényelte Takashi Asahina — nagyon érdekesen. Szinte a végletekig túlozta a mű romantikus elemeit, ezért aztán az első tétel sejtelmes alaptónusát unalmasnak, a harmadik tétel hatalmas fokozását pedig démonikus őrjöngésnek éreztük. Lehet, hogy Japánban az ilyen és ehhez hasonló megoldások ragadják meg jobban a közönséget, hozzánk azonban közelebb áll a hagyományos iskola interpretációja, amely a feltörekvő ember és az élet harcát állítja a mű középpontjába. Mert ilyesformán az utolsó tétel halált szimbolizáló elhanyaglatlása szerves része a mű egészének és nem tűnik öncélú kinövésnek.

(Kósa György: Laodameia) Kósa György zenei életünk egyik legszimpatikusabb alakja. Sokan emlékeznek még nagyszerű Bach-„délutánjaira”, amikor eljátszotta az egész Wohltemperiertes Klavier, vagy egy-egy új művének nagysikerű bemutatójára. Művei, különösképpen dalai, az új magyar zenei természet igen jelentős alkotásainak számítanak. Különösen érdekes, hogy Kósa György volt az egyetlen, aki Bartókot az irreális mítikus világba is követte. (Gondoljunk Bartók Zenéjének misztikus hangulatára, vagy a Cantata Profanára.) Kósa alkotásainak legjavában mindig érezni bizonyos elvonatkoztatást, nem menekülést, inkább töprengő, tétova keresgélést. És ez nemcsak érdekessé, hanem mindig feszültté, nyugtalanítóvá teszi kompozícióit. És ez különösképpen érződik a Babits-versre komponált Laodameiában. A költő is, a zeneszerző is eljutna oda,

Hol körbe kerül a Styx vize hétszer
 s ugat a kapunál háromfejű eb,
 hova senkise jut soha kétszer:
 a legszebb s a legközelebb,
 hol az árnyban az árnyak álmai járnak,
 hol a vágyra a vágyak vágyai várnak,
 ahol álmokról álmodnak az álmok,
 van-e létezőbb hely s léttelenebb?"

s aztán zenében megismétlődik a befejező, csodálkozó kérdés: van-e létezőbb hely s léttelenebb? Szerencse, hogy amit Babitsnál már kissé öncélúnak érzünk, az Kósánál megtelik színes zenekari elemekkel és egyre hatásosabb, félelmetesebb kórusrészletekkel. Expresszionista zene ez, de több is: a XX. század emberének töprengő, megoldást kereső befeléfordulása. És ez emeli Kósa zenéjét hiteles kortörténétté.

Örültünk a ritkán hallott mű megszólalásának és kíváncsian vártuk Róza Fajn szereplését is Mozart: A-dur hegedűversenyében. (Annál is inkább, mert a kitűnő szovjet művész nő David Ojsztrah tanítványa.) Nos, várakozásunk csalódássá változott. Mert mind a Bartók Béla nevét viselő kamarazenekar, mind az Udvardy kamarakórus nagyon gyenge teljesítményt nyújtott. Kár, mert a tehetséges vendégművész és a pompásan megkomponált Kósa-mű több fáradtságot, több előkészületet érdemelt volna.

(Hangversenyekről — röviden.) A Filharmóniai Társaság zenekara, a belga vendég-karmester, André Vandernoot vezényletével terjedelmes műsort játszott végig: első felében klasszikusokat, Mozartot és Beethovent, a második részben a tegnap modernjeit: Richard Strausst, Debussyt, Ravelt. Beethoven III. Leonóra nyitánya szép és mutatós volt, a különben sem jelentős fiatalkori Mozart-művet (A-dur szimfónia) azonban mintha a karmester is, zenekar is ünta volna. Strauss, Debussy, Ravel talán közelebb áll Vandernoot szívéhez: a Don Juan, a Faun délutánja és a Daphnis és Chloé (a második) — kivált az utóbbi kettő — megérdemelten aratott sikert.

Nagy, és régi pesti szereplése, lemezei és híre alapján indokolt várakozás előzte meg a kiváló lengyel zongoraművész, Halina Czerny-Stefanska föllépését. Szóló-estjén Chopin-műveket játszott, zenekari estjén ugyancsak Chopin e-moll koncertját szólaltatta meg. Az elsőn, kivált az elején — sajnos ezúttal is a zeneakadémiai székek recsegtetése és a közönség fegyelmetlenül izgésmozgása között — egy kicsit fáradtnak látszott, hogy azután fokozatosan fölengedve végül a huszonnégy prelűd élményi előadásával ajándékozzon meg. Játékának finomságát, valóban chopini jellegét élvezhettük zenekari estjén is (bár mintha zenekar és szólista közt nem mindig lett volna föltétlen összhang).

Hogyan kell Chopint játszani? — erről az utóbbi időben sok vita folyt. Az eszményi előadás, úgy véljük, az, ahogyan maga Chopin játszáná a műveit; s ez aligha volna azonos a mai ún. objektív iskola modorával, már amennyire egykorú dokumentumokból, beszámolókból Chopin játékáról tudunk. Érzelem és értelem, odaadó líra és virtuóz fölénny olyan egyensúlyt, ami magának Chopinnak a „stilusát” jellemezhetne, mai interpretátorai közt alighanem Czerny-Stefanskának sikerült a legjobban megközelítenie; ő ma a „legchopinibb” Chopin-játékos.

A Magyar Állami Hangversenyzenekar április 6-i estjén első számként Láng István három tételes Concertójának bemutatóját hallhattuk. Tehetséges szerző érdekes műve, mely útkereső bátorsága miatt akkor is nagyobb elismerést érdemelt volna a közönségtől, ha nem volna olyan arányos, erőteljes és tartalmas mű, mint amilyen.

A „hűvösebb” kezdet után a közönség is belemelegedett, amikor Enrico Mainardi, a világhírű gordonkaművész Schumann Gordonkaversenyét szólaltatta meg. A művet szerzője 1850 körül komponálta, akkor tehát, amikor első jelét érezte később elhatalmasodó elmebajának. A gordonkaversenyen is érezni itt-ott a rémületes kór nyomait: hatalmas, széles ívelésű nekifutásokat unalmas variálgatások, fájdalmas megtorpanások követik. Érezni, hogy Schumann nem csak alkotott már, hanem heroikusan újra élte önmagát, még egyszer, utoljára.

Mainardi valóban minden elismerést megérdemelt varázslatosan szép és hiteles játékaért. A Hangversenyzenekar is nagyszerűen szerepelt, a karmester, Fejér György pedig Mendelssohn tündéri Olasz-szimfóniájának remekbeszabott előadásával aratott megérdemelt nagy sikert. (Rónay László)

FRANCIS BACON EMLÉKEZETE. Most ünneplik az újkor hajnalának egyik legnagyobb szellemét, Francis Bacon-t, aki négyszáz évvel ezelőtt: 1561. január 22-én (?) született, mint az előkelő Lord Nicolaus Bacon, angol királyi pecsétőrnek második fia. A modern idők hatalmas fellendülésének és haladásának látnokát és előharcosát ünneplik benne. A középkor alkonyán jelenik meg, amikor már dereng az újkor hajnala. A két világ mezsgyéjén bele tud nézni a lemúlt világ életébe, a cambridge-i Trinity College-ben megismerkedik a régi aristokratai iskoláztikával, melyet éles eszével csakhamar felfog, de szívében már ekkor elfordul tőle — mint később titkárának, Rawleynek megvallootta —, mert ez a filozófia csak vitatkozásokban merül ki, ám az élet tevékenységére meddő hatást gyakorol. De saszeme bele tud nézni a kezdődő új világba is, látnoki szelleme megpillantja annak napsütéses, ragyogó útját és pillanatra sem habozik ezen az úton megindulni.

Bacon magával hozza a középkor tudásvágyát és fanatikus hittel hirdeti, hogy a föld meghódítása és benne az ember boldogsága a tudástól függ! A tudás hatalom, mellyel a szebb jövőt meg lehet alapozni. Mély lelkesedéssel tölti el korának első tudományos sikere, a könyvnyomtatás, a puskapor és az iránytű feltalálása, ami olyan perspektívát nyit lelke előtt, mely fanatizmussal a jövőbe vetett bizalommal tölti el. Az újkor nagy haladásának, a kultúra és technika fejlődésének képe kiszíneződik képzeletében és megjövendőli azokat a hatalmas modern találmányokat, a tudomány új vívmányait, melyek a jövőben előbbre viszik az embert.

Ennek az új kornak nemcsak látnoka, hanem előmunkása is akar lenni. Szilárdan tartja az elvet, hogy nem a régi tudományok, hanem az új tudományos módszer útján valósulhat meg mindez. A régi tudás csak fogalmakkal dolgozott — tanítja —, az újnak ellenben a természethez kapcsolódni kell fordulnia. Az új tudományos reform, az „Instauratio magna”, a tapasztalati módszer, az indukció által valósul meg. A skolasztika — mondja Bacon — nagyon elhanyagolta a tapasztalati megismerést, e ezért meddő maradt. Az új módszer a tényekből, a természet jelenségeinek megfigyeléséből indul ki és jut el a természet törvényeinek megismeréséig. Ennek a megismerésnek útját vázolja fel a *Novum Organon* című művében, melynek már a címe is az Aristoteles logikájától való elfordulást fejezi ki. A dolgokat úgy kell venni és megismerni — tanítja —, amint vannak, csakis akkor találjuk meg az új természeti törvényeket, melyek az emberiség és a kultúra fejlődésére érvényesíthetők. Ennek az új világnak akar ő munkása lenni műveivel, tudományával.

Bacon a filozófia mellett jogot tanult és a közéletben, a politikai érvényesülés útján kereste boldogulását. Fiatalon lett koronaügyész, ügyes és diplomatikus forgolódásai révén megtalálta az utat a felső körök felé. Majd a parlament tagja lett és most már gyorsan haladt a rangok és címek létráján felfelé. Ebből az időből való *Letter of Advice to Queen Elizabeth* című írása, amikor még élt Stuart Mária, E művében azt ajánlja a királynőnek, hogy vallási kérdésekben ne intranszigenz módon járjon el, hanem taktikával; a régi hitűek ellen mérsékelt, toleráns magatartást tanúsítson, elegendjék meg egyelőre az új alakulások vallási szabadságának biztosításával. Az idők majd ügyis kezére játszanak a katolikusok rovására. Tanácsolta ennek megfelelően a felsőbbbségi eskü szövegének módosítását is a megjelölt cél érdekében. Ám a parlamenti képviselők privilégiumainak megcsorbitása kérdésében szembekerült a királyné tetszésével, meg, úgy látszik, a parlament egyes tagjaival is.

Igy történt, hogy a parlament eljárást indított ellene. A vád az volt, hogy mint lord-kancellár egyes szabadalmak engedélyezése körül, mint legfőbb bíró pedig egyes perekben megvesztegethető volt. Bacon elismerte, hogy tényleg fogadott el pénzt az érdekeltektől, de azzal védekezett, hogy csakis a döntés után, mint ajándékot, ez tehát semmiképpen sem befolyásolta határozatait. Az ítélet mégis elmarasztaló volt. Megfosztották állásától, 40,000 font pénzbírságra

kötelezték és börtönbüntetést róttak ki reá. A közvélemény azonban nem fordult el tőle teljesen, hiszen abban az időben szokás volt, hogy sikeres perek vagy engedélyek elnyerése esetében ajándékot adnak a bíráknak vagy hivatalvezetőknek. A király kegye nyilván erre való tekintettel egy-két nap múlva már kiszabadította a Towerből, de Bacon egészen visszavonult a nyilvános működéstől. Öt év múlva halt meg, 1626. április 9-én, váratlan meghülés következtében, amit egyik tudományos kísérlete következtében kapott. Egy kakast tömött ki hóval, hogy megfigyelje, mennyire késlelteti a hideg a rothadási folyamatot.

Az újkor hajnalának e nagy prófétája és gondolkodója a vallás kérdésében — ami bennünket még közelebről érdekel — igen érdekes elveket vallott. Közmondássá vált alapelve: „*Leves gustus in philosophia movere fortasse ad atheismum, sed pleniores haustus ad religionem reducere*”, vagyis: „Felületesség a bölcseletben lehet, hogy ateizmusra vezet, de alaposabb elmerülés benne visszavezet a valláshoz” (*De dignitate et augmentis scientiarum*, I. 5.). Ellen volt minden elfogultságnak és vallási vitának. Hagyjuk a vallást érintetlenül, vallotta, s ne keverjünk bele tudományt, mint a skolasztikusok, mert ez hitetlenségre vezet. De megfordítva is, a vallást se vigyük bele a tudományokba, mert ez meg képzőlgésekbe sodor. Ő maga Isten létét vallotta, úgy vélekedett, hogy ez a kinyilatkoztatásból világos. Szerinte azonban az emberi ész is eljuthat Isten létének felismerésére. A kereszténység sajátos tanításait értelemmel felfogni és igazolni nem lehet, ezért a hitet el kell választani a tudástól. De Bacon elfogadta annak lehetőségét is, hogy az igazság lehet kettős: valami lehet a hit szerint igaz, de a tudomány szerint téves, vagy megfordítva is. Ennek a „kettős igazságnak” feltevését a katolikus gondolkodás, mint tudjuk, nem fogadja el.

A múlt század elején érdekes ötlet azonosította Bacont Shakespeare-rel, aminek alapjául a *Hamlet* előadásainak plakátjai szolgáltak. Az első példányok ugyanis a zínárab írójának őt tüntették fel, Shakespearet pedig rendezőnek nevezték. A későbbi plakátok azonban már csak mellesleg említik Bacont, míg végül csak Shakespearet mondják a darab szerzőjének. Bármi legyen itt az igazság, bizonyos, hogy Francis Bacon jelentősége és nagysága nem a drámaírás terén, hanem a tudományok új alapra helyezésében domborodik ki.

Bacon annyira bízott az emberi ész erejében, hogy ezt nagyhatalomnak mondotta: „*Tantum possumus, quantum scimus*”, akkora a hatalmunk, amekkora a tudásunk! E hatalomnak apoteózisát rajzolja meg *Nova Atlantis* című utópisztikus művében, melyben egy távoli sziget titkát írja le, ahol tudósokból álló társaság alkot államot. Ezen a szigeten valósul meg Francis Bacon álma, a boldog újkor, ahol a tudás uralkodik, a tudomány az élet vezérlő csillaga és az emberi boldogság forrása.

Mindenesetre Francis Bacon az az úttörő elme, aki a középkor és az újkor küszöbén megsejti, meglátja s egyben elő is készíti a későbbi idők kulturális és társadalmi, valamint szézületes tudományos és technikai haladását. Valóban megérdemli, hogy születésének négyszázéves jubileuma alkalmából az egész emberiség hálával adózzék emlékének. (*Erdey Ferenc*)

„KRISZTUS PILÁTUS ELŐTT.” Idén 80 éves *Munkácsy Mihály* világhírű festménye: a „*Krisztus Pilátus előtt.*” Művészi ereje teljében, 1881-ben festette a nagy magyar mester a párisi Sedelmeyer műkereskedő megbízásából. Az évforduló alkalmából nehéz lenne valami lényeges újat írni erről a nagyszerű alkotásról, hiszen már keletkezése korában köteteket kitevő kritikák jelentek meg róla. Ezért a következőkben csak arra szorítkozunk, hogy a korabeli magyar sajtóból felelevenítünk egy csokorra való érdekességet, „ami a művészettörténetből kimaradt”.

Munkácsy Krisztusáról az első hazai hír 1881 közepe táján bukkant fel. E szerint a képet a párisi Sacre Coeur templom számára akarták megvenni, de Munkácsy nem egyezett bele az eladásba: „attól félt, hogy a templom a forradalmi negyedben építve, az sok mindenféle esélynek van kitéve, s meg akarta menteni képét az ilyen esélyektől”. A bécsiekben nagyfokú irigységet keltenek a kép párisi sikeréről és Munkácsy népszerűségéről érkező híradások.

A bécsi sajtó gúnyos hírokat penget: „A francia koronagyémántokat csak akkor fogják eladni, ha Munkácsy már kiválasztott magának néhányat saját használatára... A „Krisztus Pilátus előtt” című képpel más terv van. Elpusztíthatatlan templomot építenek számára aranyból, jáspisból és lápis-lazulból, ebben oltárt emelnek Munkácsynak, Grévy áldozatot mutat be...”

De a gúnyos tréfalkozást egyszeriben felváltja az elragadtatás hangja, mihelyt meg is látják a képet. A tulajdonos műárus ugyanis világkörútra indítja a képet, s az első állomás éppen Bécs. 1882 első hónapjaiban van itt kiállítva, s ekkor már azt olvashatjuk, hogy „a bécsieket valósággal lázba ejtette, folyvást egész tömegek látogatják, s a festmény este villamos világítás mellett is látható”. A királyi pár is megtekintette a festményt, s most már csak egy-két irigykedő bécsi festőművész ironizál. Makart például egy estélyen így szónokol: „Uraim! Éjnek kell lennie, hogy Friedland csillagai ragyogjanak. Úgy látszik, hogy némely kollégánk már nem tud villamos világítás nélkül színezésre szert tenni.”

Magyarországon pedig — jellemző módon — tüstént bizottság alakul a házajába látogatóba készülő művész ünnepélyes fogadtatására. Hiszen miután a világ felfedezte Munkácsyban a nagy művészt, a kiegyezésez Magyarország is szívesen felfedezi benne, hogy magyar. Február 17-én érkezett meg Munkácsy feleségével Budapestre. Ugyanakkor jött meg az „annyit emlegetett festménye is, melyre nézve mind határozottabban nyilatkozik a vélemény, hogy a képzőművészet legnagyobb remeke”. A képet a „sugár-úti” műcsarnokban állítják ki, alkotóját pedig igazi „magyaros” agyonzsúfolt ünnepeltetésben részesítik. Az „indóházban” a képzőművészeti társulat, a zenede küldöttsége, az egyetemi ifjúság s tisztelőinek sokasága fogadta. A főváros közgyűlésén díszpolgárrá választják, miután előzőleg az asztalos-ipartársulat már megválasztotta dísztagul, mint volt asztalost. Egy vasárnapon délelőtt ment végbe a koszorúk és díszokiratok átadása a műcsarnokban, ahol a művészt a képzőművészeti társulat nevében Ipolyi Arnold püspök üdvözölte, s Keleti Gusztáv olvasta fel a művésznek által aláírt emlékiratot. Következett a különböző ezüstkoszorúk átadása, este pedig az egyetemi ifjúság fáklásmenetet rendezett. Másnap bankett volt a Hungáriában, este jelmezes estély a műcsarnokban (a kiállított kép termében!), ahol is Munkácsy Rembrandt jelmezében jelenet meg. A népszínház díszelőadásokat rendez Munkácsy tiszteletére; színrre kerültek: A szép asszony kocsisa, Igmándi kispap, Árva Zsuzska...

A képzőművészeti társulat Hungária-beli díszlakomáján az első felköszöntőt ugyancsak Ipolyi Arnold püspök mondotta, de beszélt Trefort kultuszminiszter, Kammermayer Károly polgármester és Jókai is, s kiosztottak két alkalmi költeményt is, az egyiket Tárkányi Béla kanonok írta „Venite adoremus” címmel, a másikat Szász Károly református püspök.

Fényes bankettet rendezett a Nemzeti Kaszinó is. Itt Károlyi István gróf volt a főszónok. Munkácsy megköszönte, „hogy egy művészt, ki nem dicsekedhetik ösökkal, magas körökben ily magyar szívélyességgel fogadtak”. — Radvánszky Béla báró megnyugtatta: „Aki ősei közé Rubenst, Rafaelt, Rembrandtot, Murillót számítja, annak családja igen régi”.

Az akkoriban valóban nehezen megbocsáthatónak tűnő családi csorbát egyébként a király már előzetesen sietett kiköszörülni: magyar nemesség adományozásával. És mint hazánk feudális visszamaradottságának külföldi hírére jellemző adatot érdemes feljegyezni, miként kommentálták ezt az eseményt a francia sajtóban. Az egyik francia lap azt írta, hogy Munkácsy báróságot kapott, mire a „Gil-Blas” lap így „helyesbített”: „Ferenc József király nem adományozta ugyan Munkácsynak a báróságot, de egyszerűen visszahelyezte őt ama méltóságába, mely őt születésénél fogva megillette. A nagynevű művész fia Munkács vára volt urának, Munkácsy bárónak. Az atya meghalt, mielőtt ő megszületett volna, és midőn a világra jött, anyjának bűnrészességével a rokonok eltitkolták a gyermekét. Munkács várában egy asztalosnak adták át; szülei ismeretlenek lévén, ő a születési anyakönyvbe egyszerűen Mihálynak volt beírva. Mikor aztán világot látni ment, társai születési helye után Munkácsy Mihálynak nevezték el, és a fiatal asztaloslegény véggképp el is fogadta e nevet a nélkül, hogy sejtette volna, hogy ez őt törvényesen megilleti. A bű-

nők egyike ezelőtt két évvel halálos ágyán elárulta a titkot, és miután a bírói vizsgálat kiderítette a tények valódiságát, Munkácsy Mihályt visszahe-lyezték a bárói méltóságba, amely őt születésénél fogva megillette, egyúttal visszakapta Munkács várának, ősi családi fészkeének uraságát is, hova ő ezelőtt néhány napja fényes bevonulását tartotta, jobbágyainak lelkes ovációi közben."

Mindebből annyi volt igazság, hogy Munkácsyt szülővárosa, Munkács, is meghívta, s itt is fejedelmi fogadtatásban volt része. Érkezését azzal is meg-ünnepelték, hogy Literáty képviselő, az ünnepélyek főrendezőjének közben-járására e napok alatt szünetelt az adóvégrehajtás. A munkácsi díszlakomán Jókai mondott pohárköszöntőt: „Mint hajdan a názáretbeli világuralkodó a sze-retet vallását hirdette, úgy hirdetjük mi a testvérszeretet politikáját, és ahogy az győzött, fog győzni ez is. Róma elpusztult s Pilátus emlékét az a pohár víz tartá fenn, amellyel kezét megmosta, de a testvérszeretetet világalkotó politiká-ja megmarad, mert az államférfi bölcsességével, a költő tollával s a festő ecse-tével küzd érte". A művész szülőházát emléktáblával jelölték meg, melyre Szász Károly disztichonját vették: „Honszerző Árpád e helyütt pihené ki nagy útját, — Sas szeme itt villant ősi hazája felé; — Itt született Munkácsy Mi-hály, innen kele útra, — S új eszményi hazát hódíta lángécsete".

A fővárosban is még tovább folytatódtak az ünneplések. Majláth György országbíró ünnepi fogadásán Liszt Ferenc bemutatta legújabb zeneművét: „Ün-nepi hangok Munkácsy tiszteletére." Lakomát adtak még: Andrassy miniszter-elnök s az országgyűlés. S valószínűleg mindez még folytatódott volna, ha Munkácsy a további farsztó ünnepeltetés elől március 1-én vissza nem me-nekül Párizsba.

S miközben az alkotót ünnepelték, a tömeg özönlött a kép megcsodálásá-ra. Naponként háromezernél több volt a látogatók száma. A tolongás oly nagy volt, hogy egy este a kép előtti korlátokat is széttörték, s rendőri karhatalmat kellett igénybe venni a rend fenntartására. Az egy teljes hónapig tartó kiál-lítási idő alatt a képet 100.000-nél többen tekintették meg. A belépőjegyekből az összes bevétel 38.422 forint volt s még mintegy 3—4 ezer forint az eladott fény-kepekből; ebből 10.983 forint illette a képzőművészeti társulatot, holott az évi költségvetésében a műcsarnok tiszta jövedelme mindössze 4000 forintra volt becsülve. Adóra 1400 forint ment el.

A kiállítás közben mozgalom indult az iránt, hogy a képet a magyar ál-lam vásárolja meg: Kovács Zsigmond veszprémi püspök volt az első, ki e célra a Pesti Napló szerkesztőségéhez 1000 forintot küldött, őt Wahrmann Mór követte hasonló összeggel. Maga Trefort kultuszminiszter lépett az ügyben ösz-szeköttetésbe Sedelmeyer műárússal, de a távirati válasz elutasító volt: „A nagy képet semmi áron sem szándékozom eladni." Jövedelmezőbbnek ígérke-zett a kép további utaztatása. Március 21-én a képet le is szeltek, különleges fahengerre csavarták s nagy ládába csomagolva elszállították külföldre. Lá-dástól 30 mázsát nyomott, s 400.000 forintra volt biztosítva.

Munkácsyt annyira meghatotta az itthoni szíves fogadtatás és a kép ha-talmas közönség-sikere, hogy hálából a kiállítás után saját személyét megillető jövedelmet festészeti ösztöndíj alapítására fordította. Párizsból levelet intézett a képzőművészeti társulat igazgatójához, Perla Kálmánhoz, s ebben bejelen-tette: „Hogy hálámnak némi kifejezést adjak, elhatároztam, hogy a következő 10 évre két, évenként 6—6 ezer frankból álló ösztöndíjat tűzök ki..."

A kép pedig tovább folytatta világhódító körútját. Két teljes évig Angliá-ban volt kiállítva, itt 160.000 forintot jövedelmezett, s ezen felül a párisi Waltner által készített kitűnő rézmetszetéből 600.000 forint értékűt vásároltak meg. Ezután következett még a németországi kiállítása, s végül 1884-ben a fila-delfiai John Wanamaker nagyáruház-tulajdonos 120.000 dollárért megvásárolt tulajdonként Amerikába került. Hosszabb amerikai körút után a filadelfiai áruház legfelső emeletén nyert elhelyezést a későbbi eredetű másik világhíres Munkácsy-képpel, a Keresztre feszítéssel együtt. 410x630 centiméteres terjedel-mével egy egész falfelületet foglal el, s csak a húsvéti időszakban teszik hoz-záférhetővé az áruház vásárló-közönsége számára. Mindenesetre megfelelőbb

helyet érdemelne, mert itt a belőle kiáradó vallásos áhítat kellemetlen üzlet-szaggal vegyül.

Erdemes még megemlíteni, hogy a harmincas években Boldizsár István festőművésznek, a Wanamaker-család személyes ismerősenek kezdeményezésére mozgalom indult, hogy Budapestre szállítsák s itt újból kiállítsák a nagy Krisztus-képet. A tulajdonos-család, melynek egyik hölgytagja Magyarországon is megfordult, ehhez ellenszolgáltatás nélkül hozzá is járult volna, végül is azonban bürokratikus nehézségen múltott, hogy a terv nem válhatott valóra.

(Kunszery Gyula)

XIV. SZÁZADBELI GYŐRI KÓDEX A KREMSIERI KÖNYVTÁRBAN.

Köztudomású, hogy a török háborúk és szabadságharcok után a Mátyás-kori négy millióról másfél millióra apadt Magyarország lakosainak száma. Az elnéptelenedett Nagy-Alföldön a mohácsi vész előtt a falvak épp oly sűrűn sorakoztak egymás mellé, mint a Dunántúlon. Temes megyében 22 város, 990 helység, Bács megyében 16 város, 316 helység, a tőle különálló Bodrog megyében 12 város, 213 helység volt.¹ És ez az országépítő nép a tudományok mezején sem maradt el más országok fiai mögött. Csak Dunántúl nyugati részéből, Győr, Moson, Sopron, Vas megyéből 1526-ig ötszáznál több diák tanult külföldön az egyetemi anyakönyvek bizonyossága szerint.²

Ennek a tudományseretnek, könyvmegbecsülésnek egy ismeretlen győri emlékére hívom fel itt néhány szóval a figyelmet. Az olmtüzi érsekség krem-sieri könyvtárában van egy hártyalapokra írt és gyönyörű rajzokkal díszített kódex. A betűk formája és a rajzok stílusa a kódexszakértők bizonyossága szerint arra vall, hogy ez a könyv a XIV. század elején készült, mert vonalvezetési technikája szoros rokonságban áll az avignoni pápai udvar hasonló alkotásaival. Fejezetcímei, iniciáléi a miniaturművészet remek alkotásai vörös, kék színben, gazdag aranyozással. A nagy gonddal készített könyv a Biblia latin szövegét tartalmazza.

Egykori tulajdonosairól és későbbi sorsáról az első két lapon látható festmény és bejegyzés tájékoztat bennünket. Az első oldalon az Előszó felett ennek szövegétől elütő folyóírással, de még a középkorból ez a bejegyzés olvasható latinul: *A győri ferences atyák Szent Erzsébet-kolostorának Bibliája*. Ugyanezen oldal alján pedig szintén latinul: *En Agoston győri püspök, ezt a Bibliát átvettem a ferences atyák győri Szent Erzsébet-kolostorából és itt sajátkezű aláírásommal kötelezem magamat, hogy ugyanannak vissza is adom. Az 1450. évben a Boldogságos Szűz Mária ünnepe előtt való napon*.³

A középkorban a győri ferences kolostor a város keleti oldalán közvetlen a várfal mellett állott a mai Rákóczi Ferenc utca és az Újvilág utca kereszteződésénél, a későbbi Stadel-gépgyár telkén. Az említett Agoston püspök nem más, mint Salánki Ágoston, a Hunyadiak egyik jelentős híve, a közeletben is országos tekintély. 1447-ben ő váltotta ki Frigyes császár kezéből Győrt, amit még Erzsébet özvegy királyné zálogosított el 1440-ben.⁴

A kódex további sorsára az eredeti Előszó elé beragasztott lapnak képe és szövege vet világot. Ez a néhány sor elmondja, hogy Borhy Mátyás, a magyarországi mariánus ferencesek tartományfőnöke 1595-ben, 75 éves korában, közeledni érezvén élete végét, szeretete és bizalma jelül ezt a Bibliát Zokoly Péterre bízta megőrzés végett. Az egész lapot festmény tölti ki — az említett szöveg is ennek keretében van illesztve —, amely festmény szobájában, asztal mellett ülő ferences szerzetest ábrázol. Előtte az asztalon könyvtartóra helyezett, nyitott könyv látható. A szoba berendezése is aprólékos gonddal van megfestve: látható az abrosszal leterített asztalon még feszület, homokóra, szemüveg, kisebb könyv, a háttérben pedig könyvespolc könyvekkel, üvegedényekkel, gyertyatartóval. A könyvvállvány mellett ólomkarikás nyitott ablak. Az asztal mellett ülő szerzetes arcvonásai annyira egyéniek, hogy bizonyára magát Borhy Mátyást ábrázolják.

Tudjuk, hogy Győr 1594-ben török kézre került. Kétségtelen, hogy a kódexet a menekülő szerzetesek vitték magukkal és Borhy Mátyás a veszedelmek miatt bízta azt Zokoly Péter őrizetére. Hogy ez ki volt, hol lakott, arról nem szól a feljegyzés.

A háborúk viharaiiban sok minden elpusztul, elkallódik, gazdát cserél. A győri kódex viszontagságos sorsát is sűrű sötétség borítja másfél századon keresztül. 1740-ben bukkan elő újra, amikor annyi más kulturális kincsünkhöz hasonlóan már ez is külföldi gyűjtemény bűszkesége. Az első lapon uganis, amelyen a győri kolostor tulajdonjoga és Ágoston püspök elismervénye olvasható, oldalt újkori írás arról értesít bennünket, hogy e kódexet 1740-ben az egyik Waldstein gróf az olmützi püspökség kremsieri könyvtárának ajándékozta.⁵ Ma is ott van. Ez a szép magyar emlék nem hagyott nyugton, amióta tudomást szereztem létezéséről.⁶ Kérésemre az Országos Széchenyi Könyvtár fényképeket szerzett róla, hogy a mai nemzedéknek legalább e képek alapján foglalmat legyen az eredeti mű szépségéről. (Erőss István)

Jegyzetek: 1 Csánki, Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. (Bp. 1894) II. k. 861. Ugyanez a sűrűség kimutatható a többi megyéből is. — 2 Ábel J., Magyarországi tanulók külföldön. (Bp. 1890–1902) I–IV. k. — Veress E., Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai. (Bp. 1941) — 3 Biblia claustrii beate Elizabeth ord. pat. minorum de Jaurino. — A lap alján: Hanc Bibliam recepti ego Augustinus episcopus Jaurinensis de conventu pat. min. claustrii beate Elizabeth de Jaurino et ut eidem claustru restitutor, ob hoc me hic manu propria subscripsi. Anno mcccc quinquagesimo. In profesto beate virginis Marie. — A középkori nyelvszokás szerint a megkülönböztető jelző nélkül említett Szűz Mária-ünnepen általában szeptember 8-ikát értették. — 4 Teleki, Hunyadiak kora. II. 46–48. — 5 Hic liber Sacrae Scripturae ... Anno 1740 ab Excellentissimo DD. Comite de Waldstein, Affine Celssissimi Principis Episcopi Olomucensis, Jacobi Ernesti, Eidem Celssmo Principi pro Bibliotheca Episcopali hic Cremsirli perennaliter donatus fuit. — 6 Századok (1893) 762. hívta fel rá figyelmemet.

JEGYZETLAPOK. (Az utcafestő dráma.) Egy rejtvényfejtő mozgósítja irodalomtörténész barátomat, s az viszont engem. Kitől, honnét való a következő strófa:

Száz földi fénye ég a pesti estnek,
S minden utat halvány rózsásra fest
A nagy, gyönyörű dáma: Budapest!

Otthon, jó ösztönrel, rögtön Juhász Gyuláért nyúlok. A vers címe: Budapest. Szonett; az idézet az utolsó tercijára. A költő megérkezik a fővárosba: ez a „tartalom”. Hogyan jöhetett? A legjobb esetben gyorsvonaton. S micsoda apokalipszis, micsoda mítoszi élmény ez Juhásznak! „A pirosszemű szörny vad törtéttel — Az óriás hományba berobog”... Kilép a pályaudvar csarnokából: „hívólag integető paloták”; nem Párizs, a „nagy álmok szigete”, de azért ez is valami nagy, valami elragadó: a város, egy kicsit a Város rokona... Milyen megható ez az egész rajongás! Meg ahogy szegény Juhász Gyula, 1906-ban, úgy elbódul az élménytől, hogy valami képtelen képbe zavarodik, nagy, gyönyörű dámává álmódva Pestet, amint éppen rózsaszínre festi az utakat...

Milyen naívság, milyen ostobaság. Még egyszer el kell olvasni. Milyen avatag; de milyen megvesztegető, szomorú *bel canto*; milyen vonzóan, milyen menthetetlenül szép. Miért szép? Tudom, hogy gyermeteg vers, bágyadt, szecessziós, ráadásul a végén a képzavarával. Mégis, menthetetlenül szép. Miért? Mert Juhász Gyula hangja. Kérlek, ne magyarázatok semmit; minden ellenvetést tudok. Minden hibáját ismerem.

— Tehát?

— Tehát a következő három napban csak Juhász Gyulát olvasok.

(Zárójelben: akinek megvannak „Juhász Gyula Összes Versei”, kérem, keressék meg benne, 1915-ből, a *Sebesült* című szonettot. Ha valaha ilyesfajta antológiát szerkesztenék, odatenném ezt a verset közvetlenül a Rimbaud híres szonettja, A *völgy alvója* mellé.

„Milyen olcsó” — mondhatja valaki, absztrakt undorral. Igen: olcsó, mint az a szegény alvó sebesült volt a Szent Demeter temploma előtt; mint az emberélet mindig, ágyuk elé pazarolják. Olcsó? Megindító, nagy, hatalmas — és végtelenül, nagyon-nagyon emberien szerény. Szinte ügyefogyott csönedséggel tud remekműveket írni.)

(Az önérzet fonákja.) A nemzeti önérzet szép dolog; de mint a legtöbb szép érzésnek, ennek is akadnak groteszk megnyilvánulásai. Íme ez utóbbiak gyűjteményéből két eset; ma már inkább komikusan hatnak, de szereplőik annak idején véresen komolyan vették őket.

Az egyik 1837-ben történt; néhány tekintélyes, művelt római elhatározta, hogy előadhatja Mozart egyik operáját. A közönség föllázadt; tumultus keletkezett és parázs tüntetés, Mozart és néhány híve ellen.

Úgy vélték, zenét csak olasz muzsikus tud szerezni, és aki holmi „északi” zenékért lelkesül, az csak rossz hazafi lehet.

A másik eset színhelye Párizs; idő: 1822. Angliában híre járt, hogy Franciaországban, a klasszicizmus és a drámai hármas egység hazájában kezdenek szabadabb szelek fújni az irodalomban; a színpadon már előfordulnak olyan darabok, melyeknek cselekménye nem harminchat órán belül játszik, és nem mindvégig ugyanazon a helyen. Az angolok érkezettnek látták az időt, hogy betörjenek a francia deszkára. Átkelt egy társulat a Csatornán, azzal az eltökélt szándékkal, hogy a párizsiaknak Shakespeare-t játsszák, átdolgozás nélkül, eredeti angol nyelven.

A Porte-Saint-Martin színházban léptek föl, hatalmas botrány közepett. A közönség rothadt almával és záptojással dobálta meg a színészeket, ezzel is tanúsítva hagyomány-hűségét. A második előadást már meg sem lehetett tartani; Shakespeare félbeszakadt, helyette francia színészek francia darabot adtak elő, a közönség kívánságára.

Zajosan tüntetett az ifjúság is. Sokan ezzel a jelszóval: „Le Shakespeare-rel, a gaz Wellington szárnysegédével!”

Ami némi kis tévedés: Shakespeare aligha harcolt Waterloo-nál Napóleon ellen. De az efaixa időbeli eltolódások ilyenkor nem számítanak.

(Távlat és utókor.) „Maholnap ötven éves vagyok, és úgy érzem, nem csináltam semmit” — mondja író barátom. Ingerülten sorolja műveit: mi ez? — semmi, próba, kísérlet... vacak, vacak — mondja dühösen. És kezdi, hogy ki mindenki halt meg nála jóval fiatalabban, s nagy művet hagyva maga után. Shelley, Keats, Byron, Csokonai, Petőfi, Rimbaud, és így tovább... „De én — mondja — én a felét sem csináltam meg annak, amit akartam. Mit valósítottam meg a terveimből? S lesz-e erőm, időm, módom legalább valamit pótolni? Száz évvel ezelőtt ötven esztendősen egy író már öregnek számított, pályája alkonyán volt; én meg mintha most kezdeném”...

Optikai csalódás, hogy olybá tűnik előttünk, pályánk delén, vagy azon is túl talán: semmi egészet nem csináltunk? Vagy csak *posthume* kerekednek a törött, csonka művek egésszé?

(A kötelesség öröme.) Joubert francia moralista volt, *Gondolatai* a tizenkilencedik század elejének maradandó irodalmi kincsei. Egy 1810-ben írt levelében olvastam, és sietve közkinccsé teszem a következőket:

„Két csálhatatlan módja van annak, hogy kedvünket leljük kötelességünkben. Az egyik az, hogy tökéletesen teljesítsük őket; mert végül is mindig szívesen csináljuk azt, amit jól csinálunk. A másik az, hogy szemünk előtt tartuk: mindannak, ami kötelességünk, kedvesnek kell lennie számunkra. Régi bölcs mondás ez, s ön — akihez a levél szól: egy Chenedollé nevű író — nem is sejti, milyen meglepően könnyűek lesznek azok a munkák, amelyek iránt eleinte a legnagyobb ellenkezést éreztük, ha jól elménkbe véstük ezt a gondolatot; nincs is ennél fontosabb a boldogsághoz.”

A boldogsághoz nyilván még sok egyéb is fontos. De, hogy ez is nagyon fontos hozzá, az kétségtelen. (r. gy.)

Felelős kiadó: Saád Béla

Ksawery Pruszyński. — Többen érdeklődtek, hogy lapunk márciusi számában megjelent „Ember a rokokó templomból” című novella írója kicsoda. Ksawery Pruszyński (olvassd Kszaveri Prusinszki) a modern lengyel irodalom egyik érdekes egyénisége. Született 1907-ben, meghalt 1950-ben. Pályafutását mint újságíró kezdte katolikus és konzervatív lapoknál közvetlenül a második világháború előtt. Sajtótudósítóiként részt vett a spanyol polgárháborúban, a demokratikus erők oldalán. A világháború kitörése után kimenekült Franciaországba és az ott szervezett lengyel hadsereg tagja lett. Mikor Franciaországot leverték a németek, átmenekült Angliába és az ott szervezkedő lengyel hadseregbe lépett. Így került lengyel bajtársaival a norvég frontra. A frontról visszaterve a londoni lengyel kormány moszkvai követének sajtóattaséja lett és egy esztendő telt el a Szovjetunióban, mely ekkor vívta nagy harcát a hitleri hadakkal Sztalingrád alatt. Pruszyński meggyőződéses katolikus volt, ezt nem is rejtette véka alá, de azok közé tartozott, akik józan, reálpolitikai megfontolásból a szovjet—lengyel együttműködést hirdették. A világháború befejezése idején ismét fronton volt, részt vett a franciaországi partraszállásban és a német hadak végleges leverésében. A háború befejezése után hazatért és diplomáciai szolgálatot vállalt. Így érte utól a korai halál. Egy kiküldetése alkalmával Németországban gépkocsibaleset áldozata lett. A róla való megemlékezésnek az ad időszerezést, hogy tíz éve halt meg. Szépirodalmi működése nem több egyetlen kötet elbeszélésnél, melyek mindegyike az idegében harcoló lengyel katonákról szól. A kötet „Tizenhárom elbeszélés” címmel közvetlenül a világháború befejezése után jelent meg. Azóta számos kiadást ért meg. A tizenhárom elbeszélés mindegyike egy-egy kis remekmű. Mélységes katolikus humanizmus és politikailag rendkívüli józanság jellemzi minden sorát. Formáját tekintve elbeszélés-gyűjtemény a műve, de lényegében eposznak érzi az olvasó, a háborúban szenvedő ember nagy részvétel megírt eposzának.

Epikia. Veszprém. — A helyes fogalmak kétségtelen hozzásegítenek az agályosság leküzdéséhez. Afelől azonban kétségeink vannak, hogy önnek, mint agályos léleknek éppen az epikia és a probabilizmus fogalmában való elmélyedés jelentene a legfontosabb segítséget. Az epikia — a méltányosság lényegében azt jelenti, hogy az erkölcsi törvény követésében nem a holt betűt, hanem az élő szellemet kell szem előtt tartani, tehát előfordulhatnak olyan, a törvény megfogalmazója által előre nem látott esetek, amikor nem szószerint kell alkalmazni a törvényt, hanem eltérő, esetleg ellentétes módon. A probabilizmus, a valószínűség elve pedig abban áll, hogy olyan esetekben, amelyekre vonatkozóan a törvény nem tartalmaz határozott útmutatásokat, olyan törvényt kell alkalmazni, amely a józan ész és a szakemberek közfelfogása szerint legvalószínűbben ráillik, vonatkozik az illető esetre. Mind a kettő csupa olyat kíván meg, ami éppen az agályos lelkületből hiányzik: nagyvonalúságot, bátorságot, határozottságot, tiszta látást, bizalmat és szeretetet Isten, nagy felelősségérzetet az emberek iránt. Mérlegelni kell a körülményeket, mérlegre kell tenni a felmerülő szempontokat és az érintett értékeket, ki kell választani a legfőbbet közülük, a többiét annak kell alárendelni, esetleg fel kell áldozni érte. Hogyan tudná mindezt megtenni az agályos? Hiszen lelki baja éppen abban áll, hogy nem tud különbséget tenni az értékek között, az apró kavicsokhoz — innen a skrupulózis, kavicsos elnevezése — éppen úgy ragaszkodik, azokat éppen annyira fontosnak érzi, mint a legnagyobb értékek drágaköveit. Dönteni, különösen pedig értékeket feláldozni a nagyobb érték miatt még kevésbé tud, mert nincs meg a szükséges bizalom Isten iránt. Jobban teszi az agályos, ha ezek tisztázásába merül, amelyek a mindennapi életben fordulnak elő, a mindennapi cselekedetek kapcsán a teljesen tisztán értelmezhető törvények kapcsán. Olyan rendkívüli esetek, amikor csak az epikia és a probabilitás elve igazít el bennünket, a mi kis életünkben aránylag ritkán fordulnak elő, ha előfordulnak, rendelkezésünkre állanak a képzett szakemberek, hogy tanácsot adjanak. Azt ajánljuk tehát, hogy azokkal a fogalmakkal birkózzék, azokat lássa és élje át, amennyire csak bírja, amelyek minden emberi cselekedetnél előfordulnak. Tanulja meg helyesen látni Isten jóságát és irgalmát, foglalkozzék sokat a szeretet gondolatával. Erősítse magában a határozottsá-

got, nemcsak a fogalmak tisztázásával, hanem gyakorlatban, cselekvés által. Meg kell tanulnia bátran cselekedni. Először apró, erkölcsileg semleges dolgokban. Ha habozni, töprengeni kezd, válasszon ki a lehetséges megoldások közül egyet és monda határozottan: ezt választom, a többi lehetőség nem érdekel. Ez a válaszuk arra az elkeseredett kérdésre is, hogy nincsen-e kiút az aggályosságból. Igenis, van kiút. Nagyon helytelen volt annak a tanácsadójának a megjegyzése, aki azt mondotta, hogy az aggályosság elkíséri önt élete végéig. Efféle megjegyzéseket tenni amúgy is könnyen elkeseredő aggályos ember előtt: meggondolatlanság és felelőtlenesség volna akkor is, ha ez az állítás igaz volna. De nem igaz. Vegye elő a szentek életét, elsősorban olyanokét, akik bűnös élet után fordultak Istenhez. Ezeknél megtérésük után gyakran, szinte minden esetben bekövetkezik egy időre az aggályosság. Csak egyet említünk: a modern katolikus lelkiesség egyik legnagyobb egyéniségét, Loyolai Szent Ignácot. Megtérése után évekig küzdött az aggályossággal. És leküzdötte. Mikor az ember eljut az önismeret és az istenszeretet magasabb fokára, az aggályosság feloldódik és idővel egészen eltűnik.

Laudetur. — Köszöntésünk, a Dicsértessék eredetéről a katolikus forrasmunkák csupán annyit jegyeznek fel, hogy a reformáció, illetve a katolikus reformáció idején, tehát az újkor elején keletkezett. Először V. Sixtus pápa (1585—1590) fűzött hozzá búcsút.

Egy régi olvasónő. — Levelében nem írja meg pontosan, miben állanak az említett helyen feltámadó gondolatai. Így nem tudjuk megítélni, valóban bűnös gondolatok-e azok és ha igen, hogyan küzdjön ellenük. Abból, amit mond, egyformán lehetséges, hogy semmi bűnös nincs azokban, de az is, hogy súlyos veszedelemmel fenyegetik lelkét. Azt megértjük, hogy névtelen levélben panaszkolja el problémáját, de ha tanácsot akar kapni, pontosabb helyzetképet kell adnia önmagáról. Annyit azonban így is mondhatunk, hogy semmiképpen se helyes abbahagyni a szentségekhez való járulást, mert gondolatai miatt tisztátalannak érzi magát. Nem az a gyátlaknak rendelte Jézus, lelkünk orvosa a szentségeket, hanem embereknek, bűnösöknek lelkük gyógyulására. Éppen ilyenkor kell belekapaszkodni a szentségekbe, mint a mentő kötélbe, amikor súlyos kísértések gyötrik, esetleg erkölcsi bukás fenyegeti az ember lelkét. Elsősorban természetesen a gyónással kell gyakran élnünk. Azt írja, szegényli feltárni lelkét, elmondani gondolatait a papnak. Önnök is éreznie kell, hogy ez helytelen magatartás. Ha talán az ismerős pap személye zavarja, keressen teljesen ismeretlen gyóntatót. Ha attól fél, hogy megpirongatja majd a pap, keressen olyat, aki majd meg is vigasztalja, bátorítja. De mindenképpen el kell mennie gyónni és a gyónásban lelkét őszintén fel kell tárnia, ha segítséget, útmutatást és gyógyulást kíván. Annyit mi is mondhatunk, hogy ajánlatos, ha elkerüli azt a helyet, ahol rossz gondolatai támadnak. Az ember nem igen tudja tökéletesen szabályozni a fantáziáját. Különlegesen nagyfokú fegyelmezettség szükséges hozzá, hogy valaki rögtön el tudja nyomni a képzeletében jelentkező zavaró képeket. De amennyire elkerülhetetlen az ilyen képek jelentkezése, annyira oktan dolog azok felidézése, az olyan alkalmak keresése, amelyek táplálják, erősítik az ilyeneket.

D. R. Budapest. — Az egyház nem ismeri a házasság felbontását. Amire ön gondol, az a házasság érvénytelenségének kimondása. A kettő között lényegbevágó és alapvető különbség van. Az elsőnél meg érvényben levő házasság megszüntetéséről van szó, az utóbbiban annak megállapításáról, hogy a házasság egyáltalán nem állott fenn, nem volt érvényben. Érvényben levő házasságnál csupán a különválasztást, azaz a felek különélését ismeri az egyház, olyan esetekben, amikor valamilyen súlyos oknál fogva lehetetlen a felek együttélése. Mind az érvénytelenítésre, mind a különválasztásra vonatkozóan pontosan felsorolja az egyházi törvénykönyv, melyek a szükséges és elégséges okok, amelyek alapján meg lehet ítélni a szükséges eljárást. Az illetékes plebánus megadja a megfelelő tájékoztatást.